

✓ ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

SECTIO ETHNOGRAPHICA ET LINGUISTICA

NÉPRAJZ ÉS NYELVTUDOMÁNY

ЭТНОГРАФИЯ И ЯЗЫКОЗНАНИЕ

VOLKSKUNDE UND SPRACHWISSENSCHAFT

XI.

SZEGED

1967

JATE Egyetemi Könyvtár

J000027776

Szerkeszti:

FERENCZI IMRE, HAJDÚ PÉTER és NYÍRI ANTAL

Technikai szerkesztő:

PÁLFALVI ETELKA és VÉGH JÓZSEF MIHÁLY

B 54213

Felelős kiadó a Bölcsészettudományi Kar dékánja
Megjelent 500 példányban, – 9,8 (A/5) ív terjedelemben
az MSZ 5601–59 és az MSZ 5603–55 szabványok szerint

67-5652 – Szegedi Nyomda

A NÉPMONDA HELYE AZ EPIKUMBAN*

FERENCZI IMRE

HONTI a népmese helyét kereste az epikus hagyományban s immanens tulajdonságai megértésére törekedett.¹ Kérdés, helyénvaló-e a népmonda esetében hasonló célkitűzésről beszélni. A pozitív vagy negatív értelmű posztulálás helyett utalunk azokra a problémákra, amelyek segítenek megvilágítani műfajunk helyzetét az epikai tradíció összefüggésében; s tesszük ezt elsősorban azért, hogy a népmonda kutatásának módszertani kérdéseit kellő megalapozottsággal tárgyalhassuk. Manapság is érvényesül az a fölfogás, hogy a népmese, mint kerek, egész forma az epikus törvények tanulmányozásának elsőrendű forrása.² Szerkezeti stabilitása, stílusismérvei, nemzeti (lokális) redakciókban való kifejeződése, ugyanakkor mégis internacionális jellege, de sok más tulajdonság is — a népmondával és hasonló primitívebb formával szemben — mintegy predestinálta az epikum tanulmányozásában elfoglalt előkelő posztra. A kompozicionális és formai (stílus) különbség miatt a népmonda pl. alig szólhatott bele az epikai törvényszerűségek megértéséért folytatott vitába. Ezúttal sem a népmese különleges helyzetét vitatnók. Mégis, többek között éppen a mese-kutatás eredményei segítették azt a felismerést, hogy a mostohán kezelt, szívósságában azonban felülkerekedett műfaj, a népmonda körébe sorolható elbeszélések epikai szempontból is megérdemlik a figyelmet. Amellett, hogy adalékokat nyújtanak a kezdetleges formák (Vorformen) megismeréséhez, elősegítik a műfaji összefüggések és különbségek tisztázását, s nem utolsó sorban reális alapot nyújtanak az epikai kvalitások pontosabb megkülönböztetésére. Az emberi szellem nagyszerű teljesítménye, hogy a mítoszok 'degradációját' követően szebbnél szebb kalandtörténetek születtek, de talán még elgondolkoztatóbb az a tény, hogy a széthulló mítoszok töredékeiből, az összebogozódott vallási-ideológiai (néphit) képzetekből és a hősmondák emléanyagából újra meg újra regenerálódtak azok az elbeszélésfajták, amelyek feltehetően már a mítoszokkal párhuzamosan is hosszú időn át egzisztáltak, s ma is aitológikus, mitológikus, történeti, élmény stb. indítékok szerinti elágazásban alkotják a monda családját.

A népmese kvalitása semmi kétséget nem hagy afelől, hogy esetében többről van szó, mint „naturpoézis”-ről. A népi elbeszélések többsége azonban, így a nép-

* E tanulmány részlet a népmonda kérdéskörét tárgyaló folklorisztikai tanulmánygyűjteményből, monografikus összefoglalásából.

¹ L. TRENCSENYI-WALDAPFEL I.-nek a Honti Jánosról írott nekrológjában adott jellemzést. Ethn. LVII. (1946) 118. és skk.

² Újabban pl. LÜTHI, M.: Das Märchen als Gegenstand der Literaturwissenschaft. In: Internationaler Kongress der Volkserzählforscher in Kiel und Kopenhagen (19. 8.—29. 8. 1959) Vorträge und Referate — Berlin, 1961. Supplement-Serie zu Fabula... herausgeben von KURT RANKE. Reihe B: Untersuchungen, Nr. 2. 161—168.

monda is közelebb áll a spontaneitás jegyeit viselő formához, még akkor is, ha a hagyomány beleszól tartalmi és formai alakulásába. Éppen a *hagyományos vonások* avatják folklorisztikai problémává, de akárhányszor szembe kell néznünk a szubjektivitás olyan fokával, amely nem engedi meg, hogy éles határvonalat húzzunk az egyéni közlés és az epikus történet között.³ A probléma lényege abban rejlik, hogy egyfelől számolni kell az ellentmondásos és korántsem egyforma minőségű elbeszélések konkrét megjelenési formáival, másfelől — az esetleges vonásokat kivéve — meg kell kísérelni az absztrakt műfaji kategória meghatározását. A kutatási módszer indokolásához elsősorban azt kell vázolnunk, hogy a népmonda körébe sorolható elbeszélések miképpen válnak tanúivá az epikum primér, alapvető rétegének.

Az elbeszélés ősi emberi szükséglet, s mint ilyen a közlésből, az információból fejlődött ki — mondja SCHIER.⁴ Hat pontban foglalja össze a népi elbeszéléseket inspiráló belső indítékokat: a világ magyarázatának szükséglete, a világ mitizálása és démonizálása, általános jelentőségű események személyekben való felnagyítása, hősök tiszteletéhez vezető hősi kép megalkotása, a magasabb rend utáni vágy, s egyáltalán a rend óhajta.⁵ Abba, hogy valami megtörtént (látott, hallott, átért) dolgot el kell mondanunk, belejátszik a felsorolt szükségletek valamelyike, s mintegy orientálja az elbeszélést. Ebben a folyamatban semmiképpen nem becsülhető le a spontán (ösztönös) *közlésvágy* és az *újság (hír) utáni kíváncsiság*, amelyek mindmáig maradéktalan sajátjai az emberi természetnek. A pusztá közléshez azonban még valami plusznak kell járulni, ami minőségi különbséget eredményez s elbeszéléssé emeli az információt. PETSCH a mozgással, gesztikulációval és mimikával, egyszóval a felindultságig fokozódó szemléltetéssel párosuló megjelenítésben, ill. közlésben jelöli meg az alacsony szinten álló ősi elbeszélésműveket: A természeti népek köréből származó leírás (K. VON STEINEN) alapján mutat rá e típusok előadásakor még jól megfigyelhető „epikus atmoszféra” megnyilatkozására és jelentőségére, amely a ’fel-fedezett’ esemény hatására alakul ki az elbeszélő és a hallgatóság között. Az előadó az esemény átélő-reprodukáló tolmácsa, aki maga áll a középpontban. Ekkor még nem érvényesül a képzelet rekonstruáló erejére apelláló higgadt elbeszélési forma.⁶ CASSIRER szerint a nyelv ezen a fokon még szinte teljesen a „mimikus” kifejezésben jelentkezik.⁷ Az ily módon előadott elbeszélés a részek súlykülönbsége nélkül, lineáris módon halad előre; nincs még szükség a figyelmet fokozó csoda beleszövésére, a világ szimbolikus jelentésének alkalmazására.⁸ Ahhoz, hogy a csoda és a szimbólum az elbeszélésben alkotó tényezőként érvényesüljön, ahhoz, hogy a fantázia teret kapjon, értékelő és szembeállító képesség birtokában kell lennie az embernek: tudnia kell csodálkozni a megfoghatatlan s látszólag lehetetlen dolgok fölött etc. A magasabb

³ Emlékeztetünk arra a polémiára, amely a mondanakutató RANKE F. és WESSELSKI A. között az élményalap, a fantázia, a pszichikai reakció szerepének megítélésében keletkezett. Wesselski kifogása az, hogy lebecsülik a kíváltképpen élménymondának tekinthető elbeszélés létrejöttében a tudati (tartalmi) elem tradicionális jellegét. L. WESSELSKI, A.: Probleme der Sagenbildung. Basel, 1936. Separatabdruck aus Schweizerisches Archiv für Volkskunde, XXXV. (1936) Heft 2—3. Érvei részben jogosultak.

⁴ SCHIER, K.: Zur Funktion von Volkserzählungen. In: Internationaler Kongress... Berlin, 1961. 372. L. előbb is: 370.

⁵ SCHIER, K.: Uo.: 376.

⁶ PETSCH, R.: Wesen und Formen der Erzählkunst. Halle/Saale, 1934. 7—8.

⁷ CASSIRER, E.: Philosophie der symbolischen Formen. Erster Teil: Die Sprache. Berlin, 1923. 136. és kk.

⁸ PETSCH, R.: Wesen und Formen, 10.

fokra lépéshez tehát akkor érkezünk el, amikor a fantázia alakító és formáló szerepe felismerhetővé válik.⁹

Az emberiség hatalmas hagyományanyaggal dokumentálja, hogy milyen nehezen jelölhető meg az érzékelt világ kifejezése és a képzelet formálta költői valóság közötti különbség. Erre nézve az etnológusok, akik a természeti népek szellemi öröksége elemzésével kétség kívül a legmélyebbre tekinthetnek a költészeti alkotóműhely múltjába, felvilágosítással szolgálhatnak. Figyelmet érdemlő vélemény szerint már a kultúra kezdeti stádiumában képes volt az ember a valóság szemléletes kifejezésére, így vált a mítosz és a kultusz két elementáris adottság tükrözőjévé. Egyrészt az intellektust hordozó, megismerő embert állítja elénk, aki szemléletes látásmódjával képes a valóság lényegének felismerésére, másrészt a kifejezni, ábrázolni törekvő embert.¹⁰ A mítoszban és a kultuszban is a valóság képszerű kifejezését és ábrázolását kapjuk. Vitatható, hogy a mítoszok első megszerkesztését egy bizonyos ősi „mítoszalkotó kor”-hoz¹¹ kapcsolhatjuk, az azonban nem, hogy hosszú korszakokon át mentes volt attól a szándéktól és céltől, amelyet a mai értelemben vett elbeszélés kiváltani törekszik. Szankcionált tényeket közölt, amelyekkel nem férhetett össze semmiféle költői ’mesterkedés’. Szerfölött zavaró azonban, hogy FROBENIUS nyomán primér alkotó-kifejező tettről (Ausdruck), a lelki-szellemi „megragadottság” (Ergriffenheit)¹² következményeként létrejött mítoszokról és azok ősi jelentésének fokozatos degradációjáról (Anwendung) beszélnek, sőt ezt a gondolatot a mesealkotás (első szerkesztés) területén is kamatoztatják.¹³ Ezzel azt a benyomást keltik, hogy bizonyos korszakokban olyan tulajdonság birtokában volt az ember, amely fokozatos elsovadásra van ítélve.¹⁴ A mítoszok értelemelhomályosulása törvényszerű folyamat, s az sem különös, ha a sorozatos ’átértékelés’ folytán végül is kalandtörténetté (mese) vagy mondává váltak. Az is kézenfekvő, hogy a már felismert és kifejezett igazsághoz ragaszkodni fog minden nemzedék, azért még nem válik tehetségtelen ismétlővé. A valóság megértésére irányuló erőfeszítés, a szemléletes látásmód és a ’mimikus elbeszélés’ fokán domináló előadásforma reminiszcenciái tovább munkál-

⁹ A szimbolikus jelentést hordozó világ megjelenítéséhez csak akkor közeledik az elbeszélés — mondja PETSCH, „wenn sie ihre Hörer nicht bloss in Verwunderung über die Wunder des Alltags versetzt, sondern sie über das scheinbar Unmögliche, Unbegreifliche, Erhebende, Törichte usw. erstanen lässt...” PETSCH, R.: i. m. 10.

¹⁰ JENSEN, A. E.: Mythos und Kult bei Naturvölker. Religionswissenschaftliche Betrachtungen. Wiesbaden, 1960⁹. L. „Über das Verhältnis des Menschen zur Wirklichkeit” c. részt: 15—94.

¹¹ JENSEN szerint a mítoszalkotó kor az ősi növénytermelő kultúrához köthető. I. m. főképpen a 132—153. A MÜHLMANN, W. ellenérveire adott válaszában (Mythos und Erkenntnis, Eine Entgegnung. Paideuma, IX. (1963) 63—75.) kifejti, nem arról van szó, hogy a természeti népek kultúrája (mítoszkincs) áll ezen az ősi fokon, hanem, hogy a mítoszok és kultuszformák alapkonceptiója tudósít erről az ősi időszakról.

¹² HONTI J. helyesen így foglalja össze a kifejezés lényegét: „A jelentésében ennek a szónak benne van az a megrázkódtatás, amellyel a fogékony emberi lélek a világ valóságait és jelenségeit magába fogadja, de nemcsak ezt a fogékony megnyílást jelenti a ’megragadottság’ szó, hanem azt is, hogy az ilyen fogékonyan átélő lélek miként válik az így felismert valóságokkal és szemlélt jelenségekkel együttretrezgő alkotóvá.” HONTI J.: Válogatott tanulmányok, Budapest, 1962. 62. l.

¹³ Erre épül JENSEN (l. i. m.) gondolatmenete. HONTI J. a mese első szerkesztéséhez és alkalmazásához veszi magyarázatul. L. i. m. 62.

¹⁴ A degradáció folyamatát a funkionalisták ellenkezése ellenére is a hagyományozódás egyik tendenciájának tekinthetjük, de csak úgy értelmezhetjük, hogy az átadás és átvétel folyamatába került produktumok is az állandó újraalkotás megnyilvánulásai. Az alkotás primér formájához, ill. keletkezéséhez viszonyítva minden ’újraalkotás’ egyúttal ’ismétlés’ is. Egyáltalán nem mindegy, hogy miként közeledünk e bonyolult kérdéshez: általánosságban vagy tér- és időbeli összefüggésben.

kodnak belsőkben: az egyik embernél jobban, a másiknál kevésbé. *Bizonyos, hogy a fantázia működéséről tanúskodó, a képzelet felkeltésére irányuló elbeszélés sokat merített a szellemi kelléktárba került ősi mítosz-maradványokból, de aligha kétséges, hogy az efféle törekvés jóval megelőzte a mítoszok végső hanyatlását.* Azért hangsúlyozandó ez, mert felfogásunk szerint a valóban funkcionáló mítoszok és a poetikai minőségű alkotások évezredek át élhettek egymás mellett, s rajtuk kívül egy harmadik minőség is, a köznapi beszédől megkülönböztethető, a látott, hallott és átélt dolgok, ill. események egyszerű elmondásától többet jelentő, de költészetnek nem minősíthető elbeszélések egész sora. Minőségi különbségüket a kölcsönvett és tovább fungáló mítoszi szereplők, a pszichikai reakciókból született jó- vagy rosszindulatú lények és a köznapi emberek fölé emelt hősök, egyaránt a természetfeletti erők iránti figyelem eredményezi. Manapság ezeket az elbeszéléseket rendszerint mondának minősítjük. Mivel azonban a mitológiai alakok stb. itt sokszor csupán tükörképei a valóságos érzéseknek és vágyaknak, ezért szubjektív élményalapot jelenthetnek. Ezáltal az elbeszélés erős függésben marad az informátor szellemi és pszichikai magatartásától. Mint ahogy nehéz megmondani, hogy a mítoszok jelentésének elhomályosulásával együttjáró kölcsönhatás mikor és milyen mértékben érvényesült, éppen olyan nehéz az egyes korokra vonatkozóan meghatározni, hogy a természetfeletti appercepcióknak a költészet irányába való eltolódása milyen ismérveket mutat. Ehhez egyébként még hozzávehető a mítosz és nem mítosz különbségének,¹⁵ a költészet és nem költészet eltéréseinek meghatározásában rejlő nehézség, de nem kevésbé a poetikai műfajok határainak viszonylagossága is.¹⁶ PLATON felismerésére hivatkozva szokás emlegetni, hogy a költői és a nem „költői” alkotásokat egymástól elhatárolni igen bajos.¹⁷ Ebben az értelemben válnak minőségi ismérvek hordozóivá a költészeti műfajok, nevezetesen a próza is. „A prózának mint sajátos műfajnak — mondja MARÓT — megvannak a maga szigorú törvényei és ha kerüli is a verses for-

¹⁵ A mítosz eredetével és lényegi ismérveinek meghatározásával foglalkozó gazdag irodalomból különösen az etnológusok kísérletei érdemelnek figyelmet. A megújuló vitákról az A. E. JENSEN — Myth and Cult Among Primitive Peoples c. könyvéhez hozzászóló 18 szakember véleményét és Jensen választát összefoglaló tanulmány jó áttekintést ad, a kérdéssel kapcsolatos fontosabb irodalmat is megtalálhatjuk a hivatkozás tájékoztatójában. L. Current Anthropology, Vol. 6. No. 2. (1965) 199—215. Mindemellett érdemes emlékeztetni idézni, hogy miben rejlik a mítosz meghatározásának nehézsége. BUSS a következőkben foglalja össze.

1. Mást jelent a mítosz Nyugaton, mint Keleten. Mást jelent az antik időkben, mást a középkorban, s megint mást az újkorban. Úgyiszentén mást jelent az egyes kultúrák kezdetén, tetőpontján és hanyatló szakaszában. (Történeti elterjedés kérdései)

2. Más a mítosz arculata a paraszti kultúrában, s más a városi kultúrában. Másképpen alakul, ha papi-, ha harcos nemesi vagy ha udvari körökben ápolják. Másként néz ki, ha rendi-, ha tagozódott- vagy nivellálódott társadalomról van szó. (Társadalmi aspektus)

3. A mítosz olyan fogalom, amelyen a megismerés, a közlés, az élmény alakító aktusát, s a receptív és produktív lélektani folyamat fázisait értjük. Ezek működnek közre a megismerés képeinek megformálásában. (Lélektani szempont)

4. Másképpen alakul a fogalom-meghatározás, ha műfaj történetileg csak a mítosza vonatkoztatható, másképpen fogható fel ott, ahol a mítosz összefonódik a mondával és a legendával, s megint másképpen, ha irodalmi (ábrázoló, szimbolikus stb.) formában szerepel. (Formai szempont)

5. Különbség lehet abban a tekintetben is, hogy a mítikus képződményekben mennyire érvényesül a mi konstruáló szemléletünk, a mi gondolkodás- és életformánk. (Megismerési aspektus) L. BUSS, E.: Die Geschichte des mythischen Erkennens. Wider sein Missverständnis in der „Entmythologisierung”. Forschung zur Geschichte und Lehre des Protestantismus, zehnte Reihe — Bd. IV. Herausgegeben von E. WOLF. München, 1953. 15.

¹⁶ Vö. STAIGER, E.: Grundbegriffe der Poetik. Zürich u. Freiburg i. Br. 1963⁶. 7. és kk.

¹⁷ L. MARÓT K. — A görög irodalom kezdetei. Budapest, 1956. 62. — utalását.

mát, valahogyan mindenesetre „im Angesicht der Poesie” kell létrejönnie...¹⁸ Ezért kirekesztendő belőle a köznapi beszéd, sőt az átéltnek, a látottnak vagy a hallottnak minden egyszerű elmondása is.¹⁹ Kiemelik a poezis csinált jellegét,²⁰ a mindennapi beszéd és az epikai felé haladó elbeszélés között a tudatosságban határozzák meg a cezúrát.²¹ A gyakorlatban azonban igen sokszor nehéz ennek az elvnek az érvényrejuttatása. CAUDWELL arról beszél, hogy a költészet a köznapi beszéd emelkedett formája, de azt is hozzáteszi, hogy a korai költészet nem tekinthető „tisztá” költészetnek.²² A tudatosság sem egészen biztos választóvonal, mert korok és közös-ségek, sőt az egyes elbeszélők szerint is fokozati különbségekkel számolhatunk.²³ Milyen nehéz pl. meghatározni a hagyományból merített elbeszélésnél az ihletettségről árulkodó gesztikuláció, a mimika stb. értékét, pedig ezek egyáltalán nem mellékes járuléka a szóbeli alkotásnak. Túllépve azon a feltevésen, hogy a „költészet az emberi nem anyanyelve”, s hogy a próza a költészetből fejlődött volna ki,²⁴ az eredet kérdésének megfajtásához különösen becses forrásanyag az élőszavas prózai hagyomány, s kiváltképpen a népmonda. Az utóbbinál nyomon követhetjük, hogy a valóságból fakadó élmény elmondása hogyan csap át az elbeszélésbe,²⁵ továbbá, hogy a mindennapi élet szituációi, eseményei a hagyomány sugallta elveknek megfelelően miképpen rendeződnek át a szóbeliségben. RANKE F. azt hangsúlyozza, hogy a népmonda nem tudatos költői alakításnak köszönheti létezését, s mint ilyen, tartalmi és formai megjelenésénél fogva az elbeszélő költészet bölcsőjéhez vezet el bennünket.²⁶ Kétségtelen, hogy a közösségivé válás (folklorizáció) láncszemei a népmondánál aránylag jól kivehetők, s az is kedvező momentum, hogy az élmény elbeszélésétől (memorat) a költészeti formálódásig (fabulat) tartó folyamat szakadatlanul ismétlődik, mégpedig meglehetősen széles skálán,²⁷ mert a hitvilág, a történelmi eseménysor stb. új meg új forrása a szóbeli hagyománynak.

Az epikum primér rétegének tanulmányozásához alkalmas mondai elbeszélésformák műfaji és költészeti kvalitásának egyenetlensége, a műveltségi szintkülönbségekből következően a mitológiai (vallási) képzetekhez való orientációja, ill. azoktól történő elszakadása, a valóságos események és élmények információjára mutató

¹⁸ MARÓT K.: Uo.: 43.

¹⁹ MARÓT K.: Uo.: 43.

²⁰ MARÓT K.: Az epepeia helye a hősi epikában. Budapest, 1964. 7–8.

²¹ BANÓ I.: Egyéniség és közösség szerepe a népmese életében. Ethn. LV. (1944) 29. Uő.: A magyar népi epika életformái. Ethn. L. (1939) 1.

²² CH. CAUDWELL: Illúzió és valóság. A költészet forrásainak vizsgálata. Budapest, 1960. 17–18. 26. és kk.

²³ Az érdekesítő, a figyelemkeltő törekvések elsősorban a mesénél figyelhetők meg, a monda közlésénél kevésbé kerül sor tudatos hatáskeresésre.

²⁴ MARÓT K.: A görög irodalom kezdetei, 43–44.

²⁵ Brinkmann, O.: Das Erzählen in einer Dorfgemeinschaft. Münster i. W. 1933. 9.

²⁶ RANKE, F.: Die deutsche Volkssagen. München, 1910. XV. — Uő.: Volkssagenforschung Vorträge und Aufsätze. Breslau I. 1935. (Deutschkundliche Arbeiten Veröffentlichungen aus dem Deutsche Institut der Universität Breslau) 36. VÖ. BOŠKOVIĆ—STULLI, M.: Zum heutigen Volkssagen-Erzählen in Jugoslawien. In: Internationaler Kongress... Berlin, 1961. 30.

²⁷ RANKE, F.: Volkssagenforschung, 36. Ranke az élményből kialakuló, a szóbeli hagyományban tradicionálissá formálódó mondaról, vagyis fejlődéstörténetéről tesz említést. A minőségi különbséget von SYDOW a memorat — fabulat pólusok föllállításával érzékeltette. L. C. W. von SYDOW: Kategorien der Prosa-Volksdichtungen c. tanulmányát, in: Selected papers on folklore. Copenhagen, 1948. 60–85.

hajlama, valamint a mesei-anekdotikus irányba történő alakulási folyamata, amelyek egyszerre és egymás mellett jelentkeznek, indokolttá teszik, hogy a *tartalmi sokrétűséget, továbbá a műfaji formai relativitást tekintjük kiindulási alapnak*. A viszonylagosság különösen abban a pontban válik megfontolandóvá, amikor a 'megtörtént' (reális és fiktív) esemény-információk átcsapnak a poetikai (elbeszélés) minőségbe, és amikor a költészeti vonások tipizáló hatását érvényesülni látjuk. Lényeges probléma tehát, hogy a különböző inspirációjú 'reális' közlés és a poetikus forma kölcsönhatásában jelentkező monda mennyiben marad csupán fiktív elbeszélés és mennyiben tekinthető reális epikus alkotásnak.

Az emberiség fejlődésében a természeti erőkkel folytatott küzdelem centrális jelentőségű. E harc ábrázolása az epikában kezdettől fogva igen nagy szerepet játszott.²⁸ Az epika gyökeréhez ugyanis a külső világ, a természet, a társadalom, az emberi cselekedet, a tipikus megfigyelés stb., egy szóval a szubjektumon keresztül-szűrődő, s az objektivitás különböző fokozatait tükröző valóság elbeszélésének jelentkezése vezet el bennünket. A múlt szférájában mozgó epikum elsődleges adottsága az elbeszélő személye, aki közvetít, aki rányomja bélyegét az elbeszélés tartalmi mondanivalójára és formájára. Az epikus anyag a visszatükrözés és a megformálás segítségével válik esztétikáivá, s ebben érdemleges szerepe lesz már annak a jelenségnek is, hogy a valóság, a múlt eseményei önmagukban véve is mutatnak bizonyos megformáltságot. A mondaepikum azonban csak részben meríti témáit a való életből. Egész sor elbeszélésben a természeti és társadalmi erők perszifikációját jelentő mitikus lények lépnek előtérbe. Alakjuk és cselekedetük hagyományos mintát követ, s nem különben azok a szituációk is, amelyekben a köznapi emberekkel való találkozások lejátszódik. Emellett — éppen a feudális-paraszti orientáció miatt — a mondában bemutatott környezet, a bennük megfogalmazást nyert lélektani helyzet stb. mind elősegíti az elbeszélésben az objektivitás érvényesülését. Mégis műfajunkra jellemző, hogy akárhányszor áttöri a mítoszra, a hősmondára, a legendára, sőt részben a mesére is karakterisztikus mitikus valóság határait, oly módon, hogy a mitikus időbe és térbe helyezett természetfeletti alakok és cselekmények ezoterikus világa földközelségbe kerül, így azután a dualisztikus valóság kölcsönhatásba lép egymással, s ez tág teret biztosít a szubjektivitás jelentkezésének.

Az elhomályosult mitikus alakok, a 'degradáció' folyamatába lépő természetfeletti lények (hősök) a történeti, társadalmi és pszichikai helyzet szócsövét jelentő elbeszélés szereplőivé válnak, vagyis folytonos aklimatizáció lép föl, amely a tartalom, a funkció és a forma sokrétűségét idézi elő. Az egyes típusoknál (pl. történeti monda) erős a hajlam az emberi sors alakulását lényegében érintő erők szembeállítására, a történeti és társadalmi küzdelem pozitív-negatív pólusú polarizálására, amely a népmesében még világosabban, de általánosságban nyilatkozik meg. Ezek a mondák anekdotikusabbak, epikailag érettebbek. Bizonyos típusoknál (pl. hiedelemmonda) viszont más szinten, a közönséges halandó és a mitikus lény szembekerülésében, ill. találkozásában jelentkezik a dualisztikus erőpár. Ezekben az esetekben az elbeszélések szubjektívebbekké válnak. Az átmeneti fokozatok (pl. babonás történet) ismeretében is nyugodtan mondhatjuk, hogy általában a népi epikumra, de különösen a népmesére jellemző külsőleges ábrázolási forma, az elmélyítés helyett a felületen mozgó és a tetőpont felé haladó esemény tükrözése, a jók és gonoszak szembeállí-

²⁸ LUKÁCS GY.: Az esztétikum sajátossága. II. k. Budapest, 1965. 595.

tása²⁹ csak részben illik a népmondára. Az eseménysort előadó elbeszélés feszültségfokozó (hármass ismétlés) eljárása, az elbeszéléstechnikai fogásnak számító epikai súlypont, ill. nyomaték alkalmazása sem tekinthető alapvető jelentőségűnek, s csak ott látszik megjelenni, ahol a tudatos szerkesztés vagy az irodalmi megformálás hatása gyanítható.³⁰ Annál jelentősebb a lokalizálás, az aklimatizálás és az epizódyszerű, de tipikus képek, szituációk és események epikus megformálása.³¹ E jellemző vonások az egyes típusokban különböző intenzitással érvényesülnek, így pl. a datálás és lokalizálás szempontjából egészen más a vándor- és a helyi-mondák viselkedése. Másfelől a mitikus köntösbe öltöztetett hősöket szerepeltető történeti monda és a természetfeletti képességgel megáldott pásztorok stb. tetteit előadó babonás történet közelebb áll egymáshoz,³² mint a hiedelemmonda, amely a természetfeletti erőkkal való találkozás pillanatát idézi föl, s rendszerint az emberi vállalkozás kudarcáról mond őszinte vallomást.³³

A tárgyi sokrétőség, a műfaji és formai relativitás elfogadása fölveti azt a kérdést, hogy mikor és mennyiben indokolt mondáról, mint műfajról beszélni. E problémát a népköltészet egész területére is vonatkoztatható elméleti tisztázatlanság még inkább nehezíti, jelesen az a tény, hogy híján vagyunk a folklorisztika térrénumát érintő korszerű műfajelméletnek.³⁴ Az egyes műfajok fejlődéstörténeti tanulmányozása, a mostohán kezelt fajták fokozott kutatása, a formális kategória helyett a valósághoz fűződő, reális viszonyból történő kiindulása a szovjet folklorisztikában annak az egységes felfogásnak a tükrözője, hogy a műfajmeghatározás azon tulajdonságok összessége alapján valósuljon meg, amelyek a tartalom és forma egysége szempontjából az adott, ill. szóba jöhető alkotások csoportjára jellemzők.³⁵ A folklorisztikai műfaj fogalmi tisztázására irányuló erőfeszítés,³⁶ a költészeti „alfaj”

²⁹ PETSCH, R.: Volksdichtung und volkstümliches Denken. Hessische Blätter für Volkskunde, II. (1903) 203. és kk. Újabban LÜTHI, M.: Volksmärchen und Volkssage. Zwei Grundformen erzählender Dichtung. Bern—München (1961) L. Märchen und Sage c. fejezetet: 22—48.

³⁰ Vö. PEUCKERT, W.—E.: Handwörterbuch der Sage. Erste Lief. Aa—Ab címszavak. Göttingen, 1961. „achtergewicht” címszó: 83—84. hasáb.

³¹ PRÜTTING, H.: Zur geschichtlichen Volkssage. Erscheinungsform und psychologische Struktur der volkstümlichen Geschichtsüberlieferung untersucht an den Sagen der Pfalz. In: Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde, 1953. 22—23.

³² Tipikusnak vehetjük pl. az ördögös pásztorokról, kocsisokról, molnárokról és a tudós gyógyítókról szóló történetekben érvényesülő heroizáló, kiemelő tendenciát. Ilyen az ördögös kocsisok között a szatmári Köcsönről keletkezett ciklus. L. FERENCZI I.: Az ördögös kocsis alakjának néhány kérdése. Ethn. LXVIII. (1957) 56—86.

³³ LÜTHI, M.: Volksmärchen und Volkssage, 22—48. *Uő.*: Das europäische Volksmärchen. Form und Wesen. Bern, 1960². Dalp-Taschenbücher, 351. k.

³⁴ VOIGT V.: A néprajztudomány elméleti-terminológiai kérdései. Ethn. LXXVI. (1965) 484. Idézzük vonatkozó sorait: „Hiányzik egy korszerű műfajelmélet a folklorisztika területén, egyáltalán hiányzik a nem empirikus folklor esztétika, nincs pontosan meghatározva a folklorisztika helye a tágabb értelemben vett etnográfiai tudományok körében.”

³⁵ PUTYILOV, B. N.—SZOKOLOVA, V. K.: Osznovnue problemu szovjetszkoj folklorisztiki. Szovjetszkaja Etn. 1964. 4. sz. 25, 29.

³⁶ A nagyobb részt 1956—60 között, a műfajproblematika köréből publikált szovjet eredményekről jó áttekintést és elemzést nyújtott — ISTVÁNOVITS M.: A szovjet folklorisztika elmélete c. tanulmányában. L. MTA. Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közl. XVIII. (1961) Főképpen: 301—303. Újabban többek között ANYIKIN, V. P.: Voznikovenie zsanrov v folklore (K opredeleniju ponjatija zsanra i evo priznakov). Russkij folklor, X. k. (Moszkva—Leningrad, 1966.) 28—42. A műfaj szerinte (29. l.): Az alkotások belső kompozicionális, strukturális szerkezetének olyan típusa, amely elválaszthatatlanul összekapcsolódik a társadalmi és életbeli funkció tartalmának megtestesülésével és visszaadásával.

pontos értelmezése, a műfajstruktúra változásának konstataciója, a sajátos stílus, az eszmei problematika és a művészi módszer műfajmeghatározó szerepének és jelentőségének fölmérése a monda meghatározásához is elengedhetetlen föltétel. Helyénvaló fölvetni a PUTYILOV által hangoztatott követelményt, hogy: „Érdeklőd-nünk kell ilyen kérdések iránt is: mikor és milyen műfajokban táruult fel az ember — mint történeti személy, mint „magán”-személy, mint karakter? Mikor táruult fel a folklór számára a lét, mint művészi ábrázolás tárgya? A természet, mint esztétikai átélés objektuma? Az emberi érzések világa (szerelem, féltékenység, gyűlölet, kötelesség fogalma)? És mi az, ami végképp nem táruult fel a folklór számára és fel sem táruulhatott?”³⁷ A monda-hagyománynak szinte mindegyik kérdéshez van köze, mert a téma, az alapindíték és a stílus hasonlóságát mutató egymás melletti ciklusokban nyomón követhetjük a természeti, a társadalmi és szubjektív élménykörök tükröződését, de összefüggésében tekintve kitűnik, hogy sokszor elsikkad a lényeges események mondai földolgozása, s az is nyilvánvalóvá válik, az ábrázolásmód minősége a primitív mitikus-vallási eszmék és a megismerés magasabb fokozatait jelentő grádusok szerint ingadozik, vagyis a tartalom és forma összhangja szükségszerű egyenetlenség kifejezője. Ha tehát az epikus költészetben az objektív valóság (események, hősök magatartása) jelenségeinek tipizálását tekintjük uralkodónak³⁸ és a kikerekített formákat vesszük mértéknek, akkor tulajdonképpen a viszonyításul szolgáló műfaj-ideát helyezzük előtérbe. Szerintünk akkor közelítjük meg helyesen a monda ellentmondásos műfaji karakterének lényegét, ha számolunk a realitással, azzal, hogy a hagyományban jelen van a korai műveltségi szintről induló ábrázolásmód, amely csak kivételes esetekben emelkedett igazi epikus szintre, s többek között éppen a kezdetleges tudatformák tükröződése avatja a mondát speciális kutatási problémává. A műfajok korhoz kötött jellegéről³⁹ és műfajfejlődéséről a monda vajmi keveset árul el, a változás csupán abban konstataálható, hogy a természet (kozmosz) mint téma inkább háttérbe szorult, s előtérbe lépett a nemzeti történeti és szociális valóság, valamint a pszichikai szituációk ábrázolása. A társadalom fejlődésével párhuzamosan jelentkező tipikus monda-figurák, tipikus helyzetek és a mitologikus alakok funkció- és formaváltozása, valamint a konfliktusokat jelző cselekedetek keresztény vallási megítélése, moralizáló színezete arról is árulkodik, hogy a történeti, társadalmi és egyéni közdelmek, ill. célok és törekvések a feudális rend feltételei szerint módosultak. Az epikum peremén elhelyezkedő monda mai átalakulását pedig az elbeszélések tartalmába vetett hit kritizálásában, egyes típusok háttérbe szorulásában és mitologikus alakok súlytalanodásában konstataálhatjuk.

A monda nem tudatos költészeti („naturpoézis”) jellege és a belőle következő műfaji és formai relativitása ellenére sem mondhatunk le a jellemző epikai kritériumok meghatározásáról. A helyes kérdésföltevéshez az eddigieken túl utalnunk kell a poetikai felosztásra, s közöttük az epikára vonatkozó újabb irodalomtudományi megállapításokra, amelyek revízió tárgyává teszik a konvencionális fölfogást. Induljunk ki abból, hogy a népköltészetben éppen olyan ritkaság számba megy a tiszta

³⁷ ISTVÁNOVITS (i. m. 295.) tolmácsolásában közlöm Putyilov kérdésfeltevéseit.

³⁸ VÖ. GUSEV, V. E.: Theoretische Probleme der Folklore. In: Lëtopis — Instituta za Serbski Ludospyt: Jahresschrift des Instituts für sorbische Volksforschung, Rjad C (1959–60) Cisto 4. 47.

³⁹ L. NECSAEV, A. — RÜBAKOVA, N.: O nekotorüh problemah folklorisztiki. (Po povedu sztatü V. Sz. Bahtina). Szovj. Etn. 1953. No. 3. 138.

elbeszélő forma, mint az irodalomban.⁴⁰ A népi elbeszélő hagyomány mai gyűjtőjének tapasztalata a múltra is vonatkoztatható. Aligha szorul bővebb bizonyításra, hogy tiszta műfajok korszakáról beszélni alaptalan. A költészeti műfajok létének tagadása,⁴¹ vagy az öncélú kategorizálás érdekét szolgáló mesterkelt műfaji sémák konstruálása⁴² a tudományos kutatás szempontjából egyformán hasztalan lenne. Az a helyes nézőpont, ha elfogadjuk a műfaj létezését, amelyet azonban nem tekinthetünk a materiától független absztrakciónak, éppen ezért a „műfaji” és a „történeti” vizsgálat elválaszthatatlanul összefügg.⁴³ Ha tehát a műfajok, ill. a „váfajok” hagyományos formasablonként viselkednek, az csakis a megújuló költészeti szükséglet eredményeképpen lehetséges. A műfajváltozás is lényegében egyazon folyamat kettős arculatának tükrözője: a művészet örök jelentkezésének és a változó történelemnek.⁴⁴ A három alapvető műfaj (líra, epika, dráma) kritériumait és azok válfajait tárgyaló elméleti fejtegetések újabb sorát Goethe és Schiller vitája nyitotta meg,⁴⁵ s többek között STAIGER problémafelvételében összegeződtek. Annyiban módosítja az antik örökségen alapuló hármas műfaji fölosztást, hogy — a lényegében fiktív — tiszta formák követelménye helyett a líra-epika-dráma irányába mutató ideáról beszél, amely HUSSERL-nél „ideale Bedeutung”-ként szerepel. A tiszta műfaj lehetőségének föltételezése helyett csupán terminológiai célszerűségről lehet szó.⁴⁶ A műfajelméletből stílustipológiát alkot, s a műfaj megjelölések *stilisztikai alapfogalmak* révén nyernek értelmet.⁴⁷ A műfaj-stílusok így időfogalommal kapcsolatos (történeti) jelentést kapnak, s találó jellemzést nyújt — egyebek mellett — arról, ami az epikusra illik. Következtetéseinek összefoglalásaként idézzük WEHRLI-t: „Az egyedi mű fölött rendezési elvek, stílus-sablonok, stílusegységek mutatkoznak: az egyedi mű ezekben és ezekből él. Ide tartoznak a műfajok és az alfajok is egészen a szabatosan meghatározott felépítés-típusokig. Ezeket semmiképpen sem lehet a priori fogalmaknak tekintve, mint „létezési formákat” felfogni, hanem csakis sajátosan, történeti helyzetükben, tehát a szilárd hagyomány és a kiszámíthatatlan eredet dialektikájából kiindulva, mialatt a típus és az egyed viszonya állandó visszatérő motívum.”⁴⁸ A hármas műfaj irányába mutató ideák Staiger-i koncepcióját az epika területén mutakozó műfajformai egység problematikus volta látszik leginkább indokolni. A mondat illetőleg azonban szerfölött tanulságosak az epika ősfarmájáról keletkezett megállapítások is. A Homérosz-irodalom azt bizonyítja, hogy az epikai típus tiszta képviselője, az Iliász⁴⁹ rövid epikai formákból keletkezett műalkotás, ezért nem tekinthető igazi

⁴⁰ BAUSINGER, H.: Lebendiges Erzählen. Studien über das Leben volkstümlichen Erzählgutes auf Grund von Untersuchungen im nordöstlichen Württemberg. Inaugural-Diss. 1952. 92.

⁴¹ CROCE az egységes és oszthatatlan költészetről beszél, s elveti a műfajkülönbségeket. CROCE, B.: Az esztetika alapelemei. Budapest, 1917. 64—65.

⁴² RÖHRICH, L.: Märchen und Wirklichkeit. Eine volkskundliche Untersuchung. Wiesbaden, 1956. 4—5.

⁴³ A folklorisztikában ismeretes érvelésre utal Istvánovits. L. ISTVÁNOVITS M.: A szovjet folklorisztika, 301.

⁴⁴ WEHRLI, M.: Általános irodalomtudomány. Studium könyvek 21. Budapest, 1960. 176.

⁴⁵ TOGGENBURGER, ERMATINGER, PETERSEN, CROCE, s mindenkélt PETSCH felfogásáról l. WEHRLI: Az általános irodalomtudomány, 95. és skk. — észrevételeit.

⁴⁶ STAIGER: Grundbegriffe, 7. és kk.

⁴⁷ L. WEHRLI összegezését: i. m. 98. A kiemelés Wehrlitől.

⁴⁸ WEHRLI: i. m. 101.

⁴⁹ MARÓT K.: Homérosz. „A legrégibb és legjobb.” Budapest, 1948. Továbbá l. az ezt követő további munkáit a görög irodalom kezdete problémáiról. A külföldi kutatásokhoz vö. még WEHRLI idézett könyve 105. lapján olvashatókat.

ösformának. A romantika a mesében jelölte meg az eredeti természeti formát, de a PETSCH nyomdokain haladó LÜTHI stíluskritikai vizsgálata szerint a mese már fejlett műformának vehető.⁵⁰ Egyik korábbi tanulmányában⁵¹ elvetette a motívum műfaj-meghatározó jelentőségét, utóbb pedig a stílusjelleg alapján vonja meg a döntő különbséget a mese és a monda között. Úgy véljük, hogy LÜTHI mese-monda összehasonlításához, s a belőle levont következtetésekhez szó fér, mert e két műfajra testált vonások csak részben vonatkoztathatók az ismert hagyománykincsre. A mesék eredetéről vallott fölfogása, hogy ti. azok primitív személyeknek szánt alkotások, jelzi az irodalmi alapállásban leledző bökkenőt. Egyrészt figyelmen kívül hagyja az európai mesekincs jelentékeny részét, másrészt megfeleldez a memorat és fabulat között mozgó minőségi elbeszélés-fokozatokról, amelyek a poetika művelőinek az epikára vonatkozó következtetéseit támogatják. A műfaji határok korántsem olyan élesek, mint ahogy ő látja, mert a népi epikumban messzemenő kölcsönhatás és összefüggés mutatkozik.

Sokszor utaltak már arra, hogy a természeti népeknél milyen nehéz pusztán formai kritériumok alapján különválasztani a mesét, mondát, a mítoszt és az egyszerű elbeszélést.⁵² A hazai folklorisztikai kutatás elsősorban a mély történeti összefüggéseket kereső, kiváló Homéros-kutató, MARÓT álláspontjára hivatkozhatik, aki a műfajok organikus differenciálatlansága mellett érvel, s az irodalomtörténet által emelt válaszfalak tarthatatlanságáról beszél.⁵³ Ő igazolásul az antik kor tudományos tekintélyére, Arisztotelészre utal vissza;⁵⁴ törekvése végső fokon logikus összefüggésben van a mindig egyező mértékben feltételezett közköltészet-konceptió megalkotásával. A sematikus kategóriák, s mindenekelőtt a költészetre erőszakolt normatív műfaji szabályok ellen protestáló fölfogás azonban csak annyiban konstruktív, amennyiben elősegíti a valóságban oly sokrétűen jelentkező válfajok mozgástörvényeinek megismerését. Az elbeszélés, közelebbről a népi epikum területén maradván elsőrendű feladat a történelemben és a jelenben, a műfaji tendenciákat eredményező alkotások konkrét formáinak és tipikus vonásainak föltárása. Noha a kutatók egyetértének abban, hogy a műfajok és a válfajok közötti határ mindenkor csak viszonylagos,⁵⁵ mert átfedés,⁵⁶ átmenet és kölcsönhatás,⁵⁷ egyszóval eleven

⁵⁰ LÜTHI, M.: Das europäische Volksmärchen... és Volksmärchen und Volkssage... c. kötetek vonatkozó eredményét.

⁵¹ LÜTHI, M.: Die Gabe im Märchen und in der Sage. Ein Beitrag zur Wesenerfassung und Wesensscheidung der beiden Formen. Bern. 1943.

⁵² MALINOWSKI, B. helyes felismerését igazolja egész sor kutató. Pl. BASCOM, W. R.: Four Functions of Folklore. In: Journal of American Folklore, 67. (1954) 336. — THOMPSON, ST.: Myth and Folklore. In: Journal of American Folklore, 68. (1955) 484—486. — SCHIER, K.: Zur Funktion, 371.

⁵³ MARÓT K.: Az eposz helye a hősi epikában. Budapest, 1964. 8. és skk., továbbá: 29. l. 56. sz. jegyzet.

⁵⁴ MARÓT K.: A görög irodalom kezdetei, 73—74. 76, 233. és skk.

⁵⁵ A francia romantika álláspontjáról ítélkező MERCIER a dramaturgiáról írott művében a kora irodalmát és színi törekvéseit kritizálva kifejti, hogy az élet sem nem egészen tragédia, sem nem egészen komédia. A szokványos sémák között mindkét műfaj számára egyformán lehet benne anyagot találni. Vö. COCCHIARA, G.: Az európai folklór története. Budapest, 1962. 241. A bizonytalanság okáról más oldalról szól CSICSEROV, V. I.: Russkoe narodnoe tvorcsesztvo. Moszkva, 1959. 277.

⁵⁶ DORSON, R. M.: Standards for Collecting and Publishing American Folktales. In: Journal of American Folklore, 70. (1957) 53—57.

⁵⁷ Vö. WAGNER, K.: Zu den Grundlagen und Formen des Stils der Volksdichtung und ihrer Nachbargebiete. In: Hessische Blätter für Volkskunde, XXX—XXXI. (1931—32) 199. — RÖHRICH: Märchen und Wirklichkeit, 51. — DÉGH L.: A népmesekutatás új útjai. In: Néprajzi tanulmányok (Szerk.: ORTUTAY GY.) Budapest, 1949. 42—43.

mozgás érvényesül,⁵⁸ mégsem vitathatja senki az epikus műfaj létezését és válfajai (mítosz, mese, monda stb.) megkülönböztetésének szükségességét. A feladat lényege az, hogy az epikus idea irányában munkálkodó elbeszélési folyamatban föltárjuk a korok és népek szerinti különbséget,⁵⁹ amelyben a csoport vagy egy-egy tagja világgépi fölfogásából, invenciózusságából, formaalkotó készségéből, hagyomány-tiszteletéből következő eltérés egyformán visszatükröződhet.⁶⁰

A műfaji karakter összetettsége miatt a mondaanyag tanulása számottevőbb, mint más epikus válfaj esetében, már csak azért is, mert a monda műfaji határait jelző konstans tényezők még erősebben elmosódnak.⁶¹ Helyesen mutat rá BETH összefoglaló cikkében a probléma bonyolítását előidéző ama mozzanatra is, hogy a mondának ugyanannál a népnél is sok fajtája lehet.⁶² A rugalmas műfaji megoldások érvényesülésének tipikus példája a prózai szövegben (mesében) megjelenő dalbetét, amely élénkíti az előadást és elősegíti a hatás fokozását.⁶³ Ugyanakkor az is gyakori jelenség, hogy a kötött formájú epikus alkotás (bylina, ballada) feloldódik prózai történetté,⁶⁴ de megeshet, hogy mondából formálnak dalt stb.⁶⁵ Primitívebb fokra vonatkozóan mindenképpen indokolatlan e folyamatot egyértelműen dekadens tendenciának tekinteni; s számos érv szól a korunkban megfigyelhető, Zersingung és Zersagen jelenség disztíngvált értékelése mellett is. Mindemellett az életforma, s vele összefüggésben a szemléletmód korunkban végbemenő gyors változása észrevehető műfaji eltolódást eredményez, amely meghatározott időegységre és közösségre szorítkozva jól nyomon követhető lehet, mégpedig egyrészt a különböző epikus válfajok mennyiségi viszonyának alakulása révén,⁶⁶ másrészt — a monda alakulása szempontjából különösen fontos — a szociális normák érvényesülését közvetve vagy közvetlenül elősegítő hiedelmek funkciósorvadásából következő „epikus érték” növekedése folytán.⁶⁷ Az átalakulás meggyorsulásával és a folklorizáció feltételeinek gyöngülése-

⁵⁸ CAUDWELL: Illúzió, 52—53.

⁵⁹ RÖHRICH: Märchen und Wirklichkeit, 40. és 51.

⁶⁰ ORTUTAY GY.: Fedics Mihály mesél. UMNGY I. Budapest, 1940. 384. — RANKE, K.: Einfache Formen. In: Internationaler Kongress... Berlin, 1961. 10.

⁶¹ RÖHRICH: Märchen und Wirklichkeit, 9—11.

⁶² BETH, K.: Sage címszó. In: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens (Szerk.: HOFFMANN-KRAYER E.—BÄCHTOLD-STÄUBLI H.), VII. k. Berlin u. Leipzig, 1935/36. 871—872.

⁶³ Példák: LOSCHDORFER A.: Dalbetétes népmesék. Ethn. XLVIII. (1937) 346—361. — VALÁDI E.: Egy dalbetétes mese változatai. In: Tudományos diákköri dolgozatok II/a. füzet. Budapest, 1955. (rotapr. nyomás) 243—255.

⁶⁴ BYLINA vonatkozásában I. KORÓMPAY B.: Észak bylinái. Ethn. LXIV. (1953) 231. és kk. *Ballada* mesévé alakulásáról és annak sajátos törvényszerűségeiről ORTUTAY GY.: Adalék a mese és a ballada összefüggésének kérdéséhez c. közleménye tájékoztat. Ethn. XLIX. (1938) 373—380.

⁶⁵ SUITS. H.: Volksballaden... In: Fabula, 5. k. (1962) 72—89.

⁶⁶ Az ilyen értelmű műfajeltolódás vizsgálatához vö. KÁTONA I.: A népi epika újkori átalakulása egy társadalmi csoport körében. A magyar kubikusok költészete. In: MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Oszt. Közl., XIX. (1962) 187, 189. és skk. Az életmódváltozás új műfaji formák létrehozását is elősegítheti. L. idevön.: SCHIER, K.: Zur Funktion, 377.

⁶⁷ L. HONKO, L.: Geisterglaube in Ingermanland. FF Communications N:o 185. Helsinki, 1962. 135. A racionalizálódó szemlélet következményeként adódó hiedelem → monda alakulásfolyamat veti föl azt az igényt, hogy a súlyvesztett hitvilági képzeteket a költészet vizsgálati területéhez keltsen sorolni. Így vélekedik GRANLUND, J.: Der gegenwärtige Stand der schwedischen Volkskunde. In: Schwedische Volkskunde. Quellen. Forschung. Ergebnisse. Festschrift für Sigfrid Svensson zum sechzigsten Geburtstag am 1. Juni 1961. Uppsala, 1961. 44. Nálunk a „babonás történet”-ben rejlő epikai érték felismerésében jelentkezett ez a gondolat. ORTUTAY GY.: Fedics Mihály mesél, a 14. sz. meséhez fűzött jegyzetében: 400. l.

vel aránytalanul megszorodik a 'töredékek' száma, többek között ezért is kell vállálnia a mondagyűjtőknek a fragmentumok regisztrálásának fáradságos munkáját.⁶⁸ A népi epikum alakulásának, tartalmi és formai bővülésének, ill. kopásának folyamata ellentétes irányú tendenciák kifejezője, mindenesetre a pesszimiztikus folklór szemlélettel szemben az érvek sorát adja kezünkbe, amint ezt a műfaji sémák, ill. a „tisztá formá”-k fixa ideájától szabadulni tudó, a tapasztalati valóságra alapozó gyűjtő közleményeiből kiolvashatjuk. Hivatkozhatunk munkás-közösségek,⁶⁹ agrárproletárok⁷⁰ és más paraszti csoportok⁷¹ anyagára, s noha az elbeszélések értékelésénél az esztétikai szempontokat nem mellőzhetjük, mégis éppen a különböző minőségű formavariációk adhatnak biztonságot a gyűjtőnek és a publikálóknak a szelekcióhoz, ugyanakkor rendkívül hasznos adalékokat nyújtanak a műfaji formák törvényszerűségeinek és a népi epikum megismeréséhez. Az archaikus (tradicionális) formák csökkenésének realitása,⁷² a tréfák és viccek stb. jelentőségének növekedése⁷³ arra ösztönzi a kutatót, hogy az új formák iránt nagyobb figyelemmel legyen,⁷⁴ arra, hogy óvakodjon a mese-monda-anekdóta triász érték- és mértékhatározó szerepének eltúlozásától, mert hozzá kell szoknia a mában keletkező elbeszélés típusokhoz,⁷⁵ a minél szélesebb skálán történő gyűjtési gyakorlathoz:⁷⁶ a népi epikum ugyanis a közösségben sokoldalú összefüggést mutat.⁷⁷ Már IPOLYI szorgalmazta — természetesen inkább a mitológiai anyag teljességének megismerése céljából — a komplex jellegű gyűjtés szükségességét,⁷⁸ s abból, hogy elfogadjuk az epikum egészét látni törekvő KÁLMÁNY nézőpontját,⁷⁹ logikusan következik a minél teljesebb anyaggyűjtés megvalósítására való igény.⁸⁰

⁶⁸ Csupán a kiváló mondagyűjtő SCHMIDT, F. — W.: *Die Volkssage als Kunstwerk. Eine Untersuchung über Formgesetze der Volkssage.* c. tanulmánya megállapításaira hivatkozunk. L. I. közl. in: *Niederdeutsche Zeitschrift für Volkskunde*, 7. évf. (1929) 133. és skk. Ezt valóstították meg a széles körű szabolcs-szatmári történeti mondagyűjtésükben FERENCZI I. és MOLNÁR M. Eredménye a Fordulj kedves lovam... Kuruc és Rákóczi vonatkozású néphagyományok Szabolcs-Szatmár megyében c. kötetében (kézirat). Az alapanyagban sokezer töredékforma található.

⁶⁹ PL. DÖMÖTÖR T.: A Salgótarján környéki bányász-közösség néprajzához. *Ethn.* LXV. (1954) 1. 153—167. lapokon közölt elbeszéléseket. — NAGY D.: Adatok a Csongrád megyei munkásfolklórhoz. *Ethn.* LXV. (1954) 129—132. lapokon közreadott elbeszéléseket. Újabbán *Üd.: Az izsófalvi „ördögös bányász”*. (Adatok a folklorizáció kérdéséhez.) A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, III. Miskolc, 1963. 137—149.

⁷⁰ BAKOS J.: Adatok a bodrogi agrárproletár-mozgalom folklorjához. *Ethn.* LXI. (1950) 90—95.

⁷¹ PL. CSESZKÓ M. (feljegyzése): Mese Áttila királyról. *Ethn.* XLIV. (1933) 79—83. — GYÖRFFY I. (feljegyzése): A csodaharmat. *Ethn.* XXXVI. (1925) 180—182.

⁷² SÍROVÁTKA, O.: Der gegenwärtige Stand der tschechischen Volkserzählung. In: *Internationaler Kongress...* Berlin, 1961. 470—471.

⁷³ KATONA I.: A népi epika újkori, 187—230.

⁷⁴ BAUSINGER, H.: Lebendiges, 4—5. és 10—11.

⁷⁵ Példát nyújtott erre BAUSINGER H. Lebendiges... c. disszertációja.

⁷⁶ Magunk korábban többször is hangsúlyoztuk e követelményt. Újabbán hangot adott ennek S. DOBOS I.: Az „igaz” történetek műfajának kérdéséről c. tanulmányában. *Ethn.* LXXXVI. (1965) 215.

⁷⁷ PL. K. SZIRMAI FÓRIS M.: Felsőtisztai népmesék. (Sajtó alá rendezte Kovács Á.) Debrecen, 1956. — BALASSA I.: Karcasai mondák. Budapest, 1963. Előszó: 6. RUBIERI, az olasz folklórkutatás egyik kiváló úttörője már a múlt században többször kiemelte bizonyos népi alkotások művészi elégtelenségét. De azokban is társadalmi, lélektani és történelmi dokumentumokat lát. Vö. COCCHIARA: Az európai, 333.

⁷⁸ IPOLYI A.: Magyar Mythologia. I. k. Budapest, 1929³. 5, 7.

⁷⁹ ORTUTAY GY.: Írók, népek, századok. Budapest, 1960. 284—5.

⁸⁰ MEISEN, K.: Stoffsammlung, Problematik und Methoden der Volkskunde. In: *Rheinisches Jb. f. Volkskunde*, I. évf. (1950) 7—11.

Az így felfogott kutatás kiküszöböli a rosszul értelmezett, a formai kvantitás szerint történő minősítést, a motívum-centrikus mondafelfogást, ugyanakkor lehetővé teszi az epikus szükségletből fakadó ciklus-képződés és ciklus-fölbomlás, az elbeszélés regenerálódása és redukciója ellentétes irányú tendenciáinak megértését. Ezáltal elkerülhetővé válik az a téves következtetés, hogy a monda a mindig változatlan legkisebb elbeszélés-egység,⁸¹ avagy hogy elképzelhető a mondából kvantitatív növekedéssel keletkező magasabb rendű alkotás.⁸² Az összefüggés lényege a mindegyik epikus produktumban jelentkező közös alap, a *megtörtént esemény előadása*,⁸³ s ennek a közös fundamentumnak az eszmei törekvés, a pszichikai indíték és a formaalkotó készség szerinti kifejezése, amely a válfajok összetartozását és különállását, valamint az elbeszélések egyediségét és ciklusba tartozását eredményezi. A folklorista analízis tárgyává teheti a népmesét vagy a népmondát, a közösségi funkciót betöltő epikumban azonban jogosulatlan az eszmei-tartalmi és formai (stílus) hagyománytól függetlenül megvalósuló alkotásokról, egymástól határozottan elkülönülő válfajokról beszélni. Következésképpen problematikus lesz a fiktív műfaji konstrukciók szorgalmazása, de helyénvaló a differenciálódást előidéző epikus magatartás típusainak mélyreható tanulmányozása. Az összefüggő és mozgásban levő epikum egyrészt jól rendszerezhető típusokból, másrészt a világos karaktert nélkülöző elbeszélésekből alakult szisztéma. Az utóbbiak éppen a monda fogalmkörébe tartozók, így pl. a 'történeti monda', 'hiedelem-monda', 'igaz történet', 'visszaemlékezés', 'memorat', 'fabulat', 'fiktion' stb., amelyek szemben a mese formai (stílus) autonómiájával, erős függőséget mutatnak a történeti, társadalmi, mitológikus, pszichikai, etnikai és individuális faktoroktól. Ezekből következik a monda kutatási módszertanának összetettsége, meghatározásának számos nehézsége is.

⁸¹ Pl. SOLYMOSSY S.: A népmese és tudomány. Budapest, 1938. 31.

⁸² Az epikus magatartás mesében, mondában stb. jelentkező formái nem cserélődhetnek fel, mert létrejöttükben sohasem csupán az elbeszélő-kedv játszott szerepet, hanem az előadó és a hallgatóság sorsát meghatározó valóság is készítette azokat.

⁸³ HONTI írja az epikus elemekről: „Bármilyen funkciót töltsenek is be ezek az elemek és a belőlük alakult egységek, az elbeszélés, az esemény képében jelennek meg.” HONTI J.: Válogatott tanulmányok, 166.

DER PLATZ DER VOLKSSAGE IN DER EPISCHEN VOLKSÜBERLIEFERUNG

Von

J. FERENCZI

Der Verfasser versuchte im X. Jg. der Zeitschrift „Volkskunde und Sprachwissenschaft“ (Szeged, 1966, 5—18) die kunstartigen und terminologischen Probleme der Volkssage zu summieren. Die hier angeführte Studie, die nach dem Platz der Volkssage in der herkömmlichen völkischen Epik forscht, schliesst sich den dort vorgelegten Konklusionen an.

Der Verfasser geht davon aus, dass die Erzählungen, die in die Kategorie der Volkssage einzu-reihen sind, Angaben zur Erkennung der epischen Vorformen darbieten und zur Klärung der Zusammenhänge bzw. Verschiedenheiten der Kunstarten der völkischen Epik verhelfen. Sich anbietende Probleme: Für die Volkssage ist die Mannigfaltigkeit des Inhalts und die Instabilität der Form bezeichnend. Der Erzähler neigt zur Subjektivität, anderseits offenbart sich in der Volkssage die Typisierung der Geschehnisse und psychischen Situationen. Das sind die konstanten epischen Faktoren. Es ist zu beachten, dass es im allgemeinen nicht berechtigt ist, von „reinen Kunstformen“ zu sprechen. Viel richtiger ist es, wenn wir auch bezüglich der Volkssage den Wert der Erzählungen im Verhältnis zu einem Idealtyp beurteilen. Die einzelnen Werke erreichen nach dem Grad der Typisierung und den zur Geltung kommenden dichterischen Elementen die ideale Qualität. Selbst der ideale Typ bietet nicht mehr, als die personifizierende-mythisierende Darstellung der Wirklichkeit. Dieser determinierende Faktor reicht Möglichkeit dazu, dem inhaltliche Vielschichtigkeit und hochgradige formelle Ungleichheit aufweisenden Sagenstoff seinem Gewicht und Wert nach den richtigen Platz in Epischen einzuräumen. Auch vermögen wir zu bestimmen, welchen Einfluss das wechselhafte Verhältnis zur Wirklichkeit auf den Inhalt und die Form der Volkssage ausübt. Es kann z. B. die poetische Färbung (epische Orientation) in den Vordergrund treten oder es vermag auch die Verkürzung der Erzählung (Tendenz zur Reduktion) einzutreffen.

ADALÉKOK A FINN DIFTONGUSOK TÖRTÉNETÉHEZ

MIKOLA TIBOR

Közismert dolog, hogy a finn nyelv diftongusai nem eredetiek, hanem másodlagosak, s hogy — a nyíló diftongusok nagy részét kivéve — valamely mássalhangzó vokalizálódása által jöttek létre. A vokalizálódott mássalhangzó lehetett $^*k$, $^*η$, $^*δ$ és $^*β$ (vö. SKRK.² 37—38). A következőkben megkísérelünk fényt deríteni néhány diftongust (vagy hosszú magánhangzót) tartalmazó finn szó etimológiájára.

1. *joutaa*. Budenz (MUSz. 156—159) a *joutaa*, *johtaa*, *joutua* stb. szavakat közös eredetűeknek tekintette, s a magyar *jut* ige megfelelői közé sorolta. Az $u \sim h$ váltakozást alapnyelvi $^*g$ -ből származtatta, s a h fejleménnyel kapcsolatban utalt a *nähdä* és *tehdä* szavak h -jára. A későbbi kutatás az etimológiát elvetette, Szinnyei például (NyH.⁷ 150) már csak a magyar *jut*, osztják *joγät* 'jön, érkezik', vogul *joxt* 'megjön, jut' szavakat egyezteteti egymással. Bárczi — azt hiszem, helyesen — még nem veti el teljesen azt a lehetőséget, hogy *jut* igénk esetleg mégiscsak finnugor eredetű (SzófSzót.). A finn etimológiai szótár szerint a *joutaa*, *johtaa* stb. szavaknak nincs megfelelésük a távolabbi rokon nyelvekben.

Mi Bárczi álláspontjára helyezkedünk, és továbbra is összekapcsoljuk az említett finn, vogul, osztják és magyar szavakat, ezek szerint tehát Budenz etimológiáját lényegében véve helyesnek tartjuk. A felsorolt finn, vogul, osztják és magyar adatok mellett Budenz egyéb szavakat is belevon szögyeztetésébe, ezek vizsgálatára azonban hely- és időhiány miatt nincs alkalmam kitérni.

Jelentéstani szempontból az etimológia nem támaszt semmiféle nehézséget. A finn és az obi-ugor szavak egyeztetése hangtanilag sem okoz problémát, hiszen a finn *ouu*-ja csak egy mássalhangzó folytatása lehet, ez akkor is így van, ha elvetjük a *joutaa* ~ *johtaa* szópár nyilvánvalónak látszó összefüggését. De ha nem vetjük el, akkor a vokalizálódott konzonáns nem lehetett más, mint $^*k$, amely a finnben gyakran eredményez t előtt h -t, pl. *ahtaa*, *lähteä*, *tohtaa* stb. A $^*k$ ($^*γ$) $> u$ fejlődésre is akad néhány példa: *souta*- (< $^*sōγō$, vö. Collinder, CompGr. 409), *löyly* (< $^*leyl$ ●, vö. Collinder, CompGr. 412, de Mikola, NéprNyelvtud. VIII, 26). — Az obi-ugor adatok nem igényelnek magyarázatot. A magyarban a $^*kt$ -nek van t fejleménye: *tat* (*fa*) (~ vog. *toxt*, osztj. *tōγät* stb.), *fut*, *két*. A $^*tk$ -ból ugyancsak t lesz: *köt* (~ finn *kykeä* stb.), *tat* (*hal*) (~ vog. *tāxt* stb.). Nem hiszem, hogy itt az ősmagyarban $^*kt$, $^*tk > tt$ változás ment volna végbe, legalábbis nem minden esetben. Egyszerűen az lehet a helyzet, hogy a $^*t$ - az ősmagyarban csak intervokális helyzetben spirantizálódott, de adkonsonantikus helyzetben megmaradt, vö. még *irt* < $^*rt$ - (Collinder, CompGr. 123).

2. *kauka*-. A szó megfelelései a SKES. szerint ezek: lapp I. N. *gāwkâs* 'epämieluinen, kammottava (esim. tyhjä talo); kovin ikävä (adj.); saamaton, joka vain

tuijottaa tietämättä mitä pitäisi tehdä', Arj. *kāwnkas-sajjēn* 'etäisellä, ikävällä paikalla', 2. N. *gaw'get*, -wg- 'vuotaa, karista alas t. ulos; tunkeutua ulos (esim. jauhot säkin läpi); levitä (haju); kuljeksia, juosta laajalti ympäri; tulla erikseen, yksi silloin, toinen tällöin (etenkin porot)' — mord. E. *kuvaka*, M. *k_oavaka* 'pitkä' — osztj. V-Vj. *koy*, Ni. *χūw* 'pitkä' stb.

Collinder FUV.-ja más összeállítást ad, Toivonen lapp adatait nem említi, ellenben felhívja a figyelmet más lapp szavakra: *guk'ke* 'long', *guk'ken* '(being) far away; from far away', *gukkas* '(going) far (away)'; *gukka* 'long (time), diu'.

Budenz annak idején (MUSz. 116) a finn *kauka*- családját összefüggésbe hozta a magyar *hosszú* családjával. *Hosszú* szavunkhoz a következő szavak tartoznak (vö. FUV. 81): vog. *χosa* 'long, tall' — zürj., votj. *kuž* — cser. *kužā*. E szavakat már Budenz (i. h.) is összekapcsolta.

Halász (NyK. XXIII, 33) az alábbi szamojéd szavakat sorolja a magyar *hosszú* rokonságába: nyenyec *ṇāχana*, *ṇāna* 'längst' stb. — enyec *kudahane* — ngan. *kunta* 'lang', *kuaganu* 'längst' — szelk. *kundok*, *kundak* 'fern' — kam. *khūñö* 'entfernt', *kunzu* 'Länge'. Setälä (FUFA. XII, 97; SUSA. XXX/5,34) a szamojédból csak a kam. *kunzu* 'Länge', *kund'u* 'lange' stb., koib. *kondžinan* 'längst, lange' szavakat említi meg. A finn *kauka*- szamojéd megfelelései Setälä szerint (FUFA. XII, 29; SUSA. XXX/5, 31) a kam. *khūñö* 'entfernt', *kuṅga* 'weithin' és a koib. *kuṅa* 'weit'.

A finn *kauka*- és a magyar *hosszú* (és megfelelőik) egymáshoz való viszonyának tisztázása érdekében kíséreljük meg rekonstruálni a két szócsalád alapalakját! A szókezdő mássalhangzó nyilvánvalóan *k- volt mindkét csoportnál. A *hosszú* családjánál Steinitz (FgrVok. 24) *ō ~ *u váltakozást tételez föl: a magyar és a vogul szó magánhangzója *ō-ra, a permi és a cseremisiz adatok pedig *u-ra mutatnak szerinte. Lytkin (IstVokPJ. 207) viszont *o-ra vezeti vissza a permi szavak u-ját. Itkonen kutatásai is (FUF. XXXI, 196, 286) azt igazolják, hogy *hosszú* szavunk finn-permi megfelelései *o-t tartalmaznak. Ezek alapján mind az öt nyelvben *o-t rekonstruálhatunk. A következő mássalhangzó *š volt. Miért *hosszú* azonban a magyar szó sz-e? A nyelvelmékekben és a nyelvjárásokban ilyen változatokat találhatunk: 1258: *hoziw*, 1285: *hoziu potok* stb.; nyj. *hoszju*, *hojszu*, *hojszu* stb. (vö. Beke, Nyr. LX, 21—22). Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy a szó eredetileg az eddig rekonstruált négy hangon (*koša) túlmenőleg még egy további mássalhangzót is tartalmazott. Collinder (CompGr. 411) *kuñcu alakot tesz föl, de alighanem tévesen. Rekonstrukcióját nyilván a kam. *kunzu* 'along', *kund'u* '(for a) long (time)' szavakra alapozza, mely szavakat szótárával ellentétben összehasonlító nyelvtanában (CompGr. 139) a magyar *hosszú* megfelelései közé sorolja. A szamojéd megfelelésekre még visszatérünk. A Collinder föltette *ñc egyébként nem magyarázza meg a magyar -jsz-, -szj- hangkapcsolatokat.

Vizsgáljuk meg most a finn *kauka*- családját! Az egyeztetett szavak közül a finn *kauka*- és az osztj. V. *koy* adják a kérdés megoldásának kulcsát: a magánhangzó tekintetében a finn, a mássalhangzó tekintetében pedig az osztják őrzi az eredetibb állapotot. A magánhangzó-megfeleléseknél figyelembe kell venni azt, hogy a palatoveláris mássalhangzók előtt a vokálisok hajlamosak a zártabbá válásra (vö. Itkonen; FUF. XXIX, 331—332; Steinitz, FgrVok. 25; Mikola, NéprNyelvtud. VIII, 23—31; N. Sebestyén Irén, NyK. LXVIII, 78—82). Így érthető lesz a mordvin u és az osztják o. Az *o folytatása a mordvinban szabályosan u (vö. Steinitz, FgrVok. 46; Collinder, CompGr. 156). A lapp megfelelések nehéz problémát jelentenek. A SKES. említette N. *gāwkās* 'epämielinen, kammottava (esim. tyhjä talo)' stb. idetartozása mind hang-

tani, mind jelentéstani szempontból kétségesnek látszik. A finn *a* ~ lapp *a* megfelelés szabálytalan, habár egyes szavakban előfordul (vö. Itkonen, OstlappVok. 66; Steinitz, FgrVok. 32 kk.; Collinder, CompGr. 152). A szabályos megfelelés *uo*. A *guk'ke* *u*-ja kétszeres zártabbá válás eredménye lenne? Ha a mordvinban és az osztjákban is megfigyelhető **a > *o* változást a lappra is föltesszük, akkor a finn *kauka-* ~ lapp *guk'ke* viszonya emlékeztet a finn *souta-* 'évez' ~ lapp *sukká* viszonyára. Egy korábbi palato-veláris hatására bekövetkezett kétszeres zártabbá válás figyelhető meg a finn *täysi* ~ lapp *K. diwdas*, *diw'd* ~ magyar *teli* stb. esetében is (vö. Mikola, NéprNyelvtud. VIII, 23—31). Gondolhatunk azonban arra is, hogy az *u* nem zártabbá válás, hanem kontrakció eredménye. Palato-veláris mássalhangzóból származó *v* kontrahálódása ment végbe a lapp *bivvá-* 'keep warm (not feel the cold)'; *bikte* (!) 'to warm (subject: clothes)' és esetleg a *dik'ke* 'louse' szóban is. Lásd erről alább! Ez esetben a *guk'ke* *-k'ke* eleme — mint a *dik'ke*-é is — képző volna.

A mássalhangzó-megfelelések alapján a finn *kauka-* *u*-ját vokalizálódás eredményének kell tartanunk. Tekintettel az osztják V. *koy-ra*, kétféle megoldás kínálkozik: **k* vagy **ŋ*. A lentebb vizsgálandó szamojéd adatok inkább az **ŋ*-t valószínűsítik. Ez az **ŋ* azonban később **k*-vá, majd **ɣ*-n keresztül *u*-vá változott. Ilyen esetekben Collinder **w*-t szokott föltenni (vö. pl. CompGr. 115), de az osztják *ɣ* alapján én inkább hajlok eredeti **ɣ* (? **k*, ? **ɣ*₀, ? **k*₀ < uráli **ŋ*) rekonstruálására.

Összefoglalva a fentieket megállapíthatjuk, hogy *hosszú* szavunk egy **koʔs*●, a finn *kauka-* pedig egy **kaŋ*(●) töre vezethető vissza. Közös nevezőre lehet-e hozni ezt a két rekonstruált alakot? Ami az **a ~ *o* eltérést illeti, az nem lehet az egyeztetés akadály, hiszen az *a* a finn *kauka-* rokon nyelvi megfeleléseiben is **o*-vá változott a palato-veláris környezet hatására. Ugyanezt föltehetjük a *hosszú* családja esetében is. A konszonantizmus tekintetében az az egyeztethetőség kritériuma, hogy beilleszthető-e a *kauka-* **ŋ*-je a (?) -l jelölt helyre a *hosszú* szó rekonstruált alakjába. Levezethető-e a *hosszú* szó családjának minden egyes tagja egy **kaŋs*● töből?

A magyar *hosszú* korábbi *hojszú* alakja jól illik a rekonstruált tőhöz. A finn *jousi*, lapp *juok'sá*, mord. *joŋs*, cser. *joŋež* stb. szavak pl. a magyar *új* megfelelései. A *j* nyilván az **ŋ* folytatása, hiszen az *-s-* a magyarban elveszett (vö. Hajdú, Bevezetés... 106), s mivel az **s* mind szó kezdetén, mind szó belsejében *sz-szé* változott, az **ŋs* kapcsolat eredményéül *-jsz-*t kell kapnunk.

A vogul *χosa*-ban a *s* előtt nincs nyoma az **ŋ*-nek. Föltehető, hogy hangátvetés történt, mint pl. a finn *lölyly* ~ vog. *lili* esetében is (vö. Mikola, i. h.). Közismert tény, hogy a nyelvi változások során, az átmenet, az ingadozások idején, a nyelvérzék bizonytalansága miatt olykor az általános tendenciával ellentétes folyamatok is végbemennek. Jellemző példa erre a finn *vaski* osztják *way* megfelelése, amelyben a szó belseji spiráns kidobódott a szó belsejéből, majd elvonódott. A *s*(spiráns) + *p*(alato)-*v*(eláris) kapcsolat az obi-ugor nyelvekben általában metatézisen megy át, pl. lapp *suos'ká-* 'chew, bite' ~ vog. *tayt*, lapp *naes'ke-* 'scrape the membrane of the skin' ~ vog. *naewt-* stb. (vö. Collinder, CompGr. 96 kk.). Ezért nem meglepő, hogy nemcsak *s + pv > pv + s*, hanem néha fordított irányú *pv + s > s + pv* metatézis is történik. A vogulban a szó végére került palato-veláris nyoma megvan: T. *kōšōw*, Ko. *kōāšā*, P., ÉV. *kōšā*, DV., AL. *kōāšā*, FL., Szo. *χosa* (vö. Steinitz, WogVok. 255). Arra is lehetne gondolni, hogy a vogul *-w*, *-a*, *-ā* tulajdonképpen a magyar *hosszú* *ú*-jának a megfelelése. Valószínűbb azonban, hogy a *hosszú* mai alakja kontamináció eredménye. A nyelvemlékek és a nyelvjárások főntebb már idézett *hoszjú*, *hojszú*, *hojszu* adatai azt mutatják, hogy a magyarban a metatézises és a metatézis

nélküli alakok egyaránt megvoltak. A metatézis nélküli *hojszu* -jsz-e eredményezte a geminátá -ssz-t, míg a metatézis révén szó végére került $^*γ$ ($<^*η$) adta az *u*, *ú*-t. A két variáció keveredéséből születhetett a *hosszu*.

A permi nyelvek *kuž* szavában nem látjuk a palato-veláris nyomát. Ugyanez vonatkozik a cseremis *kužā*-ra is. De az $^*η$, $^*k$ ilyen eltűnése ezekben a nyelvekben nem példátlan, vö. finn *joutsen* ($<^*ηc$), lapp *njukl'čā*, votj. *juš*, zürj. *juš ~ jušk-*; osztj. I. *ñanšem* 'gill', zürj. *ñokcim*, cser. *našmā*, *nošmā* (Collinder, CompGr. 133); finn *syksy*, cser. *šəžə*, *šizə*, votj. *sižyl*; finn *uksi*, zürj., votj. *es* stb. (Collinder, FUV.)

Hogyan illenek most már az etimológiai irodalomban említett szamojéd szavak a kikövetkeztetett $^*kaη(●)$, $^*koηs●$ alakokhoz? A nyenyec *ñāxana*, *ñāna* 'längst' stb. adatok, amelyeket Halász (i. h.) a főntebb vizsgált finnugor szavakhoz kapcsolt, nyilvánvalóan nem tartoznak ide. Az enyec *kuddahane* 'längst'; ngan. *kunta* 'lang'; *kuagunu*; szelk. *kundok*, *kundak*, 'fern'; kam. *kunzu* 'längs', *kund'u* 'lange', *khünjō* 'entfernt', *kuŋga* 'weithin'; koib. *kuŋa* 'weit', *kondžinan* 'längst, lange' vizsgálatára mindjárt rátérünk. A vizsgálatba bevonhatjuk a mot. *kundugu* 'weit' szót is (vö. SUSA. LIX, 67).

Ha tekintetbe vesszük azt a körülményt, hogy a szótagvégi $^*η$ a szamojédban rákövetkező dentális mássalhangzó előtt gyakran *n*, *ñ*, *m*-é változik, az egyeztetés nem lesz lehetetlen, vö. vog. *čənči* 'sparrow' stb. ~ nyenyec *sinček*, *siñzew*, *siizew* 'a little bird', szelk. *sünd'eka*, *sünzeka*, mot. *čunžiaha* 'bird', taigi *sinšaku*; finn *sisi-lisko*, cser. *šākšäl'ə*, *šəŋsal'ə*, *šəγəzäl'ə* stb.,? nyenyec *taans*, *taanc*, ngan. *tānsu* 'lamprey', enyec Ch. *tađ'u*, B. *tazu*, szelk. *toosoo*, *toos* 'lizard', kam. *tonsə*, koib. *tanza*, mot. *tanže*; osztj. I. *ñanšəm*, *ñaxšəm* 'gill', nyenyec *ñiñci*'' (nomplur.) 'palate', kam. *neeni*; osztj. I. *oŋət* 'horn', nyenyec *nāmt*, enyec Ch. *eddo*, B. *naddo*, szelk. *aamde*, kam. *amno*, koib. *amina*, mot. *amdy* (vö. Collinder, CompGr. 132—133). Föltehetőleg $^*ηs$ kapcsolatra megy vissza az enyec *kuddahane*, ngan. *kunta*, szelk. *kundak* és a mot. *kundugu*. $^*ηs$ -ból való viszont a kam. *kunzu*, *kund'u* és a koib. *kondžinan*. Nem kapott képzőt a kam. *khünjō*, *kuŋga* és a koib. *kuŋa* szó. Ugyancsak képző nélküli a ngan. *kuagunu* is, amelynek $^*η$ -je vagy kiesett, vagy vokalizálódott. Az $^*η$ - kiesésére nézve vö. Collinder, CompGr. 125—129. A nyenyec *xun* 'Länge' is idetartozhat. Az *n* $^*η$ -ből eredhet. Jelentésénél fogva a szó a legtöbbször Pxs3-mal ellátva fordul elő. A $^*s●$ előtt az $^*η$ szabályosan *n*-né lett, majd innen elvonva olyan alakokba is bekerült, ahol hangtörvény szerint más fejlődést várnánk.

A magánhangzó-megfelelések vizsgálata reménytelen vállalkozás lenne a szamojéd hangtörténetéről jelenleg rendelkezésre álló kevés ismeret birtokában.

Az egész kiterjedt szócsalád névmási származéknak látszik. A $^*k●$ - rész azonos lehet a $^*k●$ -? kérdőnévmási tövel, amely itt határozatlan névmásként szerepel, az $^*η$ elem pedig lativusrag lehet. A szó eredetileg azt jelenthette: '(valahova) el, odább, tovább'. Érdemes megemlíteni, hogy *távol* szavunkat hasonlóképpen magyarázták (vö. Szófszót). Nincs kizárva, hogy a több nyelvben jelentkező $^*š$, $^*s$, maga is lativusrag.

A sok lativusrag föltevése problematikusnak látszik talán. Ezzel kapcsolatban utalni szeretnék egy korábbi írásomra (NéprNyelvtud. X., 29—37), amelyben rámutattam a lativusragoknak a nyelvfejlődés korai szakaszaiban játszott nagy szerepére. Egy $^*η$ rag föltételezését több körülmény is támogatná.

Az erzä-mordvin alatyri nyelvjárásában, amely megőrizte az eredeti $^*η$ -t, gyakran előfordul egy $^*η$ lativusrag: *кудонг* 'домой', *алонг* 'вниз', *васонг* 'далеко' stb., az irodalmi nyelvben *кудов*, *алов*, *васов* stb. van (vö. Очерки мордовских

диалектов; I. 29 kk.). Ez az *uz* ugyan nemcsak $*\eta$, hanem $*m$ és $*n$ folytatója is lehet (i. h.), de a többi nyelvjárás *a*-je alighanem kizárja jelen esetben a $*n$ -t, $*m$ lativusragot pedig éppúgy nem ismerünk, mint $*\eta$ -t.

Az osztyákbán is van egy archaikus, névutókban előforduló $-\eta$ rag, pl. Šerk. *ma xōšanem* 'zu mir', *ma pātanem* 'meinetwegen' stb. (vö. Steinitz, OstjChrest. 61).

A nyenyec *nā* névutó szelkup megfelelői ($-nīk$, $-nīη$), de más szelkup adatok is világosan $*\eta$ -re mutatnak, hiszen a $*n$ -ből a szelkupban nem lett $-\eta \sim -k$ (vö. Mikolá, Népr. Nyelvtud. X, 30). A többi déli szamojéd nyelv is ismerhette az $*\eta$ -ragot, erre engednek következtetni ilyen kamassz határozószók, mint pl. (Dönnér-Joki 188) *iākšēη* 'gut', *ōbuη* 'einmal' stb.

3. *lōytāā*. Mint ismeretes, a szónak csak a magyarban van megfelelője: *lel*. Az etimológiát nem tudom bővíteni, csak azt a lehetőséget szeretném fölvetni, hogy a szó *lōy*-része nem azonos-e a magyar *le-nni*, finn *lie*-stb. szavakkal. Ez esetben a *lōytāā*, *lel* igék egy kauzatív képzőt tartalmaznának, s a jelentés eredetileg ez lett volna: 'teszi, előidézi, hogy (meg)legyen'. A finnben gyakori a *-ta*, *-tä*, a magyarban az *-l* kauzatív képző (vö. SKRK². 251, ill. D. Bartha, A magyar szóképzés története 41.).

4. *nousta*, *nostaa*. A SKES. szerint a szó ismeretlen eredetű. Véleményem szerint nem ütközik nagyobb nehézségekbe az, hogy a finn *nouse*-t a vogul Szo. *numən* 'oben' stb., osztyák I. *nōx* 'hinauf', *nūmən* 'oben' stb. szavakhoz és szamojéd megfelelőihez kapcsoljuk. A finn *nouse*-, amely *-ou*-jával feltétlenül a teljesebb hangalakot képviseli a *nosta*-val szemben, legegyszerűbben egy lativusi $*k$ ragos határozóból magyarázható, mint amilyen pl. az osztyák *nōx*. A problémát az okozza, hogy a mai finnben nincs *-s* igeképző, már pedig egy ilyenfajta magyarázat esetén az *-s*-t annak kellene tekintenünk. De talán nem is igeképző a szó *-s*-e, hanem egy további lativusrag, mint amilyen pl. az *ulos*, *ylös*, *pois* szavakban is van. Lativusi határozókból képzett ige több is van a finnben, pl. *ulostaa*, *poistaa*, *lähestyä*, (nyj.) *edestää*. Némely nehézséget okoz, hogy ezeknek az igéknek az intranszitiv alakja *ulostua*, *poistua*. Az egykori $*noystāa$ ($>nostaa$)-ból tehát *nostua*-t várnánk. Viszont az ige beillesztkedhetett egy másik tranzitív — intranszitiv sorba is: *päästää* — *päästiä*, *lävistää* — *läpästiä*, *haistaa* — *haista* stb. A $*noyse$ — $*noysta$ — *nouse* — *nosta* hangtani elkülönülésnek az lehet az oka, hogy a hármas mássalhangzó-torlódás miatt a $*noysta$ -ból ki kellett esnie a $*y$ -nak, míg az egyszerűbb $*y$ s- kapcsolat megmaradhatott, s a $*y$ vokalizálódhatott. Vö. lentebb *säästää* ~ *säilyä*!

5. *poika*. A szó etimológiai megfelelői régóta ismeretesek. A SKES.-ben ezt az összeállítást találjuk: ? cser. *pü-*: *püeryə* 'mieshenkilő, poika'; votj., zürj. *pi* 'poika, lapsi, eläimen poikanen'; vog. *piy*, *pōß*, *pū* 'poika(nen)', *pīy* (Steinitz, WogVok. 300); oszty. *pāy* 'poika'; magyar *fi*, *fiú*. Collinder (CompGr. 413) $*pojka$ alakot rekonstruál, de az a véleményem, túlságosan is a finnre támaszkodik rekonstrukciójában. Nekem úgy tűnik, a finn *poika* *-ka* végződése képző, amely a többi nyelvi adatokban nincs meg. Nehéz lenne ugyanis elképzelni, hogy egy $*oi$ kettőshangzó az ugor nyelvekben rövid, sőt redukált magánhangzóra redukálódott volna le. Nézetem szerint a legmegnyugtatóbb magyarázathoz akkor jutunk el, ha $*pāye$ vagy $*peye$ alakból indulunk ki. Mivel ismeretes, hogy a palato-veláris mássalhangzók zártabbá válást idézhetnek elő a környezetükben levő magánhangzóban (vö. Itkonen, FUF. XXIX, 331—332, Steinitz, FgrVok. 25, Mikola, NéprNyelvtud. VIII, 23—31, N. Sebestyén Irén, NyK. LXVIII, 78—82), érthető lesz a vogul *pīy* $\dot{y}$ -je, s a permi és a magyar *i* is. A cseremiszi *ü* nemcsak zártabbá vált, hanem labiali-

zálódott is. A labializálódást a *p* és az $^* \gamma$ együttes hatása válthatta ki. A $^* \gamma$ labializáló hatására nézve vö. Steinitz, OstjVok. 112—113. A veláris finn *o* és osztják *ä* szintén a *p* és a $^* \gamma$ befolyásával magyarázható.

Ezek után már csak a finn *i* ($< ^* \gamma$) problémája van hátra, s ez okozza a legtöbb nehézséget. Nem áll módomban itt részletesen megvizsgálni ezt a kérdést, csak egy másik, általában elfogadott etimológiára szeretnék hivatkozni, amellyel főntebb már foglalkoztunk, s amely sok tekintetben emlékeztet a *poika* etimológiájára. A finn *kauka-* szócsalád osztják megfelelői szintén γ -t tartalmaznak: V., Vj. *köy* 'pitkä', *koyän* 'kauan'. A finn *-ka* ebben a szóban is képző, s előtte egy $^* \gamma$ vokalizálódott. Valószínűnek látszik, hogy a *kauka-* és a *poika* $^* \gamma$ -je már *u*, *i*-vé változott arra az időre, amikor a *-ka* közvetlen szomszédságába került. Hogy itt miért lett mély hangrendű szóban is *i* a $^* \gamma$ -ból, azt nem lehet biztosan tudni. Talán a szónak egy ideig megvolt az eredeti magas hangú variánsa is — ahol könnyebben végbe-mehetett a $^* \gamma > i$ változás —, s a két alak kölcsönös egymásra hatása eredményezte a mai *poika* szót.

6. *säilyä, säästää*. A finn *säästää* igét egy korábbi írásomban az osztj. V., Vj. *läyältä* 'warten; aufpassen, wache halten, besehen; im Auge behalten; sich hüten', Ni. *tawatta* 'warten; hüten (Vieh), sparsam anwenden, schonen' stb. ~ magyar *ó*, *óv* 'hüten, wahren' szavakhoz kapcsoltam (NéprNyelvtud. VIII, 27—28). Az etimológiát változatlanul fenntartom, noha az osztj. Vj. szókezdő *l-* ($< ^* s-$) magyarázatot igényel. Azt hiszem, azért van a *läyäl-* igetőben a szó elején *i-* helyett *l-*, mert a szóban levő másik $^* s-$, amely szabályosan *l*-lé változott, magához hasonította a szókezdő $^* s$ -t. A szibilánsoknál az efféle jelenség elég gyakori, vö. Collinder, CompGr. 60.

A *säästää* igéhez jelentéstanilag nagyon közel áll a *säilyä, säilyttää* igék családja. Lehetséges, hogy ez a jelentéstani rokonság nem véletlen, hanem a két szócsalád közös eredetének a következménye. A *säästä-* szó kialakulását (i. h.) a következőképpen vázoltam: $^* säkes-$ > $^* säyestä-$ > $^* sääyestä-$ > $^* sääystä-$ > *säästä-*. A finn *ää* semmiképpen sem lehet eredeti, ilyen hanggal még azok sem számolnak, akik szerint az alapnyelvben voltak hosszú magánhangzók.

A *säilyä* igét — azt hiszem — vissza lehet vezetni egy $^* säkel-$ töre. Így a $^* säkes-$ és a $^* säkel-$ ugyanazon $^* säke$ -tőből származnék, de az egyik $-s$, a másik $-l$ képzőt vett volna fel. Hogy a *säily*-ben az $-ä-$ nem nyúlt meg, s a $^* \gamma$ - nem esett ki, hanem vokalizálódott, az talán abból adódik, hogy a *säästä*-ben egy időben hármas ($^* -yst-$) mássalhangzó-torlódás jött létre, míg a *säily*-ben csak kettős ($^* -yl-$). Kérdéses, hogy a *säily-* korábbi $^* sääily$ -ből való-e, vagy pedig itt elmaradt az $-ä-$ nyúlása. A nyúlás elmaradása szintén gyakori, vö. pl. *käsi*.

7. *täi*. A szó etimológiája ismeretes. Collinder a FUV.-ban ezt az összeállítást adja: finn *täi*; lapp *dik'ke*; cser. *ti, tij*; votj. *täj*; zürj. *toj*; vog. *täyäm*; osztj. *töyäm, teütäm*; magyar *tetű*. A CompGr.-ban (414) $^* täje$ - hangalakot rekonstruál. A szótárában megjegyzi, hogy a lapp és az ugor szavak talán nem tartoznak ide. A korai ősfinnre Itkonen is $^* täje$ -t tételez föl (FUF. XXX, 41), de a lapp szót csak abban az esetben véli ide tartozónak, ha az $^* ti-kka$ részekre (tőre és képzőre) bontható fel.

A $^* täje$ alakot véleményem szerint nem lehet a finnugor alapnyelvig visszavezetni, mert az ugor nyelvekben a $^* j$ -nek semmi nyoma nincs. Van bennük azonban $^* \gamma$, amely viszont a finn-permi ágból hiányzik. Nem lehet-e ezt a finn-permi j -t és az ugor γ -t közös nevezőre hozni?

Véleményem szerint a nyugati finnugor nyelvek j -jét nagyobb nehézségek nélkül származtathatjuk egy korábbi $^* \gamma$ -ból, amely a keleti nyelvekben megmaradt.

A $*\gamma$ j-vé válását láthatjuk a finn *vie-* megfeleléseiben is: mord. *vije-*, *viĵə-*; votj. *vajy-*; zürj. *vaj-* (vö. Collinder, CompGr. 106). Igaz viszont, hogy a *vie-* lapp megfelelése *kk-*t, tehát eredeti $*\gamma$ -ra mutató hangot tartalmaz: *vykka-*. A lappban tehát nincs példa a $*\gamma > j$ hangfejlődésre. Lehetséges azonban, hogy az eredeti palatoveláris ($*\gamma$, $*\eta$) a lappban *v-t* eredményezett, majd az kontrahálódott. A lapp *bivvâ-*, 'keep warm', *bik'le-* 'to warm (subject: clothes)' igék eredeti $*\eta$ -t tartalmaznak (vö. Collinder, CompGr. 126), s ez arra mutat, hogy az $*\eta$ a lappban *v-n* keresztül eltűnhet. Ugyanez megtörténhetett a $*\gamma$ -ból keletkezett *v*-vel is. Ha tehát a lappban nem volt $*\gamma > j$ fejlődés — ami azért talán nem egészen lehetetlen —, akkor a finn-permi ágban külön nyelvi $*\gamma > j$, ill. $*\gamma > *v > \emptyset$ fejlődéssel számolhatunk.

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER FINNISCHEN DIPHTONGE

Von

T. MIKOLA

Der Verfasser behandelt die Etymologie der folgenden finnischen Wörter: *joutaa~johtaa*, *kauka-*, *löytää*, *nousta~nostaa*, *poika*, *säilyä~säätää*, *täi*.

1. Die von Budenz zusammengestellte Etymologie: ung. *jut*, wog. *ioxt* 'ankommen', ostj. *ioyât* 'kommen', finn. *joutaa~johtaa* kann man nach Auffassung des Verfassers auch weiterhin gelten lassen, denn es gibt keinen Einwand gegen die Verbindung der finnischen und ugrischen Wörter, da ung. *-t-* auch ursprüngliches *-kt-* vertreten kann.

2: Finn. *kauka-* wird aus **kaŋ•ka* abgeleitet und mit der Familie des ung. *hosszú* verbunden. Das ung. Wort dürfte aus *kon•s•* herkommen.

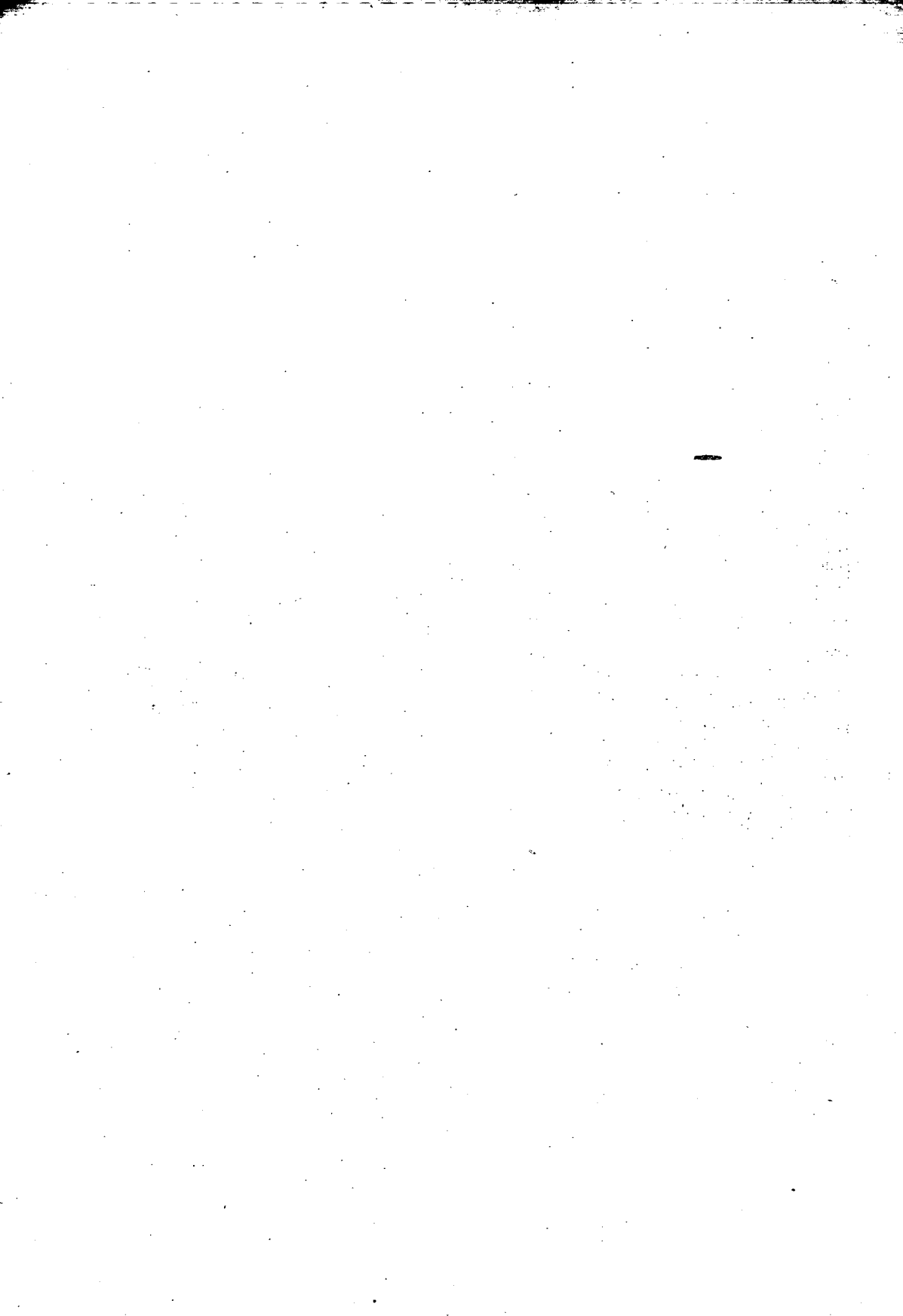
3. Finn. *löytää*, ung. *lel* sind vielleicht alte kausative Zeitwörter, und hängen mit ung. *le-enni*, finn. *lie-ne-* usw. zusammen.

4. Der Verf. nimmt an, dass finn. *nousta*, *nostaa* ein altes Adverbium enthalten (vergl. ostj. *noŋ* 'auf').

5. Das *i* des finn. Wortes *poika* stammt von $*\gamma$ ($< *k$) her. Das γ der obugrischen Wörter (wog. *pīγ*, ostj. *pāγ*) entspricht nicht dem Suffix *-ka* des finnischen Wortes, sondern dem *i*.

6. Finn. *säilyä*, *säätää* hängen mit ostj. V. *läγältä*, ung. *óv* zusammen. Das anlautende *l-* im Vasjugan-Dialekt des Ostjakischen kann mit der assimilierenden Wirkung des inlautenden *l* geklärt werden.

7. Finn *täi* geht auf frg. **täyγ* zurück. Das finnisch-permische *i* stammt unmittelbar aus $*\gamma$. Dieses $*\gamma$ blieb im Obugrischen unverändert (wog. *tāγam*, ostj. *tōytām*).

A MONDATSZERKEZET ÉS ELEMEI

BODNÁR FERENC

1. Minden eddigi — „hagyományos” — magyar mondattan központi kérdése: hogyan függ össze valamely nyelvi jel mondatrész-funkciója egy szó szerkezetben betöltött szerepével és saját szófajával? E probléma megoldása (vagy megoldatlansága) az iskolai nyelvtanítás szintjén mindig a mondatelemzés gyakorlatában mutatkozott meg. Mai gondjainkat is célszerű tehát innen megközelíteni: hogyan elemzünk mondatot?

2. Függetlenül attól, hogy egyes szakíróink a mondat egy-egy szavát tekintik-e alanynak—állítmánynak ill. egy-egy részét — ma így elemzünk:

A szorgalmas tanuló a verset jól megtanulta

a) „szorgalmas”: minőségjelző; „tanuló”: alany (esetleg puszta alany); „a verset”: határozott tárgy; „jól”: módhatározó; „megtanulta”: állítmány (esetleg puszta állítmány).

b) „a szorgalmas tanuló”: minőségjelzős szó szerkezet; „a verset megtanulta”: határozott tárgyas szó szerkezet; „jól megtanulta”: módhatározói szó szerkezet; „tanuló megtanulta”: alany-állítmányi (predikatív) szó szerkezet. A predikatív szó szerkezet tagjai nincsenek egymásnak alárendelve, de a jelzős szintagmában a jelzői determináns alá van rendelve alaptagjának mint alanyak (puszta alanyak), a tárgyas és a határozós szintagmák determinánsai alá vannak rendelve alaptagjuknak mint állítmánynak (puszta állítmánynak).

Az a) és b) változat lényegileg ugyanaz. A b) csupán kiteljesítése — magasabb szinten — az a)-nak. Az egyszerűség kedvéért a továbbiak során ezért a b) változatot vizsgálom.

3. A felvethető legfontosabb kérdés a következő: milyen alapon nevezzük el és értelmezzük a nyelvi jelet akkor, ha a mondatból jelzőt, határozót, tárgyat — s akkor, ha a mondatból alanyt-állítmányt elemzünk ki?

„a szorgalmas tanuló”: a „szorgalmas” neve jelző; tulajdonságai: formális szempontból *0* ragos (nominatívusz ragos), tartalmi szempontból melléknév; szerepe (funkciója) kizárólag szintagmatikus (szintaktikai): meghatározza egy másik szóhoz (*tanuló*) való viszonyát. E szintaktikai viszony neve: jelzős viszony.

„a verset megtanulta”: „a verset” neve tárgy; tulajdonságai: formális szempontból *t* ragos (akkuzatívusz ragos), tartalmi szempontból főnév; szerepe kizárólag szintaktikai: meghatározza egy másik szóhoz (*megtanulta*) való viszonyát. E szintaktikai viszony neve: tárgyas viszony.

„jól megtanulta”: a „jól” neve határozó; tulajdonságai: formális szempontból *l* ragos, tartalmi szempontból melléknév; szerepe kizárólag szintaktikai: meghatá-

rozza egy másik szóhoz (*megtanulta*) való viszonyát. E szintaktikai viszony neve: határozói viszony.

Összegezve: a tárgy, határozó, jelző valamilyen névszóragos valamilyen névszó, amely egy másik szóhoz való formális-tartalmi (jelentéstani) viszonyában meghatározza saját értékét egy szószerkezetben. E szószerkezeti viszony állandó és általános érvényű, azaz: minden lehetséges magyar mondatban jelzős szerkezet a „szorgalmas tanuló”, tárgyas szerkezet az „a verset megtanulta”, s határozós szerkezet a „jól megtanulta”. A tárgy, határozó, jelző alárendeltje saját alaptagjának; determináns és alaptag között formális egyezés (kongruencia) nem lehetséges!

Mi a helyzet viszont a „tanuló megtanulta” predikatív szintagmával?

„tanuló”: neve (puszta) alany; tulajdonságai: formális szempontból 0 ragos (nominatívusz ragos), tartalmi szempontból főnév; szerepe kizárólag mondatbeli (mondattani): a mondatnak azon a helyén áll, amely kijelentésünk alapja. Passzív szintaktikai funkciója: főlérendelt tag (alaptag) a „szorgalmas tanuló” jelzős szószerkezetben.

„megtanulta”: neve (puszta) állítmány; tulajdonságai: formális szempontból tárgyas személyragos, tartalmi szempontból ige; szerepe kizárólag mondatbeli (mondattani): a mondatnak azon a helyén áll, amely kijelentésünk eredménye, maga a kijelentés. Passzív szintaktikai funkciója: főlérendelt tag (alaptag) a „verset megtanulta” tárgyas és a „jól megtanulta” határozós szintagmákban.

Összegezve: a (puszta) alany mindig 0 ragos főnév (jelentéstani szempont!), s mindig erről állítunk valamit (mondattani szempont!); a (puszta) állítmány mindig személyragos ige (jelentéstani szempont!), s mindig ezt állítjuk a mondatban (mondattani szempont!). A puszta alany és állítmány soha nincsenek egymásnak alárendelve szintaktikai szempontból, de az esetleges determinánsoknak mindig végső alaptagjai. A formális egyezés (kongruencia) a (puszta) alany és állítmány között mindig fennáll!

A predikatív „szintagma” tehát nem szintagma — legalább is abban az értelemben nem, amelyben tárgyas, határozós és jelzős szintagmáról beszélünk. Amikor mi tárgyként, határozóként, jelzőként értelmezzük egy nyelvi jelet, akkor egyrészt jellemezzük formális-tartalmi szempontból, tehát szintaktikai-jentéstani szempontból — másrészt meghatározzuk helyét s értékét egy szószerkezetben (alárendelt tag, determináns). Amikor azonban mi (puszta) alanyként, állítmányként értelmezzük egy nyelvi jelet, akkor egyrészt jellemezzük formális-tartalmi szempontból, tehát szintaktikai-jentéstani szempontból; másrészt meghatározzuk helyét s értékét egy szószerkezetben (főlérendelt tag, alaptag) — és végül megmondjuk helyét a mondatban mint a közlés egészében. Ez utóbbi érték már nem általános, nem állandó — hiszen pl. az „a tanuló” egy másik lehetséges mondatban (pl. ebben: Ő a tanuló) *esetleg* már nem alany, hanem állítmány.

Sajnálatos és szerencsétlen dolog azonban az, hogy az elemzésnek ugyanazon a síkján beszélünk tárgyról, határozóról, jelzőről egyrészt — és alanyról, állítmányról másrészt. Köztudomású, hogy ennek a sok félreértést okozó ténynek oka az, hogy a nyelvtudomány történetében nem alakult ki a mondat szerkezetében levő két végső alaptagnak ugyanolyan jelentéstani szempontú elnevezése; mint amilyen a „tárgy”, „határozó” és „jelző” determinánsoké. Az előbbi fejtegetések alapján azonban az is világos, hogy a műszók használatának tisztázatlansága csupán a felszín

— a valóságban a nyelvi jelek lényegének fel nem ismerése „rejtőzik” a dolgok mélyén.

Hogyan nevezzük el hát e két „névtelen”? Elnevezni őket — *a mondat szerkezeti elemzésének síkján maradva!* — nyilván ugyanolyan szempontból kell, ugyanolyan módon, ahogyan a jelzőt, tárgyat, határozót elnevezzük akkor, ha ezek más determinánsok alaptagjává válnak. Pl. ha az „A legjobb barátom nagyon magas házban lakik” mondat szerkezetét vizsgálva a „magas házban” szintagmában egy jelzőt és egy -ban ragos főnevet, a „nagyon magas” szintagmában egy határozót és egy 0 ragos (nominatívuszi) melléknevet látunk — akkor a „házban lakik” szintagmában egy határozói determinánst és egy személyragos igét, az „A legjobb barátom” szintagmában pedig egy jelzői determinánst és egy 0 ragos (nominatívuszi) főnevet kell látnunk. E két elnevezés tipikusan jelentéstani, hiszen a formális (0 ragos, személyragos) és a tartalmi (főnév, ige) jegyek egyaránt benne foglaltatnak. Minthogy pedig az alanyként álló szó (végső alaptag) mindig nominatívuszi formájú és szubsztanciális tartalmú, az állítmányként álló szó (végső alaptag) mindig személyragos formájú és akcidentális tartalmú — *Az idő szép — féle nominális szerkezet implicite egy igét is magában foglal!* —, „puszta alany-állítmány”, „predikatív szintagma” helyett joggal mondhatjuk: *egymással személyben és számban egyező főnév és ige.*

Az „alany” és az „állítmány” műszók ilyenformán valóban mondatfunkciós tagok elnevezésére lehetnek használatosak. Minthogy pedig az alanyi szerepű nominatívuszi főnév több szintagma közös végső alaptagja lehet a mondatban, és az állítmányi szerepű személyragos ige úgyszintén több szintagma közös alaptagja lehet a mondatban: szintaktikai szempontból is jogos alanynak tekinteni a mondat azon részét, amelynek „vezér”-tagja a nominatívuszi főnév, állítmánynak pedig a mondat azon részét, amelynek „vezér”-tagja a személyragos ige.

4. A mondat természetesen mondattani közlésfunkció és szintaktikai jelentés-funkció harmonikus egységében él, benne tehát az analízis során egyrészt mondatrészeket, másrészt szó szerkezeteket lehet megkülönböztetni. (Itt és a következőkben szintaktikai jelentésfunkció nélküli módosítószók és az összetett igealakok nem veendők figyelembe, a névszói-igei állítmány pedig egy szemantikai egységként értékelendő.) Ha figyelembe vesszük, hogy alany-állítmányi (predikatív) viszonyban szavak és szintagmák állhatnak egymás mellett, a kéttagú magyar mondat így jellemezhető:

A mondat két szóból áll, pl.:

A fiú ír. A fiú nem ír. A fiú írni fog. A fiú nem fog írni. Stb.

Szép az idő. Nem szép az idő. Szép volt az idő. Az idő szép fog maradni. Stb.

A mondat egy szóból és egy szintagmából áll, pl.:

A fiú levelet ír. A szorgalmas fiú ír. Stb.

Az idő nagyon szép volt. Nem fog nagyon szép maradni az idő. Stb.

A mondat két szintagmából áll, pl.:

A szorgalmas fiú levelet ír.

A borús idő nagyon szomorú volt. Stb.

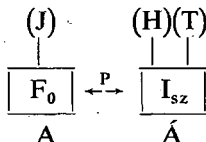
Látható, hogy a mellérendelő mondatfunkciós tagot nem tartalmazó mondat legfeljebb két szintagmából állhat — akkor, ha mindkét mondatfunkciós tagban legfeljebb egy determináns található. Ez természetes is, hiszen két mondatrésznek

két szintagma felel meg. Kérdés, hogyan értelmezhető mondatfunkció és szintaktikai jelentés harmóniája akkor, ha egy-egy mondattagban egynél több determináns is található?

Ha egynél több determináns van, ezek között a következő viszonyok lehetségesek:

a) *A szorgalmas fiú szépen megtanulta a verset.*

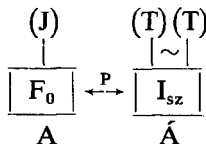
Ábrázolva: (az ábrázolás jelei: $\square$ = elsődleges, végső alaptag; ( ) = determináns; $\xrightarrow{P}$ = predikatív viszony; $\square$ = másodlagos, harmadlagos stb. alaptag; A = alany; $\hat{A}$ = állítmány; J = jelző; H = határozó; T = tárgy; F_0 = nominativuszi főnév; I_{sz} = személyragos ige.)

A közös alaptagon levő határozói és tárgyas determináns függetlenek egymástól.

b) *A szorgalmas fiú megtanulta a verset és a számtant.*

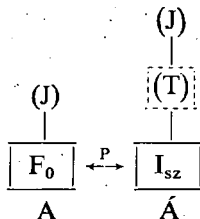
Ábrázolva:

A közös alaptagon levő két tárgyi determináns mellérendelő (kapcsolatos) viszonyban van.

c) *A szorgalmas fiú megtanulta a szép verset.*

Ábrázolva:

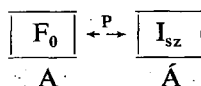

Az igei alaptagon levő elsődleges tárgyi determinánsnak alá van rendelve a másodlagos jelzői determináns.

A mellérendelő mondatfunkciós tagot nem tartalmazó kéttagú magyar mondat tehát akkor is legfeljebb két szintagmából áll, ha akár az alanyi, akár az állítmányi részben egynél több független, mellérendelt vagy alárendelt, elsődleges vagy nem elsődleges determinánst találunk. Ha tudjuk, hogy az alanyi rész végső alaptagja mindig nominativuszi főnév, az állítmányi rész végső alaptagja mindig személyragos ige — kérdés, milyen nyelvi törvény határozza meg, mi lehet a determinánsok minősége, és hol lehet a determinánsok helye az egyes alaptagokon!

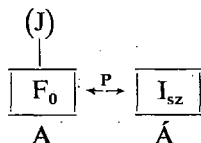
5. A kéttagú (verbális) magyar mondat mondattani és szintaktikai viszonyai — a kibővítés módszerével — a következőképpen jellemezhetők:

a) *A fiú ír*

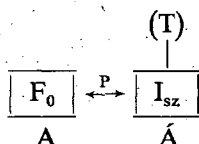
Alany: „a fiú”; állítmány: „ír”. Az alanyi funkciót nominatívuszi főnév, az állítmányi funkciót személyragos ige fejezi ki.

b) *A szorgalmas fiú ír*

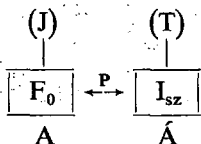
Alany: „a szorgalmas fiú”. Állítmány: „ír”. Az alanyi funkciót nominatívuszi főnévi alaptagú és nominatívuszi melléknévi determinánsú (minőségjelzői) szintagma, az állítmányi funkciót személyragos ige fejezi ki.

c) *A fiú levelet ír*

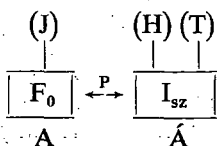
Alany: „a fiú”. Állítmány: „levelet ír”. Az alanyi funkciót nominatívuszi főnév, az állítmányi funkciót személyragos igei alaptagú, *t* ragos névszói determinánsú (tárgyas) szintagma fejezi ki.

d) *A szorgalmas fiú levelet ír*

Alany: „a szorgalmas fiú”; állítmány: „levelet ír”. Az alanyi funkciót nominatívuszi főnévi alaptagú, nominatívuszi melléknévi determinánsú (minőségjelzői) szintagma, az állítmányi funkciót személyragos igei alaptagú, *t* ragos névszói determinánsú (tárgyas) szintagma fejezi ki.

e) *A szorgalmas fiú csöndben levelet ír*

Alany: „a szorgalmas fiú”; állítmány: „csöndben levelet ír”. Az alanyi funkciót nominatívuszi főnévi alaptagú, nominatívuszi melléknévi determinánsú (minőségjelzői) szintagma, az állítmányi funkciót pedig egy olyan szintagma fejezi ki, melynek alaptagja személyragos ige, s ennek két — egymástól független — determinánsa van. Az egyik determináns *-ben* ragos névszó (állapothatározó); a másik determináns *t* ragos névszó (tárgy).

Míthogy a kibővítés során több s másféle elsődleges determinánshoz nem juthatunk, a legutolsó mondat skémája egyben a magyar egyszerű mondat típusformájának is tekinthető. Szimbolizálva:

$$j_{0, \text{nak}} \underset{A}{N}_0 \overset{P}{\longleftrightarrow} \underset{A}{t_{a,0} h} \sim V_{sz}$$

(A szimbólumok: *j* = jelző, *N* = névszó, *P* = predikatív viszony, *t* = tárgy, *h* = határozó, *V* = ige, *A* = alany, *Á* = állítmány; *0* = nom. rag, *nak* = gen. rag, *a* = tárgyrag, *~* = bármelyik névszórag, *sz* = igei személyrag).

Következtetések:

a) A kéttagú magyar mondat alanyi funkciós és állítmányi funkciós tagra bontható.

b) Az alanyi funkciós mondattag = szintaktikai-jelentéstani szempontból — vagy nominatívuszi főnév, vagy nominatívuszi főnévi alaptagú jelzői szintagma; az állítmányi funkciós mondattag — szintaktikai-jelentéstani szempontból — vagy személyragos ige, vagy személyragos igei alaptagú tárgyi-határozói szintagma.

c) Nominatívuszi főnév ill. személyragos ige determináns nem lehet — viszont a determináns mindig ragos névszó.

d) Minden szintaktikai funkciójú szót, amelyik legalább egy névszóragot felvehet, névszónak kell tekintenünk: így a főnévi igenevet, határozói igenevet és a határozószót is. (A főnévi igenév csak *0* ragot kaphat, pl. *játszani-0*, a határozói igenév *0* ragot és *n* ragot, pl. *sietve-0*, *sietvé-n*, a határozószó a *0* ragon kívül latívuszi és ablatívuszi ragokat is, pl. *beljebb-0*, *beljebb-re*, *beljebb-ről*). Ha ugyanis pl. ebben a mondatban: „Most sietve tanulni megyek” — a „most”, „sietve”, „tanulni” szavakat az eddigi általános gyakorlat szerint „ragtalanoknak” tekintjük, akkor ki kellene mondanunk, hogy ezek tőalakban (!?) fejeznek ki határozói viszonyt — ami nyilvánvaló képtelenség!

Kétségtelen, hogy ezekhez az eredményekhez a nyelvi rendszernek kissé önkényesnek látszó, intuitív kezelésével jutottunk. A következőkben megvizsgáljuk a lehetséges ellenvetések — látszólag kivételes — példáit.

6. Látszólag nominatívuszi melléknévi (igenévi), számnévi (névmási) végső alaptagú határozói szintagma fejez ki közvetlenül, elsődlegesen mondattani funkciót a következő példákban:

Alanyi funkció

A nagyon szép már elmúlt
Az öttel több jobb lett volna
A fokhagymával pékelt ízlelt

Állítmányi funkció

A kép nagyon szép.
Az eredmény öttel több
A hús fokhagymával pékelt

A megoldás: alanyi funkcióban a „szép”, a „több” és a „spékelt” — a „szép valami”, „több valami”, „spékelt valami” jelzői szintagmák (jelentéstapadásos) szimbólumai; állítmányi funkcióban pedig a „szép”, „több”, „spékelt” szavak nem végső alaptagok, hiszen a jelen idejű névszói-igei állítmány névszói részei, amelyekhez implicite egy létige tartozik.

Látszólag határozói igenévi végső alaptagú határozói szintagma fejez ki közvetlenül állítmányi funkciót a következő példában:

Az ajtó szélesre tárva

A megoldás: a „tárva” csak látszólag végső alaptag, hiszen a „szélesre tárva” csupán hiányos változata a „szélesre van tárva” szerkezetnek.

Az „ének a pesti ligetről”, „levél a hitveshez”-féle szerkezetek — ezeket hátravetett jelzőként fogjuk fel! — tulajdonképpen „a pesti ligetről szóló ének”, „a hitveshez írt levél” változatai, amelyekben a nominativuszi főnévi végső alaptaghoz a határozó előtt szabályszerűen járul a jelzői determináns.

Az egyetlen valódi kivétel a főnévi igenév, amely alanyi funkcióban, végső alaptagként tárgyi és határozói determinánsokat vehet fel — névszói-igei ill. „személytelen igei” állítmány mellett, pl.:

A kiállítás megnézni kellemes volt

A szobában dohányozni nem illik

Megjegyzendő azonban, hogy ezek az alanyi funkciós tagok könnyen valódi nominativuszi főnévi alaptagú szerkezetté lexikalizálhatók, így: „a kiállítás megnézése”, „a szobában (való) dohányzás”. Állítmányi szerepben pedig csak kivételesen, speciális stilisztikai értékben jelentkezhet, pl. (JÓKAI után szabadon): „Asszonyt kísérni-Istent kísérteni”.

7. Az előbbieken — vázlatosan — kifejtettek természetesen kizárólag az elsődleges szintagmákra vonatkoznak. Ennek és a nem elsődleges szintagmák problémáinak tüzetesebb kidolgozása talán egy „újhagyományos” szintaxis feladata lenne.

Az ember nyelvérzékét a nyelvi törvények irányítják. Ha szintagmákat választunk — pl. tanítás céljából —, akkor inkább ilyeneket mondunk: „szép virág”, „szorgalmasan tanul”, „fát vág”, nem pedig ilyeneket: „szép virágot”, „szorgalmasan tanulva”, „fát vágó”, ugyanis nyelvérzékünk automatikusan azokra a szószerkezetekre talál, amelyek elsődleges funkciót töltenek be a gondolatközlésben. Az elsődleges szintagmák egyszerre két síkon mutatják a nyelv és gondolkodás összefüggését. A determinánsok alá vannak rendelve alaptagjaiknak: a jelző a főnévnek, a tárgy és a határozó az igének — ebből a szempontból nézve tehát az objektív valóságot tükrözi a nyelv, mivel a dolognak tulajdonságai, a cselekvés-létezés-történésnek körülményei vannak. Az alaptagok formája a gondolkodás (szubjektív) valóságára utal, mivel csupán nominativuszi formájú (0 ragos) főnévről lehet valamit állítani, s csupán személyragos ige lehet maga az állítás. Az objektív (emberen kívüli) és a szubjektív (emberen belüli) valóság együttes és egyidejű tükröződése, pillanatnyi harmóniája a gondolatközlő mondatban: a nyelvi, nyelvtani kategória igazi létformája.

DIE SATZSTRUKTUR UND IHRE ELEMENTE

Von

F. BODNÁR

Der Verfasser beweist, dass in dem einfachen ungarischen Satze zwei primäre Syntagmen — eine mit subjektivischer und eine mit prädikativischer Funktion — zu finden sind. Das Hauptglied der Syntagma mit subjektivischer Funktion ist ein Substantiv im Nennfall (oder ein Infinitiv) — und ihre primäre Determinante ist das Attribut (oder das Objekt und das Adverbale bei dem Infinitiv). Das Hauptglied der Syntagma mit prädikativischer Funktion ist ein Verb mit Personalsuffix — und ihre primären Determinanten sind das Objekt und das Adverbale. Die Mitteilungsfunktion (Subjekt-Prädikat) und die syntaktische Funktion (Attribut-Objekt-Adverbale) bedingen und setzen einander korrelativ und notwendig fest.

A NYELVI ELEMEL STÍLUSÉRTÉKÉRŐL

SZATHMÁRI ISTVÁN

1. Ismeretes, hogy a funkcionális stilisztika felfogása szerint a stílus, továbbá a stilisztika létezésére a szinonimika ad alapot. Vagyis az a tény, hogy a nyelvben vannak a szójelentést, illetőleg a nyelvtani funkciót tekintve egymástól csak árnyalati-lag eltérő rokon értelmű szavak és kifejezések, alak- és mondattani jelenségek, továbbá kiejtésbeli megoldások, azaz: lexikai, grammatikai és fonetikai szinonímák. Ezek közé — természetesen — odaértjük a már meglevők analógiájára az addig kialakult szabályoknak, eljárásoknak megfelelően vagy azoktól némileg elütő, szokatlan módon alkalmilag megalkotott nyelvi elemeket is, amelyek — legalábbis elvileg — szintén beleilleszkednek az egyes szinonimasorokba, annál is inkább, mivel ezek jelentős része elterjedhet, langue-jelenséggé válhat (vö. LEO SPITZER híres mondását: „Nihil est in syntaxi, quod non fuerat in stylo. Syntax, ja Grammatik sind nichts, als gefrorene Stilistik”: Stilstudien. München, 1928. II, 517).

A nyelv úgy tölti be hiánytalanul társadalmi — a társas érintkezést biztosító — szerepét, hogy a nyelvet használók beszéd vagy írás közben — jobbára spontánul, de nemritkán nagyon is tudatosan — a szinonímák (mint variánsok, lehetőségek) között válogatnak, a közlés tárgyától, céljától, körülményeitől stb. függően, és persze bizonyos fokig a beszélő vagy író személy egyéniségétől determináltnan. E válogatás mindenkor eredménye a stílus, s e válogatás anyagát, törvényszerűségeit vizsgálja és tárgyalja a stílus tudománya, a stilisztika. Mindezzel kapcsolatban CH. BALLY, J. MAROUZEAU és M. CRESSOT idevágó ismert munkáin kívül ezúttal WILHELM SCHNEIDERnek „Stilistische deutsche Grammatik” című (Freiburg, Basel, Wien. 1959.²) sajátos művére utalnék. Ennek előszavában a következőt olvashatjuk: „Die Grammatik stellt den sprechenden und schreibenden Menschen in eine Ordnung, in der Notwendigkeit und Wahl, Zwang und Freiheit nebeneinander walten. Die freie Wahl aber ist Voraussetzung des Sprachstils. Persönlichen Stil gibt es nur auf Grund von Entscheidungen, die der angehörige einer Sprachgemeinschaft zwischen verschiedenen Möglichkeiten trifft, zwischen verschiedenen Wörtern, Wortarten, Satzgliedern und Satzformen, die seine Sprache ihm bietet und die von der Wissenschaft dem Wörterbuch und der Grammatik in Verwahrung gegeben sind.” (V.)

Az elmondottakból is következők: a stilisztikának elsőrendű feladata, hogy megállapítsa a szinonimasorokba rendeződő egyes nyelvi elemeknek (szavaknak és kifejezéseknek, alak- és mondattani jelenségeknek, valamint kiejtésbeli megoldásoknak) a stílusértékét (a stilisztika egyéb feladataira l. Népr. és Nytud. IX, 35—6). Ez alkalommal — elsősorban az egyetemi oktatás igényeit tartva szem előtt — azt vizsgáljuk, hogy a nyelvi elemek stílusértékének milyen főfajai vannak, ezek honnan eredhetnek stb.

2. Mit értünk a nyelvi elemek stílusértékén, idegen szóval stilisztikumán? Talán így fogalmazhatnánk meg: azt a kifejezőerőben, expresszivitásban (erre nézve l.: A magyar stilisztika vázlata. EMNyF. Bp., 1958. 66 kk., a továbbiakban: MStV.; A magyar stilisztika útja. Bp., 1961. 525, a továbbiakban: MStÚ.) megmutatkozó jellegzetességet, „más”-t, amely a kérdéses nyelvi elemet „közömbös” szinonimapárjától s a többitől megkülönbözteti.

A *fal* ige stílusértékét például — minthogy korszerű szinonimaszótárunk még csak most készül — úgy érzékeltethetjük, ha a jelentését s a vele együtt járó hangulatot (szóhangulatot) egybevetjük a szinonimapárjaival (*eszik, étkezik, táplálkozik, fogyaszt*; illetőleg *zabál, tömi a fejét*; stb.). Az ÉrtSz. — érthetően — a *fal* ige jelentésének körülírásában utal a közömbösnek mondható *eszik* jelentésére, s csupán azt jelzi, amiben eltér tőle: 'mohón, csúnyán, illetlenül eszik vmit'. Ezenkívül az *eszik*-nek nem ad stílusminősítést, a *fal*-nak igen: rosszalló. Ezt olvashatjuk az *étkezik*-ről: '(személy) rendszeresen eszik, különösen ebédet vagy vacsorát fogyaszt', stílusminősítése: választékos. És ezt a *zabál* szóról (emberre vonatkoztatva): 'rendetlen mohósággal, csúnyán, habzsolva eszik', stílusminősítése: rosszalló (ehhez azonban számítsuk hozzá, hogy a szó — valamennyi jelentésére értve — „durva” minősítést is kapott). Felsorolhatnánk még a többi idézett és idézhető szinonima megfelelő jelentését és stílusminősítését, de talán így is világossá vált említett szavunk stílusértéke. (Nyilván ez készítette József Attilát arra, hogy az Éhség című korábbi, de már az igazi József Attilát megmutató szép versében éljen vele, illetőleg pontosabban: hogy azt „válasz-sza”).

A *várgál, kérjél* típusú felszólító mód egyes második személyű hosszabb iktelen alakok stílusértékének meghatározása végett — mivel az említett SCHNEIDER-féle munkához hasonló magyar feldolgozás még nincs — forduljunk az akadémiai leíró nyelvtanhoz: „2. személyben az *-ál, -él* ma már eléggé ritka ikes rag, s viszont az iktelen igék is gyakran ezt kapják, kivált az *égyél, igyál* mintájára a *végyél* ige (a kevésbé igényes beszélt nyelvben más szók is)”. — „Az *-ál, -él* rag újabban olykor kevésbé kemény parancsot jelez, és családiasabb hangulatú, főképp iktelen igen . . . , vagy vidékesebb . . . ” (MMNyR. I, 506). A magyar stilisztika vázlata mindezt határozottabban fogalmazza meg: „A rövidebb formák . . . szigorúbb parancsot, a hosszabbak enyhébb felszólítást vagy kérést fejeznek ki.” (184.)

Most pedig lássunk két olyan példát, amelyet hiába keresünk az értelmező szótárakban, illetőleg leíró nyelvtanokban, de hiába keresnénk szinonimaszótárban s valamiféle stilisztikai nyelvtanban is. Ezek tudniillik alkalmilag megalkotott költői nyelvi elemek, amelyeknek a stílusértékével csupán a költői és írói szótárak foglalkoznak (ez utóbbiak problematikáját l. Az írói szótárakról: I. OK. XXII, 369—409). Tóth Árpád így építi bele a *barázda* szót „Jó éjszakát!” című versébe:

Mi haszna, hogy papírt már jó egypárat
Beírtam? Bolygott rajtuk bús kezem,
A tollra dőlve, mint botra a fáradt
Vándor, ki havas pusztákon megyen.
Mi haszna? A sok téveteg *barázdán*
Hova jutottam? . . .

A *barázda* itt a költőtől papírra vetett sorokat jelenti, amelyek úgy sorakoznak egymás mellett, mint a barázdák. Tehát költői metaforával van dolgunk, amelynek stílus-

értékét éppen az adja, hogy a költő a 'papírra vetett sorok' jelentést a „barázda” képpel fejezi ki. Ezáltal nemcsak hogy megjelenik előttünk (ha csupán egy pillanatra is) a *barázda* képe — egyénenként változó mértékben és módon — több vonatkozásával együtt (pl. a paraszti élet, egyáltalán a nehéz munka felidézése stb.), hanem a jelentést és a képet mintegy szembesítjük egymással, miközben a kifejezendőt felruházzuk a kép sajátjaival, színeivel, hangulatával. De természetesen a kifejezendő is hat a képre, ugyanis ez utóbbi elhalványul, veszít eredeti konkrétságából, mintegy telítődik az „új” jelentéssel (vö.: MStV. 91; HANKISS ELEMÉR: Kritika IV, 10. sz. 15). A *barázda* szó versbeli használatát csak tovább színezi az, hogy Tóth Árpád a *téveteg* — egyébként „irodalmi, költői” stílusminősítéssel ellátott (vö. ÉrtSz.) — jelzőt kapcsolja hozzá; továbbá a (valahová) *jut*, mozgást jelentő igével helyezi egy szószerkezetbe, ezzel ismét az eredeti képet is (a barázdán lehet menni!) erősítve. (Ezúttal a vers idézett részének és egészének a *barázda* szóra gyakorolt hatásáról nem szólunk).

Ady ezt írja az „Elhanyagolt, véres szívünk” című versében:

Mégis és újra: föl a szívvel
Mi véres szívünkért,

.....
Ha *orkánzik* a Mindenség is.

Mi teszi itt az *orkánzik* igét annyira kifejezővé, expresszívvé, mi adja stílusértékét? Mindenekelőtt az *orkán* szó fogalmi tartalma ('rendkívül heves, tomboló, pusztító szélvihar'), továbbá választékos volta (vö. ÉrtSz.), és még inkább az, hogy Ady ebből mint alapszóból egyéni képzéssel igét alkot, amely szokatlan, újszerű motiváltságával, sajátos asszociációival — mindezt csak fokozza a „Mindenség”-gel való összekapcsolása és az egész vers jellegzetes mondanivalója, felépítése — valóban költőivé, expresszívvé válik (az efféle képzésmód jelentésére, eseteire l. MMNyR. I, 364; a képzésmód stílárius értékére pedig: MStV. 225—31; SZABÓ ZOLTÁN: Nyr. LXXXV, 284—99).

3. Minthogy a stílusérték jellege, eredete stb. tekintetében bizonyos egyező vonások mellett eltérések mutatkoznak a nyelvi elemek három területe között, tekintsük át őket egyenként.

Kezdjük a szókinccsel, a lexikai elemekkel. Nemcsak azért, mert vitathatatlanul ezeknek a stílushatása a legnagyobb, hanem azért is, mert a stilisztikának — szinte a legutóbbi időkig uralkodó szemlélet következtében — ez a viszonylag legkidolgozottabb területe.

A szavak stílusértéke — mint a fenti példák is igazolják — mindenekelőtt kétféle lehet: állandósult és alkalmi. Állandósultról akkor beszélhetünk, ha a stílusérték szerves része a szó jelentésének, mintegy „lexikalizálódott”, tehát a „stilisztikai többlet” a felhasználás körülményeitől függetlenül mindenki számára eleve benne van a szóban. (Vö. MARTINKÓ ANDRÁS: Szótártani tanulmányok. Szerk.: ORSZÁGH LÁSZLÓ. Bp., 1966. 150.) Így érthető, hogy a szavak állandósult stílusértékét az egy- és kétnyelvű szótárak jelzik valamilyen stílusminősítéssel.

Mutassunk rá legalább nagy vonásokban, a főbb típusok megjelölésével, honnan származhatik a lexikai elemek állandósult stílusértéke, különösen ami az érzelmi-hangulati tényezőket illeti. Vele születik az úgynevezett kifejező szavakkal (pl. hangutánzók: *csörög*, *sziszeg* [az egyes szavak stílusminősítését, jelentését — a továbbiakban is — l. az ÉrtSz.-ban]; hangulatfestők: *cammog*, *tutyimutyi*). Magukkal hozzátják a lexikai elemek a megfelelő nyelvi rétegből (pl. tájszavak: *szénabáglya*,

pityóka 'burgonya'; szakszavak: *kocsiforduló* [vasúti műszó], *lábásfejűek* [állattani műszó]; argószavak: *melő*, *csörög* 'táncol'; stb.), az egyes stílusrétegekből (pl. irodalmi-költői szavak: *dalnok*, *zordon*; hivatalos nyelvi szavak: *beidézés*, *szavatul*; a sajtó szavai: *szédületes*, *sztrájkhullám*; társalgási-familiáris szavak: *rámenős*, *gürcöl*; stb.). Származhatnak továbbá idegen eredetükből (*akta*, *klikk*, *poéta*), illetőleg régi vagy új voltukból, esetleg ritka használatukból (pl. régi szavak: *szablya*, *tambur* 'nagydob'; új szavak: *tanácsháza*, *tapasztalatcsere*; ritka szavak: *domborul*, *töltődik*), s következhet az általuk kifejezett fogalmi tartalomból is (pl. *meseszép*: túlzó, *icurka-picurka*: kedveskedő, *szószaporítás*: rosszálló). Végül igen sok lexikai elemnek az ad stílusértéket, hogy névátvitel, illetőleg szóképi, átvitt használat útján jött létre, s az ezzel együttjáró képi háttérből, színből, hangulatból több-kevesebb aztán is megmarad, hogy a szókép általánosan elterjedtté vált (pl. a beszéd *sava-borsa*, *kofa* 'sokat beszélő kislány', *csipős* megjegyzés). Csak melleleg említem meg, hogy különösen az utóbbi, szóképi eredetű stílusérték — a kollektív válastól függően — lassanként állandósul; a régiességből adódó stílusérték szintén lassan társul a szóhoz (ezért beszélünk például „elavulóban levő” szavakról), az „új” jelleg viszont gyakran viszonylag gyorsan eltűnhet.

Az alkalmi stílusértéket az jellemzi, hogy csak a kérdéses szövegben, szövegösszefüggésben, s alkalomszerűen kapcsolódik a szóhoz, s ilyenformán nem része a szó jelentésének, csupán alkalmilag módosítja azt.

Alkalmi stílusértéket kaphat a lexikai elem, ha több-kevesebb hasonló vonás vagy egyéb kapcsolat alapján más dologra vonatkoztatjuk, azaz átvitt, képes használatban élünk vele (például azt mondjuk valakire: „Te, *kígyó!*”). Ilyenkor ugyanis — mint a *barázda* szóval és a Tóth Árpád-idézzel kapcsolatban említettük — a kifejező és a kifejezendő kölcsönösen hatnak egymásra, gazdagítják egymást, s ezenkívül — szemben a már állandósult átvitelekkel — az egyszeri s ennek megfelelően váratlan jelleg csak növeli hatásukat. Az alkalmi, különösen költői átvitelek, szóképek a bonyolult asszociációk révén alkalmasak a legkülönfélébb érzések, hangulatok, gondolatok tolmácsolására, megéreztetésére. (Vö. a szóképek problematikájára: MStV. 66—125.) Nem csoda hát, ha a költészet annyira kedveli őket, s hogy nemrégiben az egyik költő a metaforát mint a költészet motorját emlegette! Mennyi mindent sejtet meg például József Attilának ez az ismert sora: „... nagy, *álmos dzsungel* volt a lelkem...” (Hazám), vagy Adynak ez az önmagát bemutató versrészlete:

Vagyok, mint minden ember: *fenség*,
Észak-fok, titok, *idegenség*,
Lidérces, messze fény,
Lidérces, messze fény.

(Szeretném, ha szeretnének)

S még inkább érvényes mindez a József Attilánál s általában a modern költőknél található komplex képek hatására (vö. HANKISS ELEMÉR: i. h. 11—23). — Talán elég csupán utalni arra, hogy ezek az alkalmi átvitelek elterjedhetnek, s azután alkalmi stílusértékük is — lassan homályosodva — állandósulttá válik (vö. LENGYEL LAJOS: Átvitt vagy képes jelentés? Szótártani tanulmányok 161—82).

Alkalmi stílusérték járul a szóhoz — pontosabban a szónak az eredeti, tipikus előfordulási környezetet, nyelvi atmoszférát felidéző képessége, vagyis tulajdonképpen az állandósult stílusértéke ugrik előtérbe s sokszorozódik meg — akkor, ha nem

a rá jellemző, tipikus nyelvi környezetben élünk vele. Ezért olyan expresszív hatásúak a tájnyelvi, szakmai, argó jellegű s archaikus szavak például a költészetben vagy a szépprózában (vö. ORSZÁGH LÁSZLÓ: I. OK. VI, 130; a példákat és a részproblémákat l.: BÁRCZI: StilTan. 62—115; ZOLNAI BÉLA: Pais-Eml. 511—7; MStV. passim; MStÜ. passim).

Végül a stilisztikailag kevésbé árnyalt vagy éppen közömbösnek mondható szavak is érzéssel, hangulattal telítődhetnek alkalmilag az egész szöveg vagy a közvetlen szöveggörnyezet mondanivalójának és stíluselemeinek a hatására. Különösen jellemző ez a versekre. Mennyi sejtelen, titokzatosság, érzés tapad például az *út* szóhoz Tóth Árpád „Esti sugárkoszorú” című jellegzetes impresszionista költeményében:

Előttünk már hamvassá vált az *út*
És árnyak teste zuhant át a parkon,
De még finom halk sugárkoszorút
Font hajad sötét lombjába az alkony....

4. A grammatika, a nyelvtan területén mutatkozó szinonimákkal, stilisztikai variánsokkal (vö.: P. GUIRAUD, *La Stylistique* 60; W. SCHNEIDER i. m.; MStÜ. 495) szinte csak a legutóbbi időben kezdett foglalkozni általában a stilisztika, a miénk meg különösképpen. Ezúttal tehát csupán arra vállalkozhatunk, hogy stílusértékeket összevetjük a lexikai elemekével, és — legalábbis nagy vonásokban — rámutatunk e stílusértékek eredetére.

Grammatikai szinonimákkal, illetőleg stílusértékekkel rendelkező elemekkel a nyelvtan következő területein találkozunk: az egyes szófajok, a névszóragozás (tő- és ragozásváltozatok), az igeragozás (tő- és ragozásváltozatok), a szóalkotás (képzők, képzésmódok; szöösszetételi lehetőségek), az egyes szerkezetek és mondatrészek, a különböző mondatfajok (a mondat tartalma, alakja, szerkezete szerint), a szörend. Bár a nyelvtani elemek stílusértéke is lehet állandósult és alkalmi, ezen belül lényeges a különbség a lexikai elemekéhez képest. Három fő eltérést említhetünk: a nyelvtani elemek esetében kisebb hangsúlyt kapnak az érzelmi-hangulati tényezők az értelmiakkal szemben; itt az alkalmi stílusértékek lényegesen más természetűek (l. később); ezen a területen nem találkozunk átvitelrel (bár például FÓ-NAGY IVÁN beszél efféle metaforákról: *Irodalmi Lexikon* II, 223, a „metafora” címszó alatt).

Az állandósult stílusérték szerves tartozéka a nyelvtani elemnek, része a nyelvtani funkciónak, tehát a „stilisztikai többlet” ezekben szintén eleve bennük van, függetlenül a szöveggörnyezettől.

Utaljunk ezúttal is főként az érzelmi-hangulati jellegű stílusérték eredetének legfontosabb típusaira. Bizonyos esetekben vele születik az illető nyelvtani jelenséggel (pl. az ige mint szófaj — különösen ha nagyobb számban fordul elő — a névszóval szemben eleve az élenkséget, a mozgalmasságot, a dinamizmust, a változatosságot képviseli; a képző, illetőleg a képzés, továbbá a szóösszetétel a sűrítésnek, a tömörítésnek s — elsősorban az előbbi — gyakran a sejtetésnek az eszköze; l. MStV. 240—4, 225—34). Hozhatják magukkal az egyes nyelvi rétegekből: valamely tájnyelvből vagy a népi, népies beszédből és — különösen a szóképzést véve figyelembe — az argóból (pl. „a búza *elvivődik* a malomba”: tájnyelvi; *dejsz* = de hiszen, *biz* = bizony: népies; *bizi* = 'iskolai bizonyítvány', *Balcsi* 'Balaton': argó), illetőleg a stílusrétegekből (pl. a *fog*-os összetett jövő: irodalmi, választékos; *mondhatnók*: írott nyelvi, kissé

régies; *kéne*: társalgási nyelvi, familiáris). Származhatnak régi vagy — sokkal ritkábban — új voltukból (pl. a *hittenek*-féle vegyülékes múlt, a *barátim*-hoz hasonló birtokos személyragos forma: archaizmus; *iskolán van*: új). Utalnunk kell a rendkívül fontos értelmi-érzelmi árnyalatok létrejöttére is: vagy már az illető nyelvtani elem alapjelentésében, alapfunkciójában benne rejlik bizonyos stílusérték kialakulásának lehetősége (pl. a mutató névmások fokozó, kiemelő szerepe, l. MStV. 202—3; az egyes és többes második személyű állítmánnyal kifejezett általános alanyak az a sajátossága, hogy szorosabb kapcsolatra, közvetlenségre utal a többi kifejezésbeli módnál, l. MStV. 238—40); vagy számos nyelvtani jelenség a használat folytán mintegy divergens fejlődés következtében válik alkalmassá több, gyakran igen sok stilisztikai árnyalat kifejezésére (pl. a jelen idő, az egyszerű mondat, l. MStV. 178, 263—7); vagy ha ugyanazon nyelvtani funkcióra két vagy több forma jön létre, funkciómegoszlással valamelyik stilisztikai szerephez jut. (pl. az említett *várj* ~ *várjál*, illetőleg *várd* ~ *várjad* típus) stb.

Nyelvtani elem is kaphat alkalmi stílusértéket. Ez azonban nem kis mértékben különbözik a lexikai elemétől. Arról van szó, hogy a nyelvtani funkció szokatlan módon érvényesül; az író, költő ugyanis a kollektívum számára ismeretlen képzett formákat, összetételeket, szövszerkezeteket hoz létre; tárgyatlan igét tárgyasan használ; szokatlan szófajváltásokat alkalmaz; a nyelvtani jelenségek szerepét szokatlanul kitágítja; stb. (FÓNAGY IVÁN ezeket grammatikális metaforáknak nevezi: Irodalmi Lexikon i. h.). Ilyenkor természetesen a nyelvtani elem eredeti stílusértékét a szokatlanság s a fellépő asszociációk lényegesen fokozzák. Az alkalmi stílusérték teszi igen kifejezővé és hatásossá a *sajog* igét (tárgyatlan, de itt tárgyas használatban) Tóth Árpád „Gyermekszemekkel...” és a *harsos* melléknevet (egyéni képzés) Ady „Mag hó alatt” című versében:

Jaj, annyi sárfolt,
Jaj, annyi kárvolt
Vér és gyász mocskol, vén világ,
Szemem lehányom,
Sajgom és únom
A tavaszi komédiát.

(Gyermekszemekkel...)

Vád nélkül széttekintgetek
Majd vertségek és diadalmak
Földjén, hogy a Kaoszból
Harsos igét halljak
Vagy *harsos* igét én hallassak.

(Mag hó alatt)

— Természetesen a nyelvtani elemek szokatlan használata szintén elterjedhet, állandósulttá válhat.

Meg kell még jegyeznem, hogy ha valamely nyelvtani jelenségnek sok árnyalata alakult ki (mint például a fentebb említett jelen idő s egyszerű mondat esetében), akkor a mindenkor szövegkörnyezet szabja meg, hogy ott éppen melyik érvényesül. Ezek tehát ennyiben alkalmi jellegűek is.

5. A kiejtésbeli, fonetikai jelenségek szinonimikája, sőt egyáltalán számbavétele és jellemzése még a grammatikai eleménél is sokkal kidolgozatlanabb (l. Helyes kiejtés, szép magyar beszéd. Az egri kiejtési konferencia anyaga. Szerk.:

GRÉTSY LÁSZLÓ és SZATHMÁRI ISTVÁN. Bp., 1967. passim). Ennek ellenére a teljesség kedvéért ezek stílusértékéről is ejtsünk szót.

A fonetikai szinonímák mint stilisztikai variánsok a kiejtés, az élőbeszéd következő területein jelentkeznek: az egyes hangok képzése (pl. *ĕ, ě, ě, ě, e, ě, ä, ä*), a morféma találkozásánál fellépő módosulások (pl. *etyszer ~ eccer*) és a mondatfonetikai eszközök (hangsúly, hanglejtés, szünet, beszédírási, hangfekvés, hangköz stb.). Minthogy e variánsok lényegesen mások, mint a lexikaiak és a grammatikaiak, a stílusértékük eltér azokétól. (Ezen az sem változtat, hogy a korábbi két főkategóriát megtartjuk, és hogy rokon vonások is találhatók közöttük.)

A fonetikai jelenségek esetében ugyancsak akkor beszélhetünk állandósult stílusértékről, ha az szerves tartozéka az illető jelenségnek, s az egész közösség számára azonos értékű. Az állandósult fonetikai stílusérték tartozhat a nyelv legbensőbb lényegéhez (l. nyelvünk esztétikai-stilisztikai vonásait: gazdag és változatos hangrendszer, a hangok szerencsés megoszlási aránya és kapcsolásmódja, metrikai rugalmasság, a gépi beszédre is alkalmas hangsúlyviszonyok stb., vö. BÁRCZI: Nyr. LXXX, 8—10; — s ide vehetjük a különböző módon kialakult, de általánosan elterjedt ejtészváltozatokat, hanglejtésformákat, eltérő hangszínbeli megoldásokat, amelyekre például a drámában efféle utasítások utalnak: indulatosan, magabiztosan, hivatalosan, csöndesen stb., ezekre nézve l. az említett „Helyes kiejtés, szép magyar beszéd” című kötetet, passim). Vele születhetik az illető jelenséggel (pl. a gyorsabb beszédírási feszültséget, drámaiságot sejtet). Hozhatják a jelenségek magukkal a megfelelő nyelvi rétegből (tájnnyelvi ejtés: *hun* 'hol', *három*; zsargonszerű ejtés: *kéchelek*, *khérem*). Származhatnak a kiejtés régi, régies, esetleg új, továbbá idegenes (németes, cigányos stb.) voltából (pl. *szűm* 'szívem', *oskola*: archaikus forma; Gárdonyi így beszélteti a német pattantyúst: „Mikor én mondok *bor* [értsd: *por*], akkor adjál *bor*! Mikor én mondok *düssz* [értsd: *tűz*], akkor adjál *düssz*!).

Az alkalmi stílusérték a hangtani elemek esetében szintén csak az adott beszédhelyzetben hozzájuk kapcsolódó stílushatást jelenti. Efféléről elsősorban a szavak, hangok stb. szokatlan, a közösségtől eltérő kiejtése esetén beszélünk. A nyílabb vagy zártabb, a rövidebb vagy hosszabb, az inspirációs stb. hangképzés, a hangmagasság vibrálása, a hangok felcserélése stb. szokatlanságával, váratlanságával s a közben támadt asszociációkkal hat ránk. Jegyezzük azonban meg, hogy bizonyos eseteihez (pl. *teermészetes*: gúnyos, *hasszontalan*: szidásként, *aadd ide*: könyörgésként stb.; *barétom*, *ecsém*, *todomány*: lekicsinylő, tréfás vagy gúnyos stb.) már szinte kollektív érvényű stílushatás járul, ezek ennyiben az állandósult típushoz is tartoznak. (Vö. ZOLNAI BÉLA, Szóhangulat és kifejező hangváltozás. Szeged, 1939.)

Külön kell szólnunk — anélkül, hogy e bonyolult kérdés taglalásába egy kicsit is belemennénk — az úgynevezett hangszimbolikáról. Röviden így fogalmazhatnánk meg: a hangszimbolika az egyes hangoknak az a tulajdonsága, hogy — különösen ha a szövegben nagyobb mennyiségben fordulnak elő — képzésmódjuktól függően és a szöveggörnyezettől determináltan meghatározott hangulatot kelthetnek, erősíthetik a szöveg által már sugallt érzelmi velejárót (vö. FÓNAGY IVÁN, A költői nyelv hangtanából. Bp., 1959., Uő.: A hang és a szó hírértéke a költői nyelvben. NyK. LXII, 73—100). Annyiban tehát, hogy a szöveggörnyezet befolyásolja a hangok hatását, a hangszimbolikát alkalmi jellegűnek, annyiban azonban, hogy azért az egyes hangok meghatározott hatásokat keltenek (l. FÓNAGY példáit, bizonyításait id. könyvében), állandósultnak mondhatjuk.

6. Nem említettük a stilisztikai formák (I. I. OK. XXII, 398), az extralingvisztikus tényezők stílusértékét. Nem tárgyaltuk a különböző eredetű stílusértékek minősítését (I. KOVALOVSKY MIKLÓS: Nyelvi elemek stíláriis értéke a szótárakban. Szótártani tanulmányok 123—47, irodalommal). Nem beszéltünk az alkalmi stílusérték korlátairól (vö. SCHNEIDER i. m. V.). Ezek a további feladatok. De jelen dolgozatomat is — a közben említett okok miatt — csak szerény próbálkozásnak tekintem.

ÜBER DEN STILWERT DER SPRACHLICHEN ELEMENTE

VON I. SZATHMÁRI

Der Verfasser geht von jenem Grundsatz der funktionalen Stilistik aus, nach dem Stil und Stilistik erst dank der Existenz lexikalischer, grammatischer und phonetischer Synonyme möglich sind. Als erste Aufgabe der Stilistik bestimmt er die Feststellung des Stilwertes der sprachlichen Elemente. Im folgenden umreißt er das Wesen des Stilwertes: der Stilwert stellt jenes vernunftsmässig nuancierte bzw. gefühls- und stimmungsmässig bedingte Mehr, d. h. jene in der Expressivität ausgedrückte Besonderheit dar, die das betreffende sprachliche Element von seinen „indifferenten“ sowie übrigen Synonymen abhebt. Beim Stilwert lexikalischer, grammatischer und phonetischer Elemente unterscheidet der Verfasser zwei Haupttypen: den gefestigten und den gelegentlichen Stilwert. Im weiteren stellt er an Hand von Beispielen die einzelnen Stilwertarten dieser beiden Haupttypen dar, wobei er vor allem auf deren Herkunft verweist. Zum Schluss weist er auf die Unterschiede der in den drei erwähnten Bereichen der sprachlichen Elemente manifestierten Stilwerttypen bzw. -arten hin.

TENYERES-TALPAS

VELCSOV MÁRTONNÉ

1. Ha manapság valakit a *tenyeres-talpas* jelzővel illetnek, bizonyára zokon veszi, vagy tréfának gondolja, mert a szó erősen pejoratív hangulatú. Az ÉrtSz. (VI, 601) meg is jegyzi, hogy rosszalló a szó hangulata és jelentése, s így értelmezi: „... Olyan (személy, főleg nő), akinek nagy teste, főleg nagy húsos keze és vaskos lába van; nehézkes, kissé darabos mozgású, esetlen”.

A *tenyeres-talpas* melléknév a SzófSz. szerint a XVII. század első fele óta adathozható. A NySz.-ban (III, 405) az első adat 1616-ból való: „O *teneres talpas*, kőuér Domine (Bal: Epin. 4)”. Keletkezésének idején azonban ez az összetétel (illetőleg az alapul szolgáló mellérendelő szerkezet) nem hordozott különleges affektív értéket, hanem semleges hangulatú volt éppúgy, ahogyan az összetevő elemeknek külön-külön sem volt rosszalló árnyalata (pl.: „*Tenyeres*: Manu fortis, ac strenuus”; Simai: VSzót. I, 163); ellenkezőleg: gyakran a teljes testi épség értékét hangsúlyozták vele. Eredeti jelentése az *épkézláb* szóéval volt azonos. Időrendben ugyan későbbiek a fent idézett első adatnál, de jelentésüket tekintve feltétlenül régiesebbek az alábbi adatok: „... még most piros, poz'gás, *tenyeres, talpas* iffjú kamasz legény, *ép kéz, 's láb vagy*” (Bíró M.: Angyali szövets. 736*; 1754-ből)¹; „Lope Tocho... elég *tenyeres-talpas*, *ép legény*” (Cervantes—Győry: Don Quijote III, 70*; 1875-ből)”. Ide tartozó a következő adat is — ha nem is szerepel benne az *épkézláb* vagy az *ép* melléknév —: „*Tenyeres talpas*, Szép leány mátkám, Nyisd ki az ajtót!” („Az elátkozott gróf úrfi” című népmesének némi változtatással négyszer is megismételt versikéje; Simonyi (Steiner) Zsigmond jegyezte fel Aszódon; vö. Nyr. I, 330—31).

2. Ebből az eredeti jelentésből kétfelé ágazott a szó fejlődése:

'épkézláb' $\left\{ \begin{array}{l} \text{'nagy tenyerű, nagy lábú'} \rightarrow \text{'erős'} \text{ (vö. } \textit{markos}) \\ \text{'nagy tenyerű, nagy lábú'} \rightarrow \text{'nagy, jól megtermett'}. \end{array} \right.$

a) Amint tehát a *tenyeres* melléknévnek kialakult a 'nagy tenyerű, nagy kezű' jelentésen keresztül az 'erős' jelentése, úgy vált gyakorivá a *tenyeres-talpas* is ilyen használatban. Több régi szótárunk így is szótározza a szót: „*Lacertosus*, Erős, izmos tsonos '*tenyeres-talpas*' köptzős: stark von Gliedern” (Wagner: Phraseologia 729*; 1750-ből); „vaskos: —... zömök, *tenyeres-talpas*” (SzD. 94; 1784-ből); „*Mellyes-vállas: tenyeres-talpas*” (SzD.² 149; 1792-ből); „Köptzős: vaskos, zömök, ... izmos *tenyeres talpas*, p. o. Hajdú” (SzD.² 127; 1792-ből); „*Tenyeres talpas*, handfest” (Márton: Lexicon 391*; 1800-ból); Wagner Phraseológiájának még a Verseggy-féle, 1822-ből való átdolgozásában is így találjuk, három helyen is, a latin *compactus*,

¹ A *-gal jelzett adatok a Nagyszótár cédulaanyagából valók.

quadratus és *robustus* fordításaként: „Compactus ... Erős, izmos, *tenyeres, talpas*” (i. m. 259); „Quadratus ... Izmos, *tenyeres talpas*, mellyes: vierschrötig, stark von Gliedern” (i. m. 1182); „Robustus ... Erős, vastag; *tenyeres talpas*: baumstark, stark” (i. m. 1250).

Az irodalom nyelvében is gyakori az efféle használat, amikor félreérthetetlen a szövegből a *tenyeres-talpas* melléknévnek 'erős', nagy erejű', a belőle képzett főnévnek pedig 'erő' jelentése: „*tenyeres-talpas*; baromerejű, vasgyúró ... ember” (Baróti Szabó: Magyarország Vir. 105); „... a' Palóúccokat pedig (kik közöttök *tenyeres-talpassabbak* voltak) katonáknak szedték, és az Elő-örök közé rendelték.” (Dugonics: Szittyiai történetek I, 246*; 1806-ból); „... noha elég markosokkal próbálta *tenyeres-talpasságát*; egyre se találhatott még is, ki erejének mög-felelhetett vóna” (Dugonics: Jólánka II, 284*; 1804-ből).

Az itt látott jelentés következtében gyakran vonatkozik a szó ebben az időben szolgáléenyekre, katonákra: „... a' honnan... az hét ifiú *tenyeres talpas* legény származa” (II. József rendelete a kiköltözésről*; 1787-ből); „... ama' híres magyar zöld tsákós seregből, ... válaszszon *tenyeres talpas* Káplárokat” (Endrődy J.: Költ. munk. 171*; 1801-ből); „... sokkal *tenyeresebb*, és *talpasabb* lévén a' kevésse fiatalabb Hadnagnál” (Dugonics: Jólánka I, 430); „Mind a' hat szolga *tenyeres-talpas* legény volt” (Szekér J.: Robinson II, 226*; 1809-ből); „... ismerék itt egy *tenyeres talpas* nyugpénzes katonát” (Jósika: Emlény 82; 1838-ból) stb. Véleményünk szerint ide tartozik Széchenynek a Nagy magyar szatirájában előforduló adata is: „Excellentiádnak irgalmát és részvétét pedig bizony meg nem érdemli — és én igen elértem, hogy Excellentiád őt, — *tenyeres-talpas* magyar létére data occasione jól ledöngönyözné, minél a szivtelen vampyr nem is érdemel többet, és ha ezen eset tán egykor előadja magát — Gott gieb's — ne felejtse el kegyelmes úr engemet, — és az én nevemben is néhány derekas»cheszki faszkit« húzzon pofájára.” (KÁROLYI ÁRPÁD: Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka 645; én emeltem ki: Vné.). A Széchenyi kéziratát közlétező KÁROLYI ÁRPÁD lapalji jegyzetben 'tősgyökeres'-nek értelmezi az itt idézett *tenyeres-talpas* melléknévet. Ezt az értelmezést veszi át LOVAS RÓZSA is (MNY. XXXVIII, 94—5): „Az irodalmi nyelv leginkább népiesnek, legtősgyökeresebben magyarosnak érzett elemei a népi eredetű szólások. Az öreg Széchenyi gyakran észrevehetőleg azért használja őket, hogy mondanivalójának sértő, durván, reáisan expresszív élt adjon. Nem tősgyökeres magyar zamatukat szereti tehát, csupán kihasználja „*tenyeres-talpas*” voltukat (jellemző, hogy Széchenyi — össze-zavarván a két kifejezést — a Nagy Szatirában, 645 egyszer *tenyeres-talpas* magyar-t ír *tősgyökeres* magyar helyett)”. Ismerve azonban a *tenyeres-talpas* kifejezés testi erőre vonatkozó jelentését s a szövegkörnyezetet, egészen biztos, hogy az tud „jól ledöngönyözni” valakit, aki erősebb, vagyis — korabeli kifejezéssel — *tenyeres-talpassabb* a másikkal.

Szavunknak ezt a jelentését őrizte meg — pejoratív hangulat nélkül — a szegedvidéki nyelv: „*tőnyerestalpas* mn. 'erős, vaskos' (pl. cselédlány)” (SzegSz. II, 567).

b) A másik irányú jelentésváltozás eredménye a szónak 'nagy, jól megtermett' jelentése. Erre is találunk adatot, bár kisebb számban, mint az előző jelentésre, pl.: „*Tenyeres talpas*, nag, Inas.” (Dugonics: Példabeszédek I, 103; 1820-ból); „Hát amint fölveti fejét, ime egy nagy *tenyeres talpas* medvét pillant meg” (M-E. Kalend. 42*; 1965-ből); (M-E. Kalend. 42*; 1865-ből); „... vállas és *tenyeres-talpas* ember lett belőle” (Lauka G.: Múlt. 26*; 1879-ből).

Még a múlt század végén is általánosak összetételünk eddig bemutatott jelentései, ezt igazolja CzF. (VI, 219) értelmezése: „*tenyerestalpas*, am. izmos, erős, jól megtermett, markos.” Tehát CzF. nem vesz tudomást a szó rosszalló jelentésűvé válásáról, ami azt mutatja, hogy az ilyen használat a század végén is merőben alkalmi jellegű még, és a jelzett szó rosszalló jelentésének a függvénye.

3. Az alkalmilag rosszalló használatra viszonylag korai adatok is vannak. Az alábbi példában megfigyelhetjük, hogy kialakult vizsgált kifejezésünknek „nagy” jelentése, s már nemcsak konkrét, hanem elvont szerepe is lehetséges; a jelzett szó pejoratív jelentése miatt viszont az egész szerkezet rosszalló, elmarasztaló tartalmú. Ilyen értelemben használja már Faludi Ferenc: „Eleutherius széles és hofzfzu, *tenyeres* és *talpas* egy Latitudinarius vala hitire nézve” (Istenes jóságra és szerentsés bódog életre oktatót Nemes Aszszony 6, 1748-ból); a *latitudinarius* szóra vonatkozó lapalji magyarázata: „Tévelygés Angliában, mely arra oktat, hogy minden vallásban üdvezülhet az ember.” Ebből a jegyzetből derül ki, hogy Faludi a fenti jelentésben használja a „*tenyeres* és *talpas*” mellékneveket, amelyek itt még — a kötőszó bizonyossága szerint — nem alkotnak összetételt. Ugyanilyen használatra példa még: „*tenyeres, talpas* hazugság És *tenyeres, talpas tudatlanság*” (értsd: „nagy hazugság”, „nagy tudatlanság”; Szeitz L.: Magyar és Erdélyország története 244—45*; 1793-ból.)

A pejoratív jelentésárnyalatnak alkalmi voltát kétségtelenül mutatja az, hogy olyan íróknál is találkozunk vele, akiktől a semleges, sőt dicséző jelzőként való alkalmazásra is bőven van adatunk. Így például Dugonicsnál olvashatjuk: „Szidgya a’ szerzeteseket, mint *tenyeres talpas koldusokat* (Példabeszédek I, 152*; 1820-ból; de vö. a tőle korábban idézett adatokkal!).

Még a századvégről is találunk ilyen alkalmilag rosszalló jelentést: „... bár nagy *tenyeres talpas mihászna* volt, nem szeretett dolgozni” (Boross M.: Kis. munk. II, 80*; 1874-ből).

A szövegkörnyezetből kisugárzó alkalmi rosszallást tapasztalunk Jókainál is: „A korcsmárosné, egy hajdani híres szépség, most pedig egy *tenyerestalpas* debella...” (Rab Ráby 335; Szépirod. Kk. 1956), itt ugyanis a *debella* szó a tulajdonképpen megbélyegző, elmarasztaló megnevezés.

Olykor nem a jelzett szónak, hanem a mondat állítmányának — s így az egész mondat jelentésének — következtében rosszalló a *tenyeres-talpas* melléknév: „... úgy elrutitnák a’ szobákat, mint a’ mi többnyire még *tenyeres-talpas kályháink*” (Császár F.: Utazás I, 191*; 1844-ből).

4. A XX. század első felében igen leszűkült a szó használati köre. Tárgyakra, jelenségekre vonatkoztatva már nem használatos, még ritkábban elvont fogalmakra, legfeljebb egyéni, írói szóhasználatban. Az ÉrtSz. ezt a jelentésszűkülést veszi tudomásul, amikor megjegyzi, hogy személyekre, főleg nőkre mondott rosszalló jelentésű a melléknév (l. fentebb).

Pejoratív hangulati velejárójának fő forrása a rosszalló szövegkörnyezet, melyre már több példát idéztünk. Ez azonban egymagában nem magyarázza meg, hogy az a kifejezés, amely a XVII, XVIII. században leginkább férfiakra, erős, markos szolgákra, katonákra, hajdúkra vonatkozott, hogyan vált elsősorban nőkre alkalmazott, a darabosságot, esetlenséget kifejező melléknévvé. A szónak ez a negatív irányú jelentésváltozása a polgári társadalomszemlélet tükrözője. Ahhoz hasonló hangulattól és belőle következő jelentésváltozás ez, amilyen például a *cseléd* vagy a *házmester* szó esetében játszódott le: a munka, főleg a testi, fizikai munka lebecsülése rejlik

mögötte. A faluból a városba, jobb módú polgári családokhoz cselédnek elszegődő parasztlánynak erősnek, munkabírónak vagyis — a szó eredeti értelmében — *tenyeres-talpasnak* kellett lennie. Ha róluk egy-egy írásműben szó esik, jellemzésükre természetesen adódik az író tolla alá a *tenyeres-talpas* jelző. Ezt találjuk abban a szövegrészletben is, amelyet az ÉrtSz. (VI, 601) Kosztolányi Édes Annájából idéz. Kosztolányi a nagy írók ember- és társadalomismeretével mutatja be azt a környezetet, ahova Anna, a „tökéletes cseléd lány” kerül. Ha elolvassuk azt a szövegrészletet, amelyből az idézetet az ÉrtSz. kiemelte, megtudjuk, hogy Anna leendő úrnője: Vizyné számára első látásra milyen csalódást okoz, mert nem olyan erőteljes, mint amilyenre szükség volna: „Vizyné lorgnonját rászögezte: az arcán csalódás, meghökkenés, ámulat tükröződött.” (Édes Anna 94; Szépirod. Kk. 1963); majd a meghökkenés elmúltával: „Még egyre mustrálgatta. Ez nem is látszott parasztlánynak. Nem volt olyan *tenyeres-talpas*, piros-pozsgás, mint a Varga Örzs. Inkább nyúlánk és törékeny, az arca tojásdad, csontjai finomak, arányosak.” (i. m. 95).

Még Móránál is megvan ez az ellentét, igaz él nélkül, ízes humorral vegyítve: „Valami csakugyan fehérlett a füzek közt. De a targallyak recsegtek a lába alatt, nem lehetett kísértet. A kísértetek, legalább a városban, mindig nesztelenül járnak. Igaz, hogy a falusi kísértetek *tenyeres-talpasabbak* lehetnek.” (Négy apának egy leánya 219; Szépirod. Kk. 1955).

Nem a *tenyeres-talpas* az egyetlen, testi alkatra vonatkozó melléknév, amely pejoratív irányú jelentésváltozást mutat. *Köpcös* szavunk ma szintén nem használatos dicsérő jelzőként valakinek a külsejére, jóllehet néhány évszázaddal ezelőtt a szép, erős, egészséges termet egyik jellemzője volt. Bornemisza Péter még ilyen értelemben használja: „Elég nagy czuda az emberekbe, hogy noha szamlálhatatlan, mind ez egez uilag szerte, De mindennec ortaia külömböz egy mastul: Es kinec imez, kinec amaz *ekesseget oztót, szep termetet, köpczös es vastag derekat, gyenge ortzat, erős termetet, vitesseget, bölczeseget...*” (Ördögi kísértetek 98; Akad. Kk. 1955.). Míg azonban a *tenyeres-talpas* főként nőkre alkalmazható, érdekes módon ez a jelző viszont ma már csak férfiakra mondható.

A *tenyeres-talpas* rosszalló jelentésűvé válása ízlésváltozást is rögzít, s ma végeredményben arra a megváltozott női szépségideálra mutat rá, amelynek ha nem is a törékenysége, de a karcsú, nyúlánk, kecses alkat a fő jellemzője, olyan női forma, amelyről nem rí le a munkabírási, még kevésbé a sokat végzett testi munka.

5. A *tenyeres-talpas* melléknév szerkezete szerint ma mellérendelő összetett szó. Keletkezését tekintve azok közé az összetételek közé tartozik, amelyek a beszéd folyamatában, a mondatban tapadtak össze. Első példáink még világosan mutatják, hogy halmozott jelzők sorában fordult elő gyakran (mint: *tenyeres, talpas, piros-pozsgás; tenyeres, talpas, ép; vaskos, zömök, izmos, tenyeres, talpas* stb., vö. a korábbi idézetekkel). Az összeforrottság idézett példáinkban különböző mértékű. Sok példát találunk arra, hogy mindkét melléknév külön is kap toldalékot, mint a korábban már idézett *tenyeresebb-talpasabb* féle fokozás esetében is tapasztaljuk Az írásképi bizonytalansága, a gyakori kötőjelezés még a század első felében is mutatja az összetevő elemek viszonylagos önállóságát, jóllehet az összetett szóvá válás fő ismerve: a jelentésváltozás kétségtelenül végbement a szóban, s az utótagot önállóan melléknévi értelemben nem is igen használjuk már.¹

¹ Helyesírása tehát következetesebb lenne kötőjel nélkül!

Feltűnő azonban, hogy már a legelső adatok ugyanazt a sorrendet mutatják, mint a mai alak: s így érintkezést tapasztalunk az álikerszók csoportjával. Fordított sorrendre csak a SzegeSz.-ből (II, 567) tudunk példát: „Tápén *talpastőnyeres* is.” jegyzi meg szócikke végén Bálint Sándor.

Az összetevő elemek megszilárdult sorrendje az ikerszók jellegzetes sorrendjét mutatja. Több olyan szópárunk van, amelynek tagjai gyakran szerepelnek egymás mellett, mellérendelő szerkezetben, ezekre is a meghatározott (s ha van hangrendi különbség, akkor a palatális-veláris) sorrend a jellemző. Éppen ezért találkozunk olyan véleményekkel is, amely szerint az effélék már „ikerszók”-ként egyesültek: „A finn-ugor (sőt általában urál-altaji) népek észjárásának egyik jellemző sajátága, hogy nagyon kedvelik ugyanegy fogalomnak egymásután több rokonjelentésű szóval való kifejezését. Amely rokonjelentésű szavak ilyen módon gyakran fordultak elő egymás mellett, azok a nyelvtörténet folyamán sokszor úgynevezett ikerszókra is egyesültek. Pl.: *fúr, farag* > *fúr-farag* s ugyanígy *rüg-kapál, dúl-fül, tenyeres-talpas, híres-neves, fünek-fának, tejbe-vajba, kutyástul-macskástul* stb.” (HORGER: Inetimologikus p és b fejlődés: MNy. XXIX, 261; én ritkítottam: Vné.) HORGER példái közül a mai szakirodalom egyet sem sorol az ún. „valódi ikerszók” közé, az „álikerszók” közé is csak néhányat, mint: *fúr-farag, dúl-fül*. Többjüket, így a *tenyeres-talpas*-t is a MMNyR. (I, 435—36) az ún. laza szerkesztésű mellérendelő összetett szavak közé osztja be. Tagadhatatlan, hogy a felsorolt példák összetevő elemei között az összetartozást a jelentések kapcsolatán túl bizonyos alaki összecsengés is erősíti. Többjük csak egy bizonyos toldalékkal ellátva alkot egységet, pl.: *fünek-fának, tejbe-vajba*; (ide sorolhatjuk még: *kézzel-lábbal, tetőtől-talpig*); ezekben is megtalálható a palatális-veláris sorrend, ezenkívül az elsőben a mássalhangzók azonossága, ajakhang-volta, az utóbbiban a második elem kezdő ajakhangja, a *j* hang azonossága föltétlenül a valódi ikerszók egyik-másik típusára emlékeztet.

Ilyen értelemben, ilyen mértékben a *tenyeres-talpas* melléknév természetesen nem ikerszó. Mégis a kezdő mássalhangzó azonossága, mindkét tag azonos -s melléknévképzője és a palatális-veláris sorrend, valamint az elő- és utótag azonos kimondási időtartama² miatt igen közel áll ez az összetett szó az álikerszók csoportjához, mintegy átmenetnek tekinthetjük az *ázik-fázik* és a *rügkapál*-típus között. Laza szerkesztésű összetett szónak azért nem minősíthetjük, mert ma már csak az utótagot toldalékoljuk.

6. Összefoglalásul a következőket mondhatjuk el: a *tenyeres* és *talpas* melléknév gyakran szerepelt egymás mellett mellérendelő, halmozott jelzős szerkezetekben, s a gyakori egymás mellett való előfordulás következtében mellérendelő összetett szó keletkezett belőlük. Stilisztikai tekintetében, a szóhangulat szempontjából lényeges változáson ment keresztül az így keletkezett alakulat: felhasználhatóság tekintetében a beszéd finomsági skáláján negatív, pejoratív irányban eltolódott olyan mértékben, hogy a változás az eredeti állapothoz képest már nemcsak hangulatváltozásnak, hanem jelentésváltozásnak minősül: 'épkézláb' → 'erős', (illetőleg 'nagy') → 'esetlen, otromba'. Alaki tekintetben pedig az álikerszókhoz mutat közeli rokonságot. Tehát egy negatív irányú hangulatváltozás is eredményezheti a nyelvi elemek gazdagodását (vö. PÁLFALVI E.: Nyelvemlékszóvegek stilisztikai vizsgálata; NytudÉrt. 58; 514. l.)

² Bár az előtag három szótagú, az utótag pedig csak kettő, az utóbbinak szóbeljei mássalhangzótorlódása miatt az első szótagja verstani szempontból hosszú; fordítottjára példa: *fúr-farag*.

TENYERES-TALPAS

Von FRAU M. VELCSOV

Die ungarische Wortzusammensetzung *tenyeres-talpas* 'vierschrötig' hatte ursprünglich (im XVII. Jahrhundert) noch keine missbilligende Bedeutungsnuance. Ihre erste Bedeutung war 'heil, gesund' (ung. 'épkézláb'). Aus dieser ursprünglichen Bedeutung entwickelte sich das Wort in zwei Richtungen $\left\{ \begin{array}{l} \text{'stark'} \\ \text{'gross'} \end{array} \right.$. *Tenyeres-talpas* bekam ihren verächtlichen Sinn zuerst in tadelnden Ausdrücken, in peiorativen Textumgebungen, und diese gelegentlich gebrauchte Bedeutung ist später ständig geworden. (Eine ähnliche Veränderung zeigt das ungarische Adjektiv *köpcös*.)

Die Zusammensetzung *tenyeres-talpas* steht nach ihrer Struktur den ungarischen Zwillingswörtern nahe.

A SZÉKELYUDVARHELYI KÓDEX FORDÍTÓJÁNAK ÖNÁLLÓ MEGNYILATKOZÁSAI*

PÁLFALVI ETELKA

A középkori fordítás-irodalomra jellemző, hogy a latinból fordított szöveg híű mása az eredetinek; a fordító semmit sem told a szöveghez, s vigyáz, hogy ne is vesszen el belőle semmi. A fordító vagy másoló legtöbbször nem nevezi meg magát, a háttérben marad; egyéniségéből semmit sem ad a műhöz.

A Székelyudvarhelyi Kódex fordítója már más úton jár. Nem ragaszkodik mereven a latin forráshoz, a magyar szöveget a maga ízléséhez s a leendő olvasó igényeihez, ismereteihez alkalmazza. Ez a formálás, igazítás megmutatkozik szabad, kettős, hármas fordításaiban és a szöveg különféle szempontú bővítésében is.

Bővítésnek tekinthetők a SzékK. Judit könyvének azok a nyelvi elemei, amelyek nem latinból való fordítások. (A kettős, hármas fordításokat itt nem ismertetem.)

A bővítéseknek több típusa van. (Az egyes típusok mellett zárójelben lévő számok Judit könyve megfelelő részeinek megfelelő lapjaira utalnak. Vö.: alább a példák felsorolásával.)

1. A fordító közbeszól a szöveg tolmácsolása közben — nem magyarázat-vagy bővítésképp, célja — láthatólag — a hosszú szöveg egyhangúságának megtörése (8:21, 9:10, 16:20).

2. Tartalmilag bővebben fejt ki a mondanivalóját, hozzátesz (16:20, 16:23).

3. Tulajdonképpen nem szerves része a Judit könyvének az utószó, számunkra mégis rendkívül becses. A közel négy kódexlapnyi terjedelmű szöveg közli a kódex keletkezési idejét, a kódexíró nevét, s hogy kinek készült a munka; indokolja, miért szükséges olvasmány a Judit könyve, s hivatkozik Hieronymusnak a Judit könyvéhez írt előszavára, sőt részben idézi is (16:31).

4. Kisebb terjedelműek s talán kisebb jelentőségűek azok a bővítések, amelyek csak egy-egy jelzővel vagy határozóval toldanak meg egy-egy szót; vagy személy-névvel teszik pontosabbá az ígét vagy névmást. Erre a fajta bővítésre található a legtöbb példa.

5. Sajátos csoportot képeznek a megszólítások — ezek méginkább, mint a jelzők, az érzelem magas fokát mutatják (pl. 5:24, 9:7, 9:11). (Megjegyzendő, hogy a bővítésnek ez utóbbi két formája a BK.-ben is megtalálható.)*

* Részlet egy, a Bécsi és a Székelyudvarhelyi Kódex Judit könyvének fordítását több szempontból összehasonlító dolgozatból.

** Az 5. pontban elősoroltak s a jelzővel való bővítés néhány esete föltétlenül a Horváth János ismértette (A magyar irodalmi műveltség kezdetei, Bp. 1931. 267. kk.), „divina dulcedo”-t juttatja eszünkbe — az érzelmi azonosulás, lírai magatartás nyelvi kifejezése itt a szöveg ilyenfajta gazdagítása.

Az alábbiakban ezekre a típusokra mutatok be néhány idézetet.

- 3:10 az (Nabvgodonozor) Olofernefnak elötte (Szék. 8)
 5:2 az Olofernes ... fel gheryede (Szék. 16)
 5:22 es nem yaranak, de el tértek vala (Szék. 23)
 5:24 ha bñnben leendnek (Szék. 24)
 6:1 az hannaók, az akhiornak ellenne (Szék. 27)
 8:21 Meghes towabba monda Iwdyth vñan ezen keeth papnak (Szék. 51)
 9:10 Nywyta meeges Ivdith az kñnrgée || jéeth wr yftenhez mondan: (Szék. 58—59)
 10:3 es megh zerzée éékefen (Szék. 63)
 11:12 melyek az yfteny aldozatra valanak adatvan (Szék. 71)
 16:20 kőzónjéégenek elötte, kyk mondatnak yzrahel fyaynak, es ez ygéeékben: yntée azokat az hala adafra, mel'el tartoznak vala vr yftennek yl'en nağ yo téétéérth. de méges tovaba monda: (Szék. 95)
 16:23 az olofernes feyevel, (béada az) templomba, (orókéh való emlekezethre,) hog jo ha el ne feleytetneeyek el yl'en nağ yfteny jegéédjéeğh, mel'et tñ Ivdithnak kezevel vr az yzrahel fyayval, (Szék. 97)
 16:31 Ezen zerent vegeztetyk az zent Iwdyth azzoñnak o kñve az dereek zent yrafnak bñtvye zerenth az mñ bodog zent at'anknak padvay zent antalnak eftyn vrvnk Cryftvs Iefvñnak, az zñv marya mehetol zvletefenek || vtanna, ezer öt zaz hvzon hatod eztendöben. Demaga mykeeppen ez kñvñ felöl zenth yeronymvs yrvala az keeth zent apaczyanak, azaz az özveg pavlanak es az zñv evftokhyvmnak mynth elöl ez kñvñ elöth el kezdettvk vala vegezzvk el. merth vg yra o nekyk, yme megh yrtam ez kñvet. megh gyözzettewñ az tv hozzatok valo tyzta zeretnek myatta, nem Lak az ygeket ygéeékre mağrazvan, de az éértelmet az ygaz ertelemre hozvan, az kaldeos ñelwröl dyaky ñelwre. végétek azérth, oh pawla es ewftokhyom, ez özveg Ivditoth tyztafagnak feñes peldayath || es gőzedelem véételnek, orökkée való dyleretével ötet hyrdeffétek. Merth az vr yften ez Ivditot nem Lak azzoñyallatoknak, deh joöth mééğh ferfyaknakés tanofagvl adá. mel' vr yften, az o nemes tyztafaganak lñ meg ayandokozoya, ky öneky hatalmat ada, vg añera hog az Olofernft, mynden emberektol megh gőzhetetlent megh gőzneye es az hatalmaft megh ñomoryta. amen.
 Ymé azért en zeretö hvgom ñvythody Ivdith, az te neveden való zenth azonnak kñve, mel'et en, az te zegen bat'ad, ñvythody frater andras, megh yrtam az dyaky bñtvröl, ez mağar ñelwre, az te hozzád való atyfvyfagof zeretnek, || myatta megh gőzzettewñ, ez hog ne lennél, az te celladban az te zentednek kñvñelkvñl, de vallanád ezt az te lelkednek vygaztalafara. Ne nézed kedég zeretö hvgom ez yrafnak az o paraszt voltat, hanem az o ygaz értelmét kyben hamyffat nem lelhec. (Szék. 100—103)

Latinból, de nem a BK. latinjából való fordítás a következő adat:

- 4:10 es ne lennének galazatra az nemzeteknek közötte (Szék. 13) Vulgata: et fierent opprobrium gentibus.

A BK-hez viszonyítva ez is bővítésnek mutatkozik, de nem a fordító leleménye, hanem annak bizonyossága, hogy latin szöveget, méghozzá a BK. latinjától eltérőt használt a SzékK. Judit könyvének magyarrá fordítója.

A továbbiakban a Vulgata, a BK. és a SzékK. megfelelő részeinek párhuzamba állításával mutatom be a SzékK.-re jellemző bővítéseket:

- 3:13 Omnes deos: mēdž iftēnit (BK. 15) ~ mynd fok yftenyt (Szék. 9).
 5:3 rex militiae illorum: oviťezi fēžēgekn^c. kizala (BK. 17) ~ az օ vytezfegeknek kyalya (Szék. 16—17).
 5:10 in luto et latere: fa22al Կ kōtēglau^aal (BK. 18) ~ faar nyomafval, es tegla vetēff^ael (Szék. 19).
 5:16 vicit: gozot (BK. 18) ~ myndenvt gozodelmet vott (Szék. 22).
 5:19 resistendi: ēllēnt allanioc (BK. 18—19) ~ mynden ellenfegynek ellene alla^afra (Szék. 22).
 5:24 mi Domine: ēn v2ā (BK. 19) ~ vram, ... te oloferes, Nabvgodonozornak fօ hannaga (Szék. 24).
 5:25 universae terrae: mēdž földn^c. (BK. 19) ~ mynden kōžonfeges földön (Szék. 25).
 5:28 cum eisdem: azonockal (BK. 20) ~ azokval egembe (Szék. 26).
 5:29 Nabuchodonosor: Nabuhodonozor (BK. 20) ~ Lak Nabvgodonozor kyal' (Szék. 26).
 6:1 dixit: mōda (BK. 20) ~ monda օees (Szék. 27).
 6:2 non est Deus, nisi Nabuchodonosor: nīl iften hanem Lac Nabuhodonozor (BK. 20) ~ nynlen egeb yften, hanem Lak Nabvgodonozor kyal' (Szék. 27).
 6:4 dominus sit universae terrae: mēdž földn^c. iftene (BK. 20) ~ mynd kōžonfeges földnek vra (Szék. 28).
 6:8 fundibularii: a pažit'afoc (BK. 21) ~ fok paryt'afok (Szék. 30).
 6:14 universa haec: mēdēnekēt (BK. 22) ~ ezeketh mynd kōžonfegvel (Szék. 32).
 6:17 eorum ... interitum: օvezedēlmēkēt (BK. 22) ~ az օ vezedelmes halalokat (Szék. 34).
 6:20 simul refecerunt: meghiēdēlmēzēc magokat (BK. 22—23) ~ meg elegyteek akhiort es օņon magokat (Szék. 35).
 7:7 ad refocillandum potius, quam ad potandum: inkab hiēdēlmēzēt2ē hog nem ital2a (BK. 24) ~ ynkab օņon magoknak meg hyvefytēfekre hog nem mynt Lak ytalokra (Szék. 38).
 7:13 vendidit Deus: adot el iftēn (BK. 24) ~ az vr yften adott (Szék. 40).
 7:14 non est, qui adiuvet: nīlen ki fēgellen (BK. 24) ~ nynlen ky megh fegēlen m̄v̄nkot (Szék. 40).
 7:16 infantes nostros: m̄vgē2mekdēdinckēt (BK. 25) ~ az m̄v̄ artatlan apro gernekynket (Szék. 41).
 7:18 ad Deum: y2hoz (BK. 25) ~ az vr yftenhez (Szék. 42).
 7:25 faciemus: tegūc (BK. 25) ~ tahath w̄g tegv̄k (Szék. 44).
 8:1 Et factum est: Es lōn (BK. 26) ~ Es ez dolog megh lōn (Szék. 44).
 8:5 domus suae: օhazanac (BK. 26) ~ ez iwdith az օ hazanak (Szék. 46).
 8:10 dixit illis: mōda azoknac (BK. 27) ~ az lwdith monda օ nekyk (Szék. 47).
 8:14 Dominus: v2 (BK. 27) ~ az vr yften (Szék. 48).
 8:17 misericordiam suam: օ izgalmaffagat (BK. 27) ~ az օ yrgalmaffagath, hamar^afagwal (Szék. 49).
 8:21 Deum suum: օ iftēnekēt (BK. 28) ~ az օ wrokot yfteneket (Szék. 51).
 8:22 Dei amicus effectus est: lot iftēnn^c. bazatta (BK. 28) ~ yftennek zeretօ barat'a lōn (Szék. 51).

- 8:28 presbyteri: a papoc (BK. 28) ~ ez keeth papok (Szék. 52).
 8:31 Deus: iftèn (BK. 29) ~ vr yften (Szék. 53).
 8:32 cum abra mea: èn Ab2āmal (BK. 29) ~ az én zolgalo leañomwal abrawal (Szék. 53).
 9:1 Quibus: kic (BK. 29) ~ kyk mykoron (Szék. 54).
 9:1/b ad Dominum: v2hoz (BK. 29) ~ vr yftenhez (Szék. 55).
 9:3 Domine Deus meus: èn vrā iftenem (BK. 29) ~ vram en édes yftenem (Szék. 55–56).
 9:3/b mihi viduae: ènnèkem ozuègnè. (BK. 30) ~ ènnèkem es ożweg zolgalo leañodnak (Szék. 56).
 9:4 priora: az èlobèlièkèt (BK. 30) ~ az elöbby dolgokath (Szék. 56).
 9:4/b hoc factum est: az löt (BK. 30) ~ mynd megh lõon (Szék. 56).
 9:7 Sed aspexisti: Dè nèzèl (BK. 30) ~ de te vr yften tekéenteel (Szék. 57).
 9:9 Domine: V2am (BK. 30) ~ en édes vram yftenem (Szék. 57).
 9:11 Erige: Èmèl'lèdfel (BK. 30) ~ emel'ed fel vr yften (Szék. 59).
 9:17 totius creaturae: mēden tēzemtētèknè. (BK. 31) ~ mynd kōżonfeges teremtetth allatoknak (Szék. 61).
 9:17/b miseram deprecantem: nauolaft onzollot (BK. 31) ~ zegen kōņorgo, zolgalo leañodoth (Szék. 61).
 9:17/c tua misericordia: te i2galmaffagodba (BK. 31) ~ az te nağ yrgalmaffa-godrol (Szék. 61).
 10:1 cessasset clamare: mēgzōt volna vūoltèni (BK. 31) ~ megh zōnt volna az Iwdith ... kayaltanya (Szék. 62).
 10:2 abram suam: o Ab2aiat (BK. 31) ~ az o zolgalo leanyat abráth (Szék. 62).
 10:3/a myro optimo: mētōl iob mi2aual (BK. 31) ~ yeles draga kenet || vel es yo yllatwal, mel'eth myrrabol zereztenekwala (Szék. 62–63).
 10:3/b in aures: higèkèt (BK. 31) ~ fūleybevaló éékes lerLel'eyth (Szék. 63).
 10:4/a Dominus: vr (BK. 31) ~ vr yften (Szék. 64) NB! kétszer!
 10:4/b splendorem: fēnēffegèt (BK. 31) ~ zép es éékes fēnēffegeth (Szék. 63).
 10:4/c ista compositio: èze2zes (BK. 31) ~ ez on maganak yl'en éékeffegwel || valo megh zerzééfe (Szék. 63–64).
 10:5 abrae suae: o Ab2aia2a (BK. 31) ~ az abranak, az o zolgalo leañanak (Szék. 64).
 10:6/a ad portam: kapuia2a (BK. 32) ~ kapwara, ottoğon (Szék. 64).
 10:6/b exspectantem: va2uan (BK. 32) ~ warwan Iwdith (Szék. 65).
 10:9 Fiat, fiat: lēgē, lēgèn (BK. 32) ~ vg leegen, vg legen (Szék. 65).
 11:6 bonus:io (BK. 34) ~ nağ yo (Szék. 70).
 11:9 sciunt: tuggac (BK. 34) ~ yol twggak (Szék. 71).
 11:10 invasit: megfoglalta (BK. 34) ~ ygen el gōtrōtte (Szék. 71).
 12:18 Bibam: izō (BK. 37) ~ ořmōft yzom (Szék. 78).
 13:21 quoniam bonus: mēzt io (BK. 39) ~ mert yo az vr yften (Szék. 80).
 13:21/b in saeculum: o2očke (BK. 39) ~ ořōkkee vağon (Szék. 80).
 13:23 filia: leanom (BK. 39) ~ leány magzat (Szék. 81).
 14:4/b timor: fèlèlm (BK. 41) ~ nağ réttente fēégh (Szék. 83).
 16:26 virtuti: o iozagahoz (BK. 47) ~ az o zentfegenek yozagahoz (Szék. 98).
 16:26/b castitas: tiztafag (BK. 47) ~ az ovey tyztasag (Szék. 98).
 16:26/c adiuncta: eggēfolt (BK. 47) ~ erořfen hozya eggēfvlween (Szék. 98).
 16:28 abram suam: o Ab2aiat (BK. 47) ~ az abrat, az o zolgalo leanat (Szék. 99).

ÜBER DIE ZUFÜGUNGEN DES ÜBERSETZERS DER SZÉKELYUDVARHELYI
KÓDEX

Von E. PÁLFALVI

Eine der charakteristischen Eigenschaften der mittelalterlichen Übersetzungsliteratur ist die *wortgetreue* Übersetzung. Der Übersetzer bleibt unpersönlich; das Werk scheint für ihn unabänderlich zu sein. Der Übersetzer der Székelyudvarhelyi Kodex interpretiert — unter dem Einfluss des Humanismus — selbstständiger; er richtet sich und seine Arbeit nach den Ansprüchen seiner künftigen Leser. Er übersetzt frei, erweitert den Text, und fügt sogar eigene Bemerkungen dazu. Der vorliegende Artikel führt die Typen der Zufügungen und auch einige Beispiele vor.

A NEMZETI MELLÉKNÉV KELETKEZÉSE

NYÍRI ANTAL

1. Miután a *had* 1. 'nagycsalád', 2. 'szervezett fegyveres csapat, hadi nép', 3. 'háború' történetét kiegészítettem és összefoglaltam, (Nyelv és Irod. II, 103—117), *nemzet* szavunk történetével kezdtem foglalkozni. E szónak és származékainak számbavételekor azt láttam, hogy a *nemzeti* melléknév az ó- és a középmagyar nyelvben még nem volt meg, nem is lehetett meg, mert ekkor még nem voltak meg a társadalmi tudatban azok a fogalmak sem, melyeknek kifejezésére e szót bizonyos jelzős-szerkezetek előtagjaként majd használják.

2. A *nemzeti* mn. legkorábban — mint látni fogjuk — az 1770-es évek végéről adathozható. Ennek az az oka, hogy e szónak jelentkezése nyelvünkben a felvilágosodás eszméivel, a külső és a belső elnyomás elleni harccal, Schlözer és Herder jóslatával és a francia forradalommal, vagyis az alakulgató magyar nemzettel van kapcsolatban. A *nemzeti* mn. tehát a nyelvújítás korának az alkotása. Ennek ellenére nem esik szó róla sem a NyÚSz-ban, sem TOLNAI VILMOSnak a Nyelvújítás c. művében.

3. A *nemzeti* mn. első adatai a *nemzeti iskola* jelzős szerkezetben jelentkeznek. A *nemzeti iskola* 'nagyobb városi állami népiskola' (vö. FINÁCZY ERNŐ: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. II, 56, 188, 195)¹; létrejöttét az 1777-ben kiadott Ratio Educationisnak (ezután RE.) köszönheti. A nép fiainak oktatásában arra kell figyelniük, "...hogy azok, akiknek a természet nagyobb szellemi tehetséget juttatott, a felsőbb tanulmányaikra az alkalmas alapot a nép, vagyis *nemzeti iskolában* (= in scholis VERNACULIS, feu NATIONALIBUS) vessék meg" (Az 1777-iki Ratio Educationis, Ford.: Dr. Friml Aladár 1913., 38; latinul az eredeti RE. 11. lapján). A RE. azért nevezi ezt az iskolát *schola nationalis*-nak, mert a racionalizmus szellemében azt vallották e nevelési kódex szerzői, hogy az iskolai oktatás csak akkor lehet eredményes, ha a gyermekek megértik a magyarázatot, ez azonban csak az anyanyelvén lehetséges (RE. 149:§ CIII. De vernaculis Linguis). Ezt vallják a magyar nyelv-művelés felvilágosodás korabeli sürgetői is, például Bessenyei György 1778-ban (Magyarság 6): „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem”. — Aranka György 1791. jan. 2-án: „Nem lehet egy nemzetnek világosodásra jutni semmiképpen, hanem csak a *nemzeti nyelv* útján” (JANCsó ELEMÉR: A Magyar Nyelv-művelő Társaság iratai. Bukarest, 1955, 94). Ez a két idézet is igazolja azt a megállapítást, hogy a XVIII. századbeli racionalizmus és a felvilá-

¹ Az 1806-i RE. Proemium VI. azt mondja: „... SCHOLAE VERNACVLAE, seu, vt iam vocant, NATIONALES in Pagis, Oppidis, et Vrbibus erunt erigendae...” Azonban, hogy a falusi iskolákat csakugyan nem hívták nemzeti iskoláknak, annak az is bizonyítéka, hogy a falusi iskolák számára írt ábécékben nincsen benne „a' *Nemzeti Iskoláknak* hasznokra” kifejezés, hanem csak az, hogy: „a... falusi iskoláknak hasznára...” (vö. PETRIK I, 3).

gosodás szorosan összefügg (vö. SZEKFÜ GYULA: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790—1848. Bp., 1926, 14). — A *schola nationalis*, magyarul *nemzeti iskola* vagy *oskola* 'nagyobb városok állami népiskolája' ennek az iskola-típusnak általában: elterjedt neve lett. Mint láttuk, az 1806-ban megjelent RE. (Proemium VI.) is mondja: „... SCHOLAE VERNACVLAE, seu, vt iam vocant, NATIONALES...”

Elsősorban a nemzeti iskolák számára írt magyar—német ábécék voltak terjesztői a *nemzeti iskola* fogalmának és nyelvi kifejezésének. De nehogy azt gondoljuk, hogy a nemzeti iskola az anyanyelvi oktatást szolgálta. A nemzeti iskola célja a műveltség anyanyelven való terjesztése mellett a németesítés volt, ezért mondta RÉVAI MIKLÓS 1790-ben erről „A magyar öltözet és a nyelv állandó fennmaradásért való ohajtozása egy buzgó hazafinak ... 1790” c. versében (idézi CSAPLÁR BENEDEK: Révai Miklós élete III, 1883, 227) a következőket:

Nemzeti Oskola! úgy vólt a lármája,
Átkozott találmány, sok rossznak a fája!
Általa a Magyar lészen mind Németté,
Hazánkat elnyelő kegyetlen nemzetté².

Ezért voltak a nemzeti iskolák számára írt ábécék kétnyelvűek: magyar—német, horvát—német, szlovák—német, román—német stb. nyelvűek.³ Az eredetileg németül írt ábécének magyarra fordításával RÉVAI MIKLÓST, a kiváló nyelvtudóst bízták meg (vö.: Fényfalvi Kardos Adorján, Versegi Ferenctnek motskolódásai ... Pest, 1806, 214), tehát tőle származik ezen ábécé címének magyar szövege is (Fényfalvi i. m. 214; PETRIK I, 3—4). Az Akadémiai Nagy Szótár (ezután NSz). anyaga 1780-ból ismeri az első ilyen ábécét: „ABC Könyvetske a' *Nemzeti Iskoláknak* hasznokra. ABC, oder Namenbüchlein zum Gebrauche der *National Schulen* in dem Königreiche Ungarn. Ofen ... MDCCLXXX.” (Idézi FINÁ CZY is, i. m. II, 284). RÉVAI MIKLÓS azonban közli (Fényfalvi Kardos Adorján, i. m. 214) Verner Jakab nagyváradi kerületi nemzeti iskolai inspektor írásbeli tanúságát, eszerint 1777-ben jelent meg először ez az ábécé. Hivatkozik erre BÁNÓCZI JÓZSEF is (Révai Miklós élete és munkái. Bp., 1879, 57); FINÁ CZY ezt nem említi, nyilván kételkedik ezen ábécé ilyen korai megjelenésében. Mivel 1779-ben már volt horvát—német és szlavóniai—német ábécé (PETRIK I, 4), kellett lennie ekkor már magyar—német ábécének is, és ez RÉVAI Ábécéjének 1777-i első kiadását valószínűsíti. Támogatja ezt az is, hogy FINÁ CZY is idézi 1779-ből RÉVAI-nak „Az ékes írásnak a *nemzeti iskolákra* alkalmaztatott eleji” c. munkáját (i. m. II, 285), bár RÉVAI (Fényfalvi Kardos A., i. m. 214), illetve Verner Jakab szerint ez 1778-ban jelent meg először: „Edita Budae primum anno 1778, postea saepius ...” (i. h. Ny. A. kiemelése); SZINNYEI szerint ennek újabb kiadásai: 1779., 1780., 1781., 1782., 1790., 1791., 1802., 1846. (MI. XI, 861). Ezekhez csatlakozik még ugyancsak RÉVAI-tól „A magyar nyelvnek helyes írása és kimondása felől kettős tanúság avagy orthográfia. A *nemzeti oskolák* számára, Nagykirály, 1778., Buda, 1780., 1781., 1782., 1790., 1793., 1795., 1798., 1807. és 1811., továbbá: „A mezei gazdaságnak folytatásáru l a magyar hazának, és ehhez kapcsoltatott vidék tartományoknak *nemzeti oskolái* módjához alkalmaztatott tanúságok.” Buda, 1780., névtelenül u. ott, 1792. (SZINNYEI: MI. XI, 861—

² Talán ez is egyik oka annak, hogy Révai Miklós a *nemzeti* melléknevet alig használta.

³ Vö. SZEKFÜ is: i. m. 58.

862). Ha hozzá vesszük mindehhez, hogy RÉVAI fenti ábécéjének a Széchényi Könyvtárban megvannak az 1782., 1785., 1807., 1816., 1822., 1823. évi kiadásai, a Somogyi Könyvtárban Szegeden az 1788-i kiadása (ezen ábécé egyéb kiadásaira vö. PETRIK I, 3—4), nyilvánvalóvá válik, hogy ez a három könyv: az „ABC Könyvetske a' *Nemzeti Iskoláknak* hasznokra ...”, „Az ékes írásnak a *nemzeti iskolákra* alkalmaztatott eleji” meg „A magyar nyelvnek helyesírása és kimondása felől kettős tanúság... *A nemzeti iskolák számára*” a maga korában a legtöbbször kiadott könyv lehetett, széles körökben ismerték, és így alkalmas volt a *nemzeti* melléknévnek országszerte való megismertetésére, elterjesztésére. Ezek alapján nagyon valószínűnek látszik, hogy a *nemzeti* melléknevet RÉVAI MIKLÓS alkotta meg a már meglevő -i melléknévképzős szavak analógiájára a *nemzeti iskola* vagy *oskola* jelzős szerkezetben, és ez az 1777-i RE. *schola nationalis* meg a német *National-Schule(n)* tükörfelfejzése. Annak ellenére, hogy a *nemzeti iskola* kifejezést RÉVAI alkotta meg, leginkább csak tankönyvekben használta, mert — mint láttuk — a *nemzeti iskola* a németesítést is szolgálta. 1805-ből tudom idézni tőle a *hazai nyelv* mellett a *nemzeti tanúság*-ot: „Ha elbeszélőképen szóllunk a' Magyar deákságról, első tárgyunk benne a' *hazai nyelv*: hogy mi eredetű, mi tulajdonságú, menyynyire emelkedett, vagy esett, a' *nemzeti tanúság* mellett” (A' magyar deáki történet. Bp., 1805. RMK. 29:11).

Későbbi idetartozó adatok: 1786: „Kazintzi Kazintzi Ferentz Úr, a' múltt héten publikáltatott a' magyar Kancellárián mint a' Kassai Járásbéli *nemzeti iskoláknak* Királyi Inspectorá” (Magy. Hírmondó 609. NSz.); 1789: „Ó-Budán a' *Nemzeti Oskola* számára edgy épület-építettett” (Magyar Kurir 832. NSz.); 1789: „Hubert József *nemzeti iskolai* tanítóhoz Tokajban” (Kaz. Lev. I, 451. NSz.); 1789. aug. 8.: „a *Nationalis oskola*” (Szalay Sámuel Kazinczynak; Kaz. Lev. I.); 1794: „a' *Nemzeti Iskolában*” (Böjthi A.: Magy. Nyelv. Az olvasóhoz. NSz.); 1799: „*Nemzeti oskola* az egész megyében nintsen” (Vályi A., Magy. Orsz. III, 541. NSz.) stb.

4. 1777—1785 között a *nemzeti* melléknévnek csak *nemzeti iskola*, *nemzeti iskolák* vagy *oskolák* jelzős szerkezeteiről tudok. Bessenyeinek azon 1778—1781 közötti munkáiban (Magyarság 1778; A holmi 1779; Magyar néző 1779; Jámbor szándék 1781), melyekben várhatnánk a *nemzeti nyelv* kifejezést, nincsen meg, de nem találom Bessenyeinél a *nemzeti* mn. más jelzős kifejezéseit sem. A *nemzeti nyelv* megközelítő fogalma és nyelvi kifejezése Bessenyei itt említett munkáiban: „... a *maga anyanyelvét* felejteni”, „... a *maga nyelvén* lett tudós ...”, „... a *maga született nyelvébe* a mély tudományokat általtetni ...”, „... a *magyarságot* elfelejteni ...”, „... a *magyarságot* emelni ...”, „... kik *hazájok nyelvét* tudják” (Magyarság.), „... *nemzetiünk nyelvének* elfelejtését ...”, „... a *maga anyanyelvét* megvetvén ...” (A holmi), „... *született nyelvének* kiszélesítésén és pallérozásán igyekezzék”, „A tudományok és kézi mesterségek előmenetelének tehát bizonyos megismertető jele minden országban a *született nyelvnek* állapota” (Jámbor szándék)-féle megnyilatkozásokban szemléltethetők. — Összhangban van ezzel a nyelvi ténnyel az is, hogy Baróti Szabó Dávid Kisded Szó-tárának első, 1784-beli kiadásában nincs meg a *nemzeti szó*, de az 1792-ből való második kiadásban (157) már ott van a *Nemzet* címszó alatt: „*Nemzeti bellyeg, nationalis character. Nemzeti erkölts, ruha, szokás, nyelv, törvény*” (NSz.). Ennek látszólag ellentmond az, hogy CSÁSZÁR ELEMÉR (Deákos költők 85) és utána a „Szöveggyűjtemény a felvilágosodás és reformkorszak irodalmából I. rész” (Tankönyvkiadó Bp., 1952., 229) szerint már 1777-ben van

nemzeti nyelved kifejezés. Barótinak „A magyar ifjúsághoz” c. 1777-ben kiadott versének első sorában, mégpedig így: —————

Serkenj fel, magyar ifjúság! im, *nemzeti nyelved*,
Egy szép nemzetnek bélyege, veszni siet.

Ez azonban tévedés. Barótinak 1777-ben „A’ Magyar Ifjúsághoz” c. versében (Új mértékre vett külömb verseknek három könyvei. 216—218) nincsenek meg a fenti sorok; nincsen benne az 1786-ban (Kassa) megjelent „Vers-Koszorú” II. szakaszában levő „A’ Magyar Ifjúsághoz” (113) c. versében sem, mely az 1777-ben megjelenttől csak néhány szóban különbözik. A fenti sorok Barótinak az 1802-ben Komáromban kiadott „Meg-jobbított, ’s bővített költeményes munkái III. kötetében (94) levő „A’ Magyar Ifjúsághoz” c. verse rövid változatának első két sora:

Serkenny-fel, Magyar Ifjúság! im *Nemzeti Nyelved*,
Egy szép Nemzetnek bélyege, veszni siet.

De ez 25 évvel későbbi időből való mint ahogy CSÁSZÁR ELEMÉR és a Szöveggyűjtemény jelzi.

Nem találtam meg a *nemzeti* melléknevet Révainak „A magyar alagyáknak I. könyvek” (Nagykároly, 1778), „A magyar költeményes gyűjtemény 1786. esztendőben” (Győr, 1786), „Révai Miklós’ elegyes versei” (Pozsony, 1787) c. műveiben sem. Ennek a nemzeti iskolák németesítő célzatán kívül (vö. Révai fenti versrészletével a nemzeti oskolákról) az is oka lehet, hogy a rendek a *nationalis lingua*-n a latint értették (vö. SZEKFÜ, i. m. 32., uo. lapalji jegyzetben vannak adatok reá).

Támogatja ezt HORVÁTH JÁNOSnak, a magyarországi latinság szakavatott kutatójának az a hozzám intézett levélbeli közleménye is (szívességét hálásan köszönöm), hogy a *nationalis* szó a hazai latinságban 1526-ig biztosan nem fordul elő, s e latin szónak első általa ismert kifejezése 1703-ból való: *nationalis camera* = *Fiscus Regni* (Rákóczi Ferenc: *Manifestum*; EPERJESSY—JUHÁSZ: *Szemelvények a magyar történelem latin nyelvű kútfőiből*. Bp., 1935., p. 87), tehát a *nationalis* jelentése itt és még későbbi adatokban is nyilván ’országos’, amint ezt HORVÁTH JÁNOS is jelzi levelében.

Ezzel összhangban van az is, hogy az MTA NSz.-ának anyagában a *nemzeti* melléknévvel alkotott egyéb jelzős kifejezésekre a legrégebb adatok csak 1786-tól találhatók, bár ennek oka lehet a NSz. hiányos anyaga is a régebbi időből; 1786: „... *nemzeti Ruhájában* ...” (Magyar Hírmondó 318), aztán 1789-ből: „... 3000 *nemzeti katonákat*...” (M. Kurir 1301), szintén 1789-ből: „... a’ *Nemzeti Nyelv ügye* ...” (Földi Jánostól. Kaz. Lev. I, 503; mind a három a NSz. anyagából).

Mégis, aligha lehet a véletlen dolga az, hogy a *nemzeti iskola* 1777-től vagy 1778-tól gyakran szereplő jelzős kifejezései mellett 1786-ból tudom idézni először a *nemzeti* mn. más jelzős kifejezését mégpedig a fenti 1786: „... *nemzeti Ruhájában*...” (M. Hírmondó 318) adatot.

5. A *nemzeti* mn. jelentkezésének kezdeti szakaszában, a XVIII. sz. utolsó harmadában a *nemzeti iskola* jelzős szerkezet mellett a *nemzeti nyelv*, a *nemzeti litteratura* és a *nemzeti theatrom* kifejezésekről kell másodsorban megemlékeznünk. Keletkezésük gondolati alapját elsősorban az osztrák gazdasági és szellemi elnyomás elleni harc, a felvilágosodás és a francia forradalom adja, de belejátszik ebbe az A. L. Schlözer—Herder-féle jóslat is (e jóslat lényegét I. PUKÁNSZKY BÉLA: *Egyet. Phil.*

Közl. 45:35—36; SZEKFŰ: i. m. 20—21) a magyar nép és nyelv közeli eltűnéséről. Főképpen Mária Terézia és II. József németesítő törekvései és a Schlözer—Herder-féle jóslat voltak a legerősebb ösztönzői az írók által sürgetett nyelvművelésnek és a magyar nyelv jogai kivívásáért folytatott harcnak, mely 1790-ben, II. József rendeletei visszavonása után még erősödött.

1790-ben jelent meg Decsy Sámuel „Pannóniai Fénix” c. munkája, melyet SZEKFŰ „magyar nyelvprogram”-nak nevez (i. m. 27). Ebben a munkában, mely irányt szabott a XVIII. sz. végi magyar nyelvi mozgalomnak (SZEKFŰ: i. h.), szinte minden lapon előfordul a *nemzeti nyelv* kifejezés, mely kétségtelenül az 1770-es évek végén keletkezett *nemzeti iskola* v. *oskola* analógiájára keletkezett, továbbá a francia forradalommal kapcsolatos olyan francia kifejezések analógiájára, mint például fr. *Assemblée nationale* > m. *nemzeti gyűlekezet*, fr. *garde national* > m. *nemzeti őrőrsz* (l. alább) stb. — Decsy programja: „halálos nyavalyájában sokáig fetrengett és tfaknem firjának széléhez jutott Magyar Nyelvünknek meg-elevenítettéfe: illendőnek lenni itiltem az egész nemzetet annak további életben való fel-tartására 's tökéletesebbé emlékeztetni” (i. m. 3—4), s miközben a magyar nyelv kiművelésének megadja programját, melyben jelentős szerepe van az irodalomnak, az iskolának és a színjátszásnak, a főnemesekről a következőt mondja: „*Nemzeti nyelveket*- is (értsd: nyelveket) anynyira meg-vetették, hogy immár szégyenlették magokat Magyaroknak is nevezni, de bezzeg nem szégyenlettek magyar kenyérral és borral élni” (i. m. 69). — Földi János ugyanezen évben írja meg „Magyar nyelvkönyv”-ét: „Dit'ő Magyar Nemzetem! Eggy Magyar Nyelvkönyv jelenik meg előtted, önnön *Nemzeti Magyar öltözetében*... Tudniillik e' Nyelvkönyvet Magyarul írtam...” (RMK. 28:9); „... örvendezvén azon, ha *Nemzeti Nyelven* ditsőfége előmozdításának ... legki'ebben is eszköze lehetek” (i. m. 16). Különben a *nemzeti nyelv*-re első adatom szintén Földitől való 1789-ből: „... a' *Nemzeti Nyelv* ügye ...” (Kaz. Lev. I, 503, NSz.). Ugyancsak 1790-ben Kármán József is a következőket mondja az Urániában: „... *nemzeti nyelvünk* virágzása. Ez az a palládium, mely fenntartja alkotványunkat...” (ABAFI: Kármán József művei I, 80). „A nemzet csinosodása”-ban már „... az *édes anyai, hazai, nemzeti nyelv, litteratura s tudományok* szerencsés meg-érkezésérül” olvasunk. Aranka György 1791: „Nem lehet egy nemzetnek világosodásra jutni semmiképpen, hanem csak a *nemzeti nyelv* útján” (az idézet helyét lásd fentebb).

Anélkül, hogy a *nemzeti nyelv, litteratura, theatrom*, stb. kifejezésekkel kapcsolatban további elemzésekbe bocsátkoznám, röviden még a következő beszédes adatokat közlöm: 1790: „Hogy a' *Nemzeti Litteratura* a' két Magyar Hazában naponként mind inkább virágzani, Hazai nyelvünk mivelődni, 's annak természeti *szépsege* nap-fényre hozatódni kezdett, fő-képpen azon Gyűjteményeknek köszönhetjük, melyeket némelly bölts, és Magyar Nemzetek' 's Nyelvek hafznán fáradhatatlanul *szorgalmatoskodó* Férjfiak tíz esztendőnek el-folyáfa alatt közre-botsáttottak. A Magyar Könyv-Ház, a' Muzeum, az Orpheus, a' költeményes, és a' Komáromi mindenes Gyűjteménynek írói, (hogy többeket ne említsek)...” (Nagy-Aytai Cserei József: A' folyó és versbéli Magyar Beszédnek válogatott példája... Szeben, 1790. Elő-Beszéd). 1792: „... Reménységünk vagyon, hogy ezen Theátromból akkor fog *Nemzeti Teátrum* válni, midőn ennek ügyét az egész Magyar Nemzet, és ennek nagy szívű képviselői magok kívánják elő segilleni” (Magyar Kurir 1792., 1513; kiemelés tőlem: Ny. A.). — Íme a Magyar Kurir a leendő *Nemzeti Teátrum* egész magyar nemzethez tartozásának szükségességét hangsúlyozza.

SzD². 1792: „*Nemzeti béllyeg, nationalis character, Nemzeti erkölts, ruha, szokás, nyelv, törvény*” (157) stb., stb.

A korabeli hírlapok és írók által a magyar nyelv érdekében indított mozgalom tovább terjedt a politikai életben is (SZEKFŰ: i. m. 33). Az 1790/91-i országgyűlés kimondta, „hogy az országgyűlés jegyzőkönyveit magyarul ki fogják nyomatni, ez lesz eredeti, de vele együtt a magyarul nemtudó felvidéki és horvát követek használatára latin kiadást is készíttetnek; az országgyűlés tárgyalásainak nyelve magyar, de aki akar, latinul is szabadon beszélhet; mindez persze csak az alsó táblára vonatkozott...” (SZEKFŰ: i. m. 54). Kimondották, hogy a felső és középfokú iskolában a magyar nyelv tanszéket kap (i. m. 55.). Az 1790. évben a magyar nyelv ügyével kapcsolatos hangulatot Csokonai következő szavai mindennél ékeesebben érzékeltetik: „Nem azon örülök én, hogy a deák nyelv az az uralkodó idegen, megfosztódott az ő bitang jussától... Nemesebb öröm ébreszti az én lelkemet. Az anyai édes nyelv szerzi vissza igazságos jussait.” (A magyar nyelv feléledése. HARSÁNYI—GULYÁS: Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei II, 2:577—78; ez a kiadás nem szól Csokonai ezen írása keletkezésének idejéről, de az csak 1790 lehet).

6. Abban az időben, mikor a *nemzeti iskola* vagy *oskola* mellett a *nemzeti nyelv, litteratura, teátrum* stb. megjelenik, 1790 táján, egészen pontosan a francia forradalomról szóló tudósításokban lépten-nyomon találkozunk ilyen kifejezésekkel: 1789: „... a' *Nemzeti zenében* (= a francia forradalomban) vesztenek vala el Párisban...” (Magyar Kurir 874); „A' *Nemzeti Gyülekezet* ma reggel magában meghatározta, hogy a' Királyt arra kérje...” (931; háromszor is ezen a lapon); „... a' Királynak egy *Nemzeti Nevezetet* adjanak... A' Király Restaurateur de la liberté: az az a' Szabadság helyre állítójának nevezetik” (953—54) stb. — 1792-ből (ugyancsak a Magyar Kurir: 1056. és 1527. l.): „Páris. — *Nemzeti Convent-béli dolgok*” a címe annak az állandó rovatnak, mely a franciaországi eseményekről tudósít. — A *nemzeti* melléknévnek francia forradalom korabeli francia nyelvi forrásaihoz csatlakoznak a francia forradalommal foglalkozó fordításoknak és eredeti munkáknak a *nemzeti* melléknevei. Így például Joseph Öhler németül megírt munkája Berta György által készített fordításának (XVI. Lajos... életének leírása. Béts, 1794) ilyen kifejezései: „... *Nemzeti Testőrzőknek* óltalma alatt...” (303); „A' *Nemzeti kokárda*, Felségednek jelenléttében, a' Testőrző katonák' vendégségének alkalmosságával megtapostatt, és fejér kokárda tétetett fel?” (330; NSz. is); „Karátson Havának 26dikán a' *Nemzeti Konvent* rostélyla élejbe olly módon vitetett XVI. Lajos, mint midőn vádoltattott” (343) stb. — A *nemzeti* melléknév szerkezeteinek történetileg is ebbe a stílusrétegébe tartoznak bele a magyar jakobinusok következő kifejezései. 1794: „... A' nép válasszon azonnal küldötteket a' *nemzeti alkotó gyűlésre*...” (BENDA: A magyar jakobinusok iratai. I, 1027); „Elégséges-e a *nemzeti erő* a' felzendülésnek fenntartására és a' szabadságnak vissza nyérésére? Felelet: Igen-is, ...” (i. m. 1027); „Mi módon kelleik a' társaságnak külföldre hatalmának lenni? Felelet: A constitutio el-készíttetik, vagy maga a' nép vagy az ő a' *nemzeti öszve gyűlésben* küldött képviselői által...” (i. m. 1023); „... Az ollyan tiránnus, kit egy nemzet el hagy, semmiségbe vissza dül, és a' *nemzeti test* őtet könnyen eltiporja” (i. m. 1027); a szabadság elérése céljából szükséges a többi között „A' *nemzeti nevelésnek* meg-jobbítása” (1794: „Az újításokból származó hasznok” c. iratból, i. m. 1038). Ezek az idézetek Martinovics Ignác forradalmi kátéjából valók, a kátét — mint tudjuk — franciából Szentmarjay Ferenc fordította magyarra. Kétségtelen, hogy a francia forradalomról szóló M. Kurirbeli tudósítások *nemzetivel*

alkotott több jelzős kifejezésének a franciában van meg az eredetije, tehát a *nemzeti* mn. több jelzős szerkezete francia eredetű tükörkifejezés lesz, de úgy, hogy hathatott ezek keletkezésére a már meglevő és közismert *nemzeti iskola*, *nemzeti ruha* is. Így például ilyennek látszik a *nemzeti gyülekezet*, *nemzeti öszve gyűlés* < fr. *Assemblée nationale*: ez utóbbi keletkezésének ideje: LAROUSSE szerint: 1789 (Grand Dictionnaire, Paris, 1874. 11:855); *nemzeti testőrző* < fr. *garde national* (QUILLET, 1961; mindkét francia szótárra Madácsy László hívta fel figyelmemet, szívésségét köszönöm.); a *nemzeti kokárda* szintén a francia forradalom nyelvi alkotásának fordítása; jöhetett ez közvetlenül a franciából is, de német közvetítéssel is, és előmozdíthatta ezek kifejlődését a *nemzeti iskola* kifejezése is, de talán egyéb is (vö. 1786: „... *nemzeti Ruhájában* ...” (M. Hírmondó 318).

7. A *nemzeti iskola*; *nemzeti ruha*; *nemzeti nyelv*, *litteratúra*, *teátrum*; *nemzeti gyülekezet*, *nemzeti öszvegyűlés*, *nemzeti kokárda* stb. jelzős szerkezetek mellett keletkezett a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején még több hasonló jelzős kifejezése is, de ezekkel már nem foglalkozom, bár igen tanulságos lenne. Az előadottakból nyilván kiviláglik, hogy *nemzeti* melléknevünk az 1770-es évek végén jelenik meg, és a *schola nationalis* meg a *National-Schule(n)* fordításaként RÉVAI MIKLÓS alkotása; a *nemzeti nyelv*, a *nemzeti litteratura*, a *nemzeti teátrum*, a *nemzeti ruha* stb. pedig a *nemzeti iskola* analógiájára keletkezett, de erősítették azokat a francia forradalommal kapcsolatban nyelvünkbe került, *nemzeti* melléknévvel alkotott francia tükörkifejezések is; ugyanis a *nemzeti gárda*, *nemzeti kokárda* stb. kifejezésekben a francia forradalom francia kifejezéseinek magyarra fordításával van dolgunk, s ezek egy része német közvetítéssel is kerülhetett nyelvünkbe.

Nem tudok több példát arra nyelvünkben, hogy ilyen, azonos szerkezetű kifejezések, mint *nemzeti iskola* < *National-Schule* ~ lat. *schola nationalis*; *nemzeti gyülekezet* < fr. *Assemblée nationale*; *nemzeti kokárda* < fr. *coçarde nationale* két, sőt három nyelvből közel egy időben átvett tükörkifejezések lennének.

BENKŐ LORÁND kutatásainak eredményeire hivatkozva (A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Bp., 1960) azt mondhatjuk, hogy a felvilágosodás korában keletkezett *nemzeti* melléknév fenti jelzős szerkezetei, különösen a *nemzeti nyelv*, *nemzeti litteratura*, *nemzeti teátrum*, de az ugyanezen korban keletkezett *nyelvűvelés* ~ *nyelvművelés* is nyelvi lecsapódásai a társadalmi tudatban jelentkező nemzetté válás törekvésének, és a *nemzeti nyelv* kifejezés meg a *nyelvűvelés* ~ *nyelvművelés* ebben az időben — BENKŐ LORÁND megállapításait szükségképpen erre is alkalmazva — „irodalmi nyelvünk egységre hozásának, normalizálódásának egykori kívánalmá”-t (i. m. 252) jelentette.

DIE ENTSTEHUNG DES ADJEKTIVS *NEMZETI* 'NATIONAL'

VON ANTAL NYÍRI

Verfasser beweist auf Grund sprachlicher Tatsachen, dass das Adjektiv *nemzeti* 'nationalis' um 1770 in der ungarischen Sprache zum ersten Mal erschienen ist und zwar in dem Ausdruck *nemzeti iskola* 'Nationalschule' im Sinne von „staatlicher Volksschule in grösseren Städten“ — eine Wortbildung des bedeutenden Sprachwissenschaftlers Miklós Révai. Révai übersetzte damit 1777 oder 1778 die lateinische *schola nationalis* sowie die deutsche *National-Schule* Bezeichnung der durch die Ratio Educationis gegründeten Bildungsstätte. Auf der Analogie der Wendung *nemzeti iskola* sind um 1790 herum andere adjektivische Konstruktionen entstanden z. B. *nemzeti nyelv* 'Nationalsprache', *nemzeti literatura* 'Nationalliteratur', *nemzeti teátrum* 'Nationaltheater'. Daran knüpfen sich die Spiegelübersetzungen einiger französischer Ausdrücke, die mit der französischen Revolution zusammenhängen wie z. B. *nemzeti gyűlekezet* (<fr. Assemblée nationale), *nemzeti kokárda* (<fr. cocarde nationale) usw. Die Entstehung des Adjektivs *nemzeti* in der ungarischen Sprache ist von den Ideen der Aufklärung, von dem Kampf gegen äussere und innere Unterdrückung, von der Prophetie Schöllzers und Herders, das ungarische Volk und die ungarische Sprache würden bald verschwinden, sowie von der französischen Revolution nicht zu trennen; diese Wortbildung ist also ein wichtiges Ergebnis der ungarischen Spacherneuerung.

SZABÓDIK SZAVUNK TÖRTÉNETÉHEZ

VÉGH JÓZSEF MIHÁLY

Szabódik szavunkról a SzófSz. azt írja, hogy „egyesek a szabad mn.-hez kapcsolják, mások talán nagyobb valószínűséggel a szab igehez, de a jel.-változás mindenképen homályos” (278).

Nézzük meg részletesebben a szabódik-ról alkotott véleményeket! Két csoportba sorolhatjuk őket (az előbbieik szerint):

1. HORGER ANTAL (Magyar szavak története 154.), NAGY J. BÉLA (MNY. XXIV, 212.), PAIS DEZSŐ (MNY. XXXIX, 249.), ZOLNAI GYULA (MNY. XL, 153.), KÁLMÁN BÉLA (Nyr. 91:3) a szabadkozik-kal együtt a szab ige származékának tartja, többen (HORGER, PAIS, KÁLMÁN) azt is megjegyzik, hogy a szabadkozik-ot t-vel kellene írunk, tehát „írásos népetimológiával” (KÁLMÁN) van dolgunk.

2. SZARVAS GÁBOR (Nyr. 20:232—233.) szócserének, szohelyettesítésnek tartja a szabódik-ot (mint pl. az ildomost az ’okos, értelmes’ jelentés helyett ’illetmudó, illedelmes’ jelentésben), amely „a kezdetben igeként használt, de később eleített szabadni = szabadkozni helyébe lépett” (i. m. 233.).

Hasonló véleménye van NAGYSZIGETHI [SZILY] KÁLMÁNNak is (Nyr. 28:228—229.), aki azt mondja, hogy a NySz. tévesen sorolja a szabódik-ot a szab származékai közé. Ellenérvei: a) a szab (concido, apto, concinno, constituo, instituo) jelentésből nem vezethető le a szabódik (sese excusare, sich entschuldigen) jelentése. b) a szabódik teljesen azonos jelentésű a szabadkozik-kal, valószínű, hogy azonos a származásuk: ha a szabadkozik a szab-bal volna összefüggésben, akkor szabatkozik volna, pedig nem így van. Valószínűbb, hogy a szabadkozik a szabad igeből származik. c) Ez a szabadik (*szobodik, szabodik) megvolt a régi nyelvben. NAGYSZIGETHI néhány adatot is felsorol (Pesti N. Test-ából, MA. 1621. kiadásából, PP. mind a négy kiadásából, Pázmánytól, Sallai Váradnak orvoslása című művéből.) Ezekből az következik, hogy volt egy szabadik, szabodik ige, amely csak később kapta a szabódik alakot (népetimológia).

Próbáljunk most már a végére járni a dolognak! Azonnal meg kell jegyeznünk, hogy a SzófSz. azon megállapítása, „egyesek a szabad melléknévhez kapcsolják” nem vonatkoztatható SZARVAS GÁBOR ÉS NAGYSZIGETHI KÁLMÁN véleményére, hiszen ők nem a szabad melléknévhez, hanem a szabad igehez kapcsolják a szabódik-ot (és a szabadkozik-ot is).

A szabad szláv jövevényszó (KNEZSA ISTVÁN: A magyar nyelv szláv jövevény-szavai I/I. 484.): KNEZSA szerint első jelentése ’liber, frei’, második jelentése ’licit, licitum, fas’, és ’steht frei, es ist erlaubt’. A szláv svoboda ragozhatatlan i-tővű melléknévből származik (őgyh. szláv, egyh. szláv svoboda és orosz-egyh. szláv svoboda), az élő szláv nyelvekből csak egy- онъ melléknévképzős továbbképzett alakban

mutatható ki. A magyar szó a továbbképzés nélküli *svoboda* átvétele, ez arra mutat, hogy régi szó. A második jelentés a magyarban fejlődött (K. NIEZSA: i. h.).

Hogyan fejlődhetett az eredetileg melléknévi jelentésű szónak a magyarban igei jelentése? Ugy, hogy a nyelvtudat végződése miatt *igének érezte*... az *igeként* ragozott névszók közül, a *szabad* melléknév végződésénél fogva a *halad, marad, szalad* stb. szavak társítási csoportjához kapcsolódik hozzá a közönséges ember gondolkodásában — írja ZOLNAI GYULA (MNy. XL, 153.).

A *szabad* igét tehát igei végződésekkel is elláthatták: Pesti Gábor: Novum Testamentum 105 v.¹: „Býzon azok kezzyl walo wagý, mert Galileából walo wagý, goodýs olyan wagýo. De amaz kezdé szabadny ees eskedny.”²

Molnár Albert: Szabadni, *szabadni*: quiritari, querulari, sese excusare (mindegyik kiadásában). Páriz Pápai Ferenc (1708): Szabadni, *szabadni*: quiritari, querulari, sese excusare. PPB (1767): Szabadni, *szabadni*: quiritari, querulari, sese excusare, sich beklagen, sich entschuldigen; ugyanígy 1782-ből való kiadásában is. Baróti Szabó Dávid: Kisdéd Szótár (1792): Szabadni: Szabódní, v. Szabodni. J. Eder (Dict. 1801): Szabadni, *szabadni*: quiritari, querulari, sese excusare, sich beklagen, sich entschuldigen³. A Csallóközben *szobodni* alak járja (MTSz), Martoson (Komáron m.) *szabonyi*: Elkesztünk rinya újbul szípen szabonyi a szülénknek (MNyJ. IV. 131.)⁴

Ezzel a *szobodni, szabadni, szabadni* főnévi igenévvel van kapcsolatban a *szobodik, szabadik, szabadik* igealak, amelynek a jelentése azonos a mai *szabódik* jelentésével: Molnár Albert (1708): *szabadik*: quiritari, querulari, sese excusare. Pázmány: Kérdgy- meg akár-kit, ha pokolba akar-e menni, keresztelkedik, *szabadik*, hogy oda nem akár menni (Préd. 342.-NySz.); Meghalljuk ezennel, mint *szabadik* az augustana confessio... (Kal. 170.-NySz.) Baróti Szabó Dávid: A második áll még, /Sír, *szabodik* (Verskoszorú I, 112. — az Akadémiai Nagyszótár cédulaanyagából). Kresznerics (Magyar Szótár II): *szabodik*: quiritatur, querulatur, sese excusat. Magyar és német Zsebszótár (1838): Szabodik, *szabódik*: sich weigern, sich entschuldigen. Csallóközből, Mátyusföldéről, Nyitra megyéből *szabodik*-ot közöl a MTSz, Martoson is *szabodik* van (MNyJ. VI. 143.), Mosonszentmiklóson is: *szabodik, hogy nem ű vót* (az Új Magyar Tájszótár cédulaanyagából), Alsó-Csallóközben is (Nyr. 29:591.), Dunaszegen (Győr m.) is (az Új Magyar Tájszótár cédulaanyagából). Pápa vidékéről BEKE ÖDÖN *szabodik* alakot jegyzett föl (NyF. 17:8.).

Igéneknek más alakjaiban is rövid o-t vagy a-t találunk a második szótagban: *Szabodol*: Telegdi Miklós: Igen mented magad, erősen *szabodol*, hogy sem harag, sem irétség nem indetott (Felelet Bornemiszra Péter Fejtegetés nevű könyvére 5.-NySz.); *szabadott*: Taxonyi J.: De az, szegény, nagyon *szabadott*, hogy hozzá sem

¹ SZARVAS GÁBOR pontatlanul idézi Pesti N. Test. 106. lapjáról (i. m. 233.) A mondat Pesti N. Test.-a 105. lapjának verso oldalán van.

² Az *esküdni és szabadni* szólásként kerülhetett bele Pesti fordításába. (Máté evangélista szövegében is: Pesti N. Test. 61 v.) A szólás előfordul Wagner F. Universae Phraseologiae Corpus Tyrnavia-jában: Igen *eskűszóm, szabadom* (az Akadémiai Nagyszótár cédulaanyagából). Kresznerics szótárában: *Eskűszik, szabadik, mint a veres hagyma*. Margalitsnál: *Eskűszik, szabadik, mint a répa* (Magyar közmondások 183.). Együtt említi a két szót CzF. is: *Eskűszik, szabadik* (II, 407.).

³ Más jelentésben közli Sándor István: Toldalék a magyar-deák szókönyvhez (1808.): Szabadni: Sinere, Permittere, Indulgere.

⁴ Más igei végződésekkel: *szabodom*: 'permitto, potestatenfacio, ich erlaube', (Eder Dict.); nem *szabodom* 'non moror' (Kresznerics) és a mai *szabadott, szabadna, szabadjon*-féle alakok (ÉrtSz. VI, 11.)

nyúlt [a pénzhez] (Az emberek erköltseinek tüköri — az Akadémiai Nagyszótár cédulaanyagából); *szabodom*: Wagner F.: Igen esküszöm, *szabodom* (Universae Phraseologiae Corpus Tyrnavia — az Akadémiai Nagyszótár cédulaanyagából); *szabodás*: Versegly F.: Lexicon Terminorum Technicorum — az Akadémiai Nagyszótár cédulaanyagából). Mai nyelvjárásainkban is: *Szabodott*: Összetett kézzel szabodott nekik, de mind hiába (Tajfalu, Pozsony megye — az Új Magyar Tájszótár cédulaanyagából). *szabottak*: Azután a bujtárok szabottak neki, hogy tanácsa meg őket is (Mosonszentmiklós — az Új Magyar Tájszótár cédulaanyagából). *szabodva*: Szabodva kértem (MTSz); *szabodjál*: Szabodjál szépen, aztán megbocsát apád (Csallóköz, MTSz). Pápa vidékén (Beke Ödön: NyF. 17:11.) *szabudott* alak használatos.

Mire mutatnak ezek az adatok? Arra, hogy a *szobod-, szabad-, szabad-* igei töből alkotott *szobodik, szabodik, szabadik* jelentése megegyezik a mai köznyelvi *szabodik* jelentésével, szerkezetét tekintve a *szabodik, szabadik* is reflexívumot fejez ki, mint a *szabodik*, de reflexív voltát csak az *-ik* személyrag jelöli rajta, mint a *szegik* („Szó megszakad, hang fennakad, lehelet megszegik”), *csökik, töpik* ’töporodik’ stb. szavakon¹ (vö. erről: GOMBOCZ: MSFOu. LXVII, 115, MÉSZÖLY: NéNy. I, 67. Ómagyar Szövegek 221 kk. és D. BARTHA: A magyar szóképzés története 52.)

Alaki szempontból tehát fölösleges, szükségtelen föltennünk, hogy a *szabodik* és a vele kapcsolatban² álló *szabodik* a *szab ige-odik* vagy *-odik* képzős származéka, hiszen — láttuk — a *szabodik* (~ *szobodik* ~ *szabadik*) a *szabad-nak -ik -kel* alkotott, visszaható értelmű (személyragos) alakja.

Jelentéstan szempontból pedig semmiképpen sem hozható összefüggésbe a *szabodik* a *szabbal*. Az ÉrtSz. (VI. 21) szerint a *szabodik*nek három jelentése van: 1. (nép) „vminek, főleg megtiszteltetésnek, ajándékknak, ételnek, italnak az elfogadásától húzódik, vonakodik, illemből, szokásból tiltakozik ellene, kéri magát, *szabadkozik*.” 2. (ritk. nép.) „Mentegetőzik” 3. (táj) „Kér, könyörög, esedezik”.

Ezek a jelentések nem fejlődhettek a *szab*-nak egyik jelentéséből sem (vö.: ÉrtSz. VI.), még abból sem, amiből HORGER a *szabadkozik*-kal kapcsolatban felteszi: ’mindenféle feltételeket szab’ (Magyar szavak története 154). Igaza van NAGY-SZIGETHINEK: „... ha szab a gyök, akkor a szabódás csakis alkalmazkodást vagy valami ilyest jelenthet, nem pedig ennek éppen ellenkezőjét, az alkalmazkodni nem akarást” (i. m. 228.).³

Hogy a *szabodik* ~ *szabodik* jelentésfejlődését jól lássuk, a *szabadkozik* példáját kell segítségül hívunk. A *szabadkozik* az ÉrtSz. szerint is szinonimája a *szabodik*-nak első két jelentésében, harmadik (elav.) jelentéseként a *szabadkozik*-nak ezt adja meg: „Szabadulni igyekszik valahonnan, vmitől. *Egy tág gödör bal lábát combig elnyelé. Mig onnan szabadkozott, az ifjú már föleszmélten állt* (Vör.). *Ne szabadkozz: Mert nem bocsátlak* (Ar-Arisz).” Vörösmartyt és Aranyt igazolja Eder Dictionariuma is: 324. lapján ez áll: Szabadítom: Libero-as, ich befreye, errette, erlöse. Szabadkozni: Idem.

¹ CzF-ban ez áll: „Szabodik. Am. szabadkozik... Eredetileg vagy *szabadik* volt (mint Szabó Dávidnál elé is jön: szabadni-szabódni) ’szabad’ törzsoktól, melyhez az *ik* középképző járulván lett *szabadik, szabodik* (szintén eléjön Szabó Dávidnál); mire példák: tűz tüzik (a nap), ok okik stb.”

² Nemcsak jelentésbeli, hanem alaki kapcsolatban is, lásd később.

³ SIMONYI ZSIGMOND ezt mondja: „Ha... a *szabadkozik* jelentését nézzük, meg kell engedni, hogy lehetséges, hogy a *szabad* származéka (Nyr. 5:567.).

A *szabadkozni*-nak ez lehetett a legrégibb jelentése: 'Szabadulni valahonnan' (konkrét értelemben), ebből fejlődhetett a 'szabadulni valami kötelezettség alól' (képes értelemben) ebből 'vonakodni, húzódozni', ebből 'mentegőzni, könyörögni'¹.

A *szabódik* szinte azonos jelentésű a *szabadkozik*-kal. Könnyen elképzelhető, hogy a jelentésfejlődésnek hasonló útját járta be, tehát eleinte konkrét értelemben jelentett valahonnan, vagy valamitől való szabadulást, szabadulni akarást, aztán képes értelemben is vonakodást, húzódozást (köteleesség, terhes dolog, büntetés alól), majd mentegőzést, kerést. Annál is inkább, mert a *szabódik*, *szabadik* (erre mutat szerkezete is) előbbi, mint a *szabadkozik* (vö. NySz).

De hogyan lett a *szabódik*-ból *szabadik*? A megfejtést kézbeadja a NySz-nak egy tévedése. Ott ugyanis a *szabódik*-nak két jelentését találjuk: 1. se accomodare, sich anpassen, 2. se excusare, sich entschuldigen. Az első jelentéshez egyetlen példamondatot találunk Haller János Pays, a békeséges tőrésnek Paysa (Mellyet Haller János erdelyi magyar Deákbold Magyarra fordított, az Korenus Jakab munkájából. Csík, 1682.) című művéből: „Az isten akarattyához szabódjék” (84.). Az idézett helyen ez áll: „Azért adatott akaratunkhoz való Szabadság nekünk, hogy Isten akarattyának akarói légyünk: Ha egyebet akarsz, a te akaratod tekeres, facsaros léfszen, és meg-vesztsége jobbitáft, s'igazgatáft kíván, hogy az Isten akarattyához szabódgyék, mert akkor vagy az igaz mérőfinor mellett.” Az egész résznek, a XI-nek pedig, melyben ez a részlet is van, az a címe: „A mi akaratunkat Isten akarattyához kell szabnunk, ha neha kedvünk ellen-valokat bocsát-is reánk, hogy azokat bekevel szenvedhessük.” Itt tehát valóban szabásról van szó, arról, hogy — Haller szerint — hogyan és miért kell Isten akaratához szabnunk, igazítanunk a miénket². Ez a *szabódgyék* a *szab* igéből való, olyan, mint a *záródjék*, *adódjék*, *íródjék*, *sértődjék* stb. a *zár*, *ad*, *ír*, *sért* stb.-ből.

Kétféle *szabódik* volt tehát, amelyet a NySz. tévesen egy címszó alá vesz: egy 'se excusare' jelentésű (lásd előbb) és egy 'se accomodare' jelentésű. Az előbbi ('se excusare') rövid magánhangzót tartalmazott a második szótagjában, mert a *szobod*-, *szabod*-, *szabad*-származéka volt, az utóbbi ('se accomodare') a *szab* igének volt *-odik* képzős származéka. Mivel hangalakban igen közel álltak egymáshoz, szinte természetes, hogy hatottak is egymásra, mégpedig úgy, hogy a *szabodik*nak eredetileg rövid magánhangzója is hosszúvá vált.³ Szókeveredés történt tehát, mint azt SZARVAS GÁBOR is feltette (Nyr. 20:232—33). És, ha úgy tetszik, népetimológia is (vö.: KÁLMÁN i. m. 3); a *szabódik*-ot, amikor már *szabad* volt alapszavának alakja, értelmetlennek érezhették, és „értelmet” adtak neki a magánhangzó megnyújtásával. Természetesen közrejátszhatott az analógia is, az, hogy az *-odik*, *-ődik*, *-ódik*, *-ődik* képzőnek egyaránt használatos rövid és hosszú magánhangzós formája: *csavarodik*, *kavarodik*, *zavarodik* stb., ill. *hányódik*, *záródik*, *járódik*, stb. (vö.: D. BARTA: A magyar szóképzés története 50—51.).

¹ A *szabadkozik* tehát mégiscsak jól van így: *szabadkozik*, nem kellene „helyesen” (lásd előbb: NAGY J. BÉLA, HORGER) *szabatkozik*nak írni.

² Más helyeken így ír: „Veheted azért eszedben, mint kell embernek Isten akarattyához szabni magát... (88.); „...azok bírnak egyenes szível, kik ebben az életben Isten akarattyához szabják magokat (92).

³ NAGYSZIGETHI: „Úgy látszik, *szabódik* a XVIII. század előtt nem fordul elő. Szabó Dávidnál vegyesen: *szabadni*, *szabódni* vagy *szabodni*” (i. m. 229.)

ZUR GESCHICHTE DES UNGARISCHEN WORTES SZABÓDIK

Von J. M. VÉGH

Über die Abstammung des ungarischen Wortes *szabódik* teilen sich die Ansichten: es wird entweder vom *szabad* oder vom *szab* abgeleitet.

Die in den Sprachdenkmälern und in den heutigen Mundarten in grosser Zahl vorkommenden Varianten wie *szobodik*, *szabodik*, *szabadik* und *szabadni*, *szabodás* weisen darauf hin, dass das Wort *szabódik* vom Verbalstamm *szabad-* entstand. *Szabad* ist ein slawisches Lehnwort, seine verbale Bedeutung bildete sich in der ungarischen Sprache analog zu den Wörtern *halad*, *marad*, *szabad* usw. heraus. Zu diesem Verb *szabad-* kam noch das Verbalsuffix *-ik*, das das Reflexivum ausdrückt. *Szabódik* ist also keine Ableitung vom Verb *szab* mit einem Suffix *-ódik*, sondern eine Ableitung vom Verb *szabod* mit einem Suffix *-ik*. In dem Wort enthaltenen *o* wurde darum lang, weil es ein Wort *szabódik*, die Ableitung des Verbs *szab*, mit der Bedeutung 'se excusare', 'sich anpassen' auch gab (das NySZ erfasst das Wort lexikographisch in der Form *szabódjék*, es wird aber irrtümlicherweise mit dem Wort *szabódik*, das die Bedeutung 'se excusare, sich entschuldigen' hat, verwechselt), dessen langes *ó* auf das *o* von *szobodik* > *szabodik* wirkte. Das Verb *szabódik* ('se excusare, sich entschuldigen') ist also die Ableitung des Zeitwortes *szobod-* < *szabod-* < *szabad-* (das wird auch durch seine Bedeutungsgeschichte bewiesen), und es bekam seine heutige Lautform von der Volksetymologie.

MUTATÓ

A Nyelv és Irodalom I—II., a Mészöly Emlékkönyv és a Néprajz és Nyelvtudomány I—X. kötetéhez

TAKÁTS KÁROLYNÉ — VÉGH JÓZSEF MIHÁLY

MIKOLA TIBOR közreműködésével

1. 1966-ban jelent meg tizedik kötete a Szegedi József Attila Tudományegyetem néprajzi, magyar és finnugor nyelvészeti tanszékei közös kiadványának, a Néprajz és Nyelvtudománynak. Ez az alkalom készítetett bennünket arra, hogy mutatót készítsünk. Az eddig megjelent kötetek összefoglalásával, a tájékozódás és az évkönyvek anyagában való eligazodás megkönnyítésével segítséget akartunk nyújtani a Néprajz és Nyelvtudományt rendszeresen olvasó kutatóknak, egyetemi hallgatóknak, mindazoknak, akik a belföldi és a jelentős külföldi csere útján kiadványunkhoz hozzájutnak. Indokoltta tette munkánkat az is, hogy a Néprajz és Nyelvtudomány — kis példányszáma miatt — meglehetősen elszigetelt, bizonyos mértékig ritkaságszámba menő kiadvány. Elszigeteltségét a mutató készítésével is enyhíteni kívánjuk.

2. A mutatót a formailag évkönyvként megjelenő Néprajz és Nyelvtudomány tíz kötetéhez; közvetlen elődjének, a Nyelv és Irodalomnak két kötetéhez, valamint a Néprajz és Nyelvtudománynak egy rendkívüli — Mészöly Gedeon emlékének tiszteletére kiadott — számához, a Mészöly Emlékkönyvhöz készítettük. A három különböző cím egységes jellegű kiadványsorozatot jelöl (a két első — a Nyelv és Irodalom két évfolyama — ugyan a nyelvészeti és az irodalomtörténeti tanszékek közös évkönyveként jelent meg).

Az egyes kötetek főbb könyvészeti adatai:

Nyelv és Irodalom I. Szerk. Baróti Dezső és Mészöly Gedeon; Szeged, 1955. 151 l.

Nyelv és Irodalom II. Szerk. Baróti Dezső és Mészöly Gedeon; Szeged, 1956. 143. l.

Néprajz és Nyelvtudomány I. Szerk. Bálint Sándor, Mészöly Gedeon és Nyíri Antal; Szeged, 1957. 152 l.

Néprajz és Nyelvtudomány II. Szerk. Bálint Sándor és Nyíri Antal; Szeged, 1958. 119. l.

Néprajz és Nyelvtudomány III—IV. Szerk. Bálint Sándor, Hajdú Péter és Nyíri Antal; Szeged, 1959—1960. 198 l.

Mészöly Emlékkönyv (In memoriam Gedeon Mészöly) Szerk. biz. Bálint Sándor, Halász Előd, Hajdú Péter, Kalocsai Dezső, Mérei Gyula, Nyíri Antal; Szeged, 1961. 191 l.

Néprajz és Nyelvtudomány V—VI. Szerk. Bálint Sándor, Hajdú Péter és Nyíri Antal; Szeged, 1962. 151 l.

Néprajz és Nyelvtudomány VII. Szerk. Bálint Sándor, Hajdú Péter és Nyíri Antal; Szeged, 1963. 185 l.

Néprajz és Nyelvtudomány VIII. Szerk. Bálint Sándor, Hajdú Péter és Nyíri Antal; Szeged, 1964. 92 l.

Néprajz és Nyelvtudomány IX. Szerk. Hajdú Péter és Nyíri Antal; Szeged, 1965. 107 l.

Néprajz és Nyelvtudomány X. Szerk. Ferenczi Imre, Hajdú Péter és Nyíri Antal; Szeged, 1966. 95 l.

3. A mutatót a következőképpen építettük fel:

I. Tartalommutató

1. Önálló közlemények
2. Idegennyelvű kivonatok.

II. Tárgymutató

1. Magyar tárgymutató
2. Uráli (finnugor) tárgymutató.

III. Szómutató

1. Magyar szómutató
2. Uráli (finnugor) szómutató.

4. Általában az anyag elrendezésében a korszerű mutatók szerkesztési irányelveit tartottuk szem előtt. A különböző című kötetek jelzése a nyelvészeti szakirodalomban használatos jelzések szerint történik. Római számmal jeleztük a Nyelv és Irodalom két évfolyamát, arab számmal a Néprajz és Nyelvtudomány évfolyamait, ME. jelzéssel a Mészöly Emlékkönyvet.

5. a) A tartalommutatóban a szerzők nevének és a cikkek címeinek a leírásában a teljes betűhúságra törekedtünk. Mechanikus rendben követik egymást a cikkek, tanulmányok, könyvismertetések, bibliográfiák és idegennyelvű kivonatok.

b) A tárgymutatóban (és a szómutatóban) nem szerepel a Nyelv és Irodalom kötetekben levő irodalmi jellegű cikkek anyaga, mivel a nyelvészet és a néprajz iránt érdeklődőknek készítettük a mutatót. Az elrendezésben elsősorban a betűrendbe szedés elveit tartottuk szem előtt, azaz nem — vagy csak ritkán — vontunk össze tárgyköröket. Tehát pl. a *c* hang a *c* betűnél szerepel és nem a *hangok* címszó alatt, az *-é* képző az *é* betűnél és nem a *képzők* címszó alatt.

c) A szómutatóban szerepelnek földrajzi nevek és személynevek is, ezeket a nagy kezdőbetű jelzi. Az egyes szavak jelentését csak abban az esetben tüntettük fel, ha a köznyelvitől eltért. Nem szerepelnek a szómutatóban a kiadványban levő különböző szójegyzékekben betűrendbe vagy más rendszerbe szedett szavak. (A haraszi nyelvjárás szókincse 3—4: 140—148; A tápai gyékényszövés és szókincse 3—4: 149—182; A dávodi földművelés szókincséből 7: 93—100; Szójegyzék Nagykönyiből 9:61—70). Az egyes szavak írásmódját — csak néhány esetben volt erre szükség — a köznyelvi írásmódra alakítottuk át. Néhány szó mellett, vesszővel elválasztva egy másik szó is szerepel. Ez arra utal, hogy mindkét szót használják ugyanannak a fogalomnak a jelölésére.

6. A mutatóban a következő jeleket használjuk:

- > és < a nyelvi változás jelölésére,
- ~ a megfelelés, váltakozás jelölésére.

7. Végezetül megjegyezzük még, hogy a korlátozott terjedelem miatt nem adhatunk minden kérdésben részletes mutatót.

УКАЗАТЕЛЬ

К I—II томam *Nyelv és Irodalom* (Язык и Литература), к сборнику памяти Месёйа (*Mészöly Emlékkönyv*) и I—X томam *Néprajz és Nyelvtudomány* (Этнография и Языкознание)

Ежегодник *Néprajz és Nyelvtudomány* является общим изданием кафедр этнографии, венгерского языка и финно-угорских языков. Этому ежегоднику предшествовал *Nyelv és Irodalom*, который издавался вместе с кафедрами литературы. Сборник памяти Месёйа вышел отдельным выпуском (в честь памяти Гедона Месёйа). Несмотря на три разных заглавия, эти издания представляют собой серию выпусков единого характера (за исключением некоторых статей издания *Nyelv és Irodalom*, занимающихся вопросами литературы).

Материал располагается в Указателе следующим образом:

I. Указатель содержания

1. Самостоятельные сообщения
2. Резюме на иностранных языках.

II. Предметный указатель

1. Указатель по венгерскому языку
2. Указатель по уральским (финно-угорским) языкам.

III. Указатель слов

1. Указатель венгерских слов
2. Указатель уральских (финно-угорских) слов.

В Указателе римские цифры обозначают номера томов *Nyelv és Irodalom*, арабские цифры — номера *Néprajz és Nyelvtudomány*, а сборник памяти Месёйа обозначается буквами ME (*Mészöly Emlékkönyv*)

В Указателе слов географические названия и личные имена пишутся с большой буквы. Другие знаки в Указателе:

> и < употребляется для обозначения языкового изменения,
~ для обозначения языкового соответствия.

INDEX

Of the I—II. vol. of Language and Literature, of Memorial Volume published in honour of Mészöly and of the I—X. vol. of Ethnography and Linguistics

Ethnography and Linguistics published formally as a year-book is the common publication of the Ethnographical, the Hungarian and Finno-Ugrian Linguistic Chairs of the Attila József University. Its predecessor was Language and Literature (common publications with the Literary Chair), the Memorial Volume published in honour of Mészöly was its extraordinary copy. So the three different titles denote a publication serial of a unified character (excepting the Language and Literature's publications of literary relation).

The structure of the index is as follows:

I. Table of Contents

1. Independent Publications
2. Summaries in Foreign Languages

II. Register of Subjects

1. Hungarian Register of Subjects
2. Uralian (Finno-Ugrian) Register of Subjects

III. Index of Words.

1. Hungarian one
2. Uralian (Finno-Ugrian) one

In the index the Roman numbers denote the volumes of Language and Literature, the Arabic ones indicate those of Ethnography and Linguistics. The mark of Memorial Volume to Mészöly is: ME.

The register of subjects and the index of words does not contain the material of the literary articles of the two volumes in Language and Linguistics.

In the index of words the geographical and proper names are denoted by capital letters.

Other signs used in the index:

> and < : linguistic changes

~ : agreements

I. TARTALOMMUTATÓ

1. ÖNÁLLÓ KÖZLEMÉNYEK

Bakos Ferenc

A sztrájk és fogalomkörének magyar kifejezései 3—4:31—56

Baróti Dezső

Mészöly Gedeon I, 3—5

Juhász Gyula ismeretlen levele I, 133—135

Bálint Sándor

A szegedi paprika 1:7—26

A szegedi paprika termelési hagyományai 2:5—16

Adatok Újkígyós népeletéhez 3—4:85—97

Adatok a szegedi határ régi birtoklástörténetéhez ME:179—183

A kenyér és kalács a szegedi néphagyományban 5—6:63—77

Fekete Lajos—Káldy-Nagy Gyula: Budai török számadáskönyvek 1550—1580. 7:183

A szegedi táj dohánykultúrája 8:7—22

Benedek Nándor

Ítélet és mondat 1:125—135

Berczik Árpád

A világirodalom egy magyar koncepciója (Meltzl Hugó összehasonlító irodalom-elmélete) ME:71—86

Bodnár Ferenc

A funkcionális mondattani szemlélet kérdéséhez 1:27—31

Bakó. — Kétágú. 2:73—78

A mondat és a predikatív viszony vitás kérdései 3—4:129—134

J. Soltész Katalin: Az ősi magyar igekötők 3—4:195—198

A mondat parole jellegéről ME:165—173

Mondat és szójelentés 5—6:29—38

Mondat és struktúra 7:71—78

Márton Gyula: A borsavölgyi nyelvjárás igei töve és igealakjai 7:184—185

A magyar azonosító mondat nyelvtani elemzése 8:49—56

A mondat valósága 9:41—45

Nyelvi viselkedés-nyelvtani jelentés 10:75—79

Bóna Júlia

A lentermelés és feldolgozása Harasztiban 2:93—116

A harashti nyelvjárás szókincse 3—4: 135—148

Harashti táplálkozási hagyományai 7:141—144

Börcsök Vince

A szőlő és must a szegedi tanyák népének téli táplálkozásában 7:135—139

Dienes Erzsébet

Az Érdy-kódex kétbetűs magánhangzói és Suhajda Lajos tanulmánya 1:111—124

Az Érdy-kódex és a Volf-féle kiadás 2:79—92

Az Érdy-kódex keletkezésének ideje ME:175—178

A nyílt rövid e-vel hangzó egytagú szavak az Érdy Kódexben 7:59—69

Diószegi András

Két szokásmondás és magyarázata II, 141—142

Dömötör Sándor

Solymossy Sándor és a „proletárság” 7:113—123

Ferenczi Imre

Egy temetési rítus magyar párhuzamai és történeti összefüggései 9:5—14

Mondaterminológiák és műfajkritériumok 10:5—18

James G. Frazer: Az Aranyág 10:87—88

Hajdú Péter

Latívus és infinitívus kapcsolata a szamojédban ME:119—131

Szöveg és dallam viszonya a szamojéd énekekben 3—4:19—29

Újabb finnugor nyelvészeti kiadványok (Annotált bibliográfia) 5—6:121—134

A szelkup locativustól és ablativustól a magyar visszaható névmásig 7:5—17

A mai urali nyelvészetről 9:15—21

Két új uralisztikai folyóirat 9:79—80

Hajdú Péter — Mikola Tibor

Az 1962. év finnugor nyelvészeti munkássága (Annotált bibliográfia) 7:163—178

Az 1963. év finnugor nyelvészeti munkássága (Annotált bibliográfia) 8:65—83

Halász Előd

Az „Ármány és szerelem” és a német polgári ideológia I, 33—70

Germán eredetű magyar személynevek oklevelezésünk kezdetétől a könyvnyomtatás koráig II, 65—101

Germán eredetű magyar személynevek a könyvnyomtatás koráig 1:33—71
A múltbanélők (Az újabb német politikai regényhez) ME:43—70

Herepei János

Az aradi és a szegedi bokály 7:125—133

Horváth István Károly

A görög nevek átírásának problémájához (Egy Anatole France-fordítás margójára)
5—6:117—119

Ilia Mihály

A tápai gyékényszövés és szókincse 3—4:149—182

Ilia Mihály — Juhász Antal

A tápai gyékényszövés és szókincse 3—4:149—182

Juhász Antal

A tápai gyékényszövés és szókincse 3—4:149—182
A szegedi zsindelyvágó mesterség ME:185—191
Adatok a szegedi kékfestő mesterséghez 7:145—154

Kiss Lajos

Modernizmus, formakultúra, korszerűség ME:87—95

Koltay-Kastner Jenő

Cagliostro II, 51—56
Il poema tartaro ME:31—42

Kordé Imre

Boszorkánylegenda Dugonics András édesanyja körül ME:115—117
A dávodi földművelés szókincseiből 7:93—100

Kovács János

Újabb adatok a vásárosdombói regölés szokásához 10:25—27

Labádi Gizella

H. М. Терещенко: Ненецко-русский словарь 10:88—92

Lőrinczy Attila

A mondóka stilisztikai szerepe Móra Ferenc novelláiban 7:85—91

Matzkó László

Characteristic Features of English Folk Speech 5—6:141—147

Hans Kurath and Rauen I. McDavid, Jr.: The Pronunciation of English in the Atlantic States 5—6:147—151

Mészáros Júlia

Adalék a *szērēz* jelentéstörténetéhez II, 143

Mészöly Gedeon

Juhász Gyula darvadozása és Petőfi rónája I, 7—31

Mutatvány Mészöly Gedeon Odisszea fordításából II, 3—5

Az Odisszea magyarra fordításának módszere II, 6—49

Miscellanea 2:17—32

Miscellanea II. 3—4:5—18

Mihálka György

A szegedi népi hangszerek 5—6:85—93

Mikola Tibor

Egy magyar szócsalád eredetéhez 5—6:41—47

Toivo Vuorela: Suomensukuiset kansat 5—6:137—139

Jelentéstani megjegyzések a *reg* szócsaláddal kapcsolatban 7:55—58

A palato-veláris mássalhangzók velarizáló hatása az ősmagyarban 8:23—31

Szamojéd névűtők (A primér ragok eredetének kérdéséhez) 10:29—37

Björn Collinder: Introduktion till de uraliska språken 10:85

Bo Wickman: Svensk—ungersk ordbok 10:86—87

Lásd még Hajdú Péter címszó alatt is!

Mikola Tibor — Zemplényi Vera

Az 1964. év finnugor nyelvészeti munkássága 9:81—100

Moór Elemér

Slavo-germanica I, 107—120

Nacsády József

Az irodalmi ellenzék kialakulása Szeged irodalmi életében I, 89—103

Adalékok a Mikszáth-novellák forrásaihoz II, 57—64

Jókai műveinek lengyel alakjai ME:97—114

Nyíri Antal

A tűzgerjesztés magyar nyelvi kifejezéseinek történetéből. I, 73—85

A had és a szer II, 103—132

Szófejtések I:73—85

„Pákász” szavunk története 2:33—42

Ugor vagy finnugor eredetű-e szó szavunk? — A szó és a szer viszonyáról 3—4:57—67

Kikelet 3—4:183—184

Mészöly Gedeon: Ulisszes, azaz Homérosz Odisszéája magyarul 3—4:186—191

Végh József: Őrségi és hetési nyelvatlasz 3—4:191—195

Mészöly Gedeon 1880—1960 ME:5—6

A Bécsi és a Müncheni Kódex helyesírásának egyik vitatott kérdéséről ME:133—142

Hangutánzó eredetű térszínforma nevek 5—6:55—61

Rajta hagyta keze szemét? — Molnoddal:hiba? — Lángos = „Tűz (régí magyar szó)”?
5—6:115—117

Király Péter: Ismeretlen magyar glosszák. Jászói, Zirci, Nagyvátyi Glosszák 5—6:
134—136

Pusztai István: Birk-kódex 1474. Az emlék hasonmása. Betűhű olvasata és latin
megfelelője 5—6:136—137

Néhány magyar szó eredetéhez 7:79—83

Hajdú Péter: Finnugor népek és nyelvek 7:179—183

Szófejtések II. 8:59—63

Az -ó -ő képzős igenevek történetéhez 9:23—31

A Müncheni Kódex eredeti kézirata tanulmányozásának tanulságai 10:39—54

Ocsák Miklós

Nyelvjárási szövegek Cikolaszigetről 10:81—83

Ördög Ferenc

A gyulai keresztnevek becéző alakjai 5—6:79—83

Pálfalvi Etelka

Korán 5—6:49—53

Volt-e incs a magyar nyelvben? 7:39—42

Molnár József: A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására
1527—1576 között 8:90—92

A magyar irodalmi nyelv kezdeti szakaszának néhány sajátossága 10:69—73

Pete István

Az orosz közmondások költői sajátosságai 1:137—152

Péter László

Mészöly Gedeon munkássága (Bibliográfia) I, 141—151

Mészöly Gedeon munkássága (Bibliográfia) ME:13—30

Csefkó Gyula munkássága (Bibliográfia) 5—6:95—114

Klemm Imre Antal munkássága (Bibliográfia) 9:71—77

Potemkin Ödön

Mészöly Farkasról ME:9—10

Pósa Péter

József Attila levele Tettamanti Bélához. — Adalékok József Attila makói éveire I, 137—139

Rácz Endre

A becéző nevek megkülönböztető szerepéről II, 133—139

A személybeli egyeztetés a vonatkozó mellékmondatokban I: 87—103

Ikerítéssel alakult becéző neveinkről 2: 43—48

Rövidüléssel alakult becéző nevek a XIV. században 3—4: 69—84

Csicsa és társai ME: 143—149

A következményes mondatok stilisztikai szerepe 5—6: 21—26

A magyar nyelv következtető mondatainak története a XVI. sz. elejéig 7: 19—28

Nyelvművelő jegyzetek a mondatszerkesztés köréből 8: 33—39

Rónai Béla

Katica szép leány (A gonosz anyós, illetve — A vízbeölt menyecske balladatípus egy változata) 9: 57—59

Révész Mihály

З. Н. Куприянова: Эпические песни ненцев 10: 92—95

Sipka Sándor

Adalékok Imre Sándor nyelvtudományi munkásságához 7: 45—53

A szövegelemzés kérdései egy francia módszertani mű alapján (Pouget: L'explication française au Baccalauréat) 8: 83—87

A verselemzés módszerei két újabb angol nyelvű tanulmány alapján 9: 101—107

Szabó Ferenc

Békés megyei néphagyományok Rózsa Sándorról 2: 117—119

Szabó József

Nyelvjárási szövegek Nagykönyiből 7: 101—106

Szójegyzék Nagykönyiből 9: 61—70

Szathmári István

A magyar stilisztika indulása (A mai stilisztika és stilisztikatörténetünk kezdeti szakaszának vizsgálati problémái) 9: 33—39

Mit mutatnak Komáromi Csipkés Györgynek a Károli-biblián végzett helyesírási és nyelvi módosításai? 10: 63—68

Szádeczky-Kardoss Samu

A Tisza nevének története a honfoglalásig 3—4: 99—113

Az Iliász XIX. 83—84. sorának értelmezéséhez ME: 151—152

Szécsi Pál

Az egyelemű névadás nyomai és a becézés a kabai anyakönyvekben 7:107—111

Velcsov Mártonné

Megjegyzések a Nyelvtörténeti Szótár néhány adatához I, 123—131

Az -n igei személyrag eredetéhez 1:105—110

Testrésznevekből alakult mértékneveink története. 1. Arasz. 2:49—72

Testrésznevekből alakult mértékneveink története. 2. Öl. 3—4:115—127

Még egyszer az -n igei személyrag eredetéről. — Sík-vér. 3—4:184—185

Sín, sing, fasing ME:153—164

A magyar nyelv alakjának dialektikus szemlélete 5—6:7—19

Toldalékok funkcióváltozása 7:31—37

Papp László: Nyelvjárástörténet és nyelvi statisztika 7:183—184

Szólások az arasz és az ujj szóval 8:41—47

Ruzsiczky Éva: Irodalmi nyelvi szokásunk a nyelvújítás korában (Kazinczy táj-szóhasználatára alapján) 8:89—90

Fordítási hibából archaizáló nyelvi eszköz 10:55—61

Végh József Mihály

A prózaritmus kérdéseiről 9:47—55

A népköltészet prózaritmusáról 10:19—24

Zemplényi Vera

Lásd Mikola Tibor címszó alatt!

2. IDEGEN NYELVŰ KIVONATOK**Baróti, Dezső**

Неизвестное письмо Дьюла Юхас I, 135

Ein unbekannter Brief von Gyula Juhász I, 135

Bálint, Sándor

Das Brot und der Kuchen in der Volkstradition von Szeged 5—6:77

Der Tabakbau der Gegend von Szeged 8:22

Bodnár, Ferenc

Satz und Wortbedeutung 5—6:39

Satz und Struktur 7:78

Die grammatische Analyse des ungarischen identifizierenden Satzes 8:57

Wirklichkeit des Satzes 9:45

Sprachliches Verhalten — grammatische Bedeutung 10:80

Bóna, Júlia

Die Traditionelle Ernährung in Haraszi 7:144

Börcsök, Vince

Die Weintraube und der Most in der Ernährung der Bauernhofbevölkerung in der Umgebung von Szeged 7:139

Dienes, Erzsébet

Das kurze offene e der ein- und mehrsilbigen Wörter im Érdy Kodex 7:70

Dömötör, Sándor

Sándor Solymossy und das Proletariat 7:123

Ferenczi, Imre

Ungarische Parallelen und geschichtliche Zusammenhänge eines Ritus bei der Leichenbestattung 9:14
Sageterminologien und Gattungskriterien 10:18

Hajdú, Péter

Der Lokativ und Ablativ im selkupischen sowie die samojedischen Entsprechungen des ungarischen Reflexivpronomens 7:17—18
In memoriam Toivo Vilho Lehtisalo 7:157—162
Uralic Linguistics Today 9:21

Halász, Előd

Коварство и любовь и немецкая буржуазная идеология I, 71
Kabale und Liebe und die deutsche bürgerliche Ideologie I, 71—72

Herepei, János

Der Bokály in Arad und in Szeged 7:133

Juhász, Antal

Angaben zum Blaufärbergewerbe in Szeged 7:155

Kordé, Imre

Aus dem Wortschatz des Ackerbaus von Dávod 7:96

Kovács, János

Beiträge zum Volksgebrauch des „regölés” in Vásárosdombó (Transdanubia kom. Baranya) 10:27

Lőrinczy, Attila

Die stilistische Rolle des Spruchs in den Novellen von Ferenc Móra 7:91

Mészöly, Gedeon

Über die Wörter „Darvadozás” (Ungefähr: Schummern) und „Róna” (Ebene, Flachland) I, 32

История венгерских слов: darvadozás и róna I, 32,

Mihálka, György

Volkstümliche Musikinstrumente von Szeged 5—6:92—93

Mikola, Tibor

Zur Etymologie einer ungarischen Wortfamilie 5—6:47

Semasiologische Bemerkungen zu der ungarischen Wörterfamilie *reg* 7:58

Über die velarisierende Wirkung der Palato-Velaren Konsonanten im ungarischen 8:31

Samojedische Postpositionen 10:38

Moór, Elemér

Slavo- Germanica I, 121—122

Nacsádi, József

Образование литературной оппозиции в литературной жизни Сегеда I, 104
Die Entwicklung der literarischen Opposition im literarischen Leben von Szeged I, 105—106

Nyíri, Antal

Из истории венгерских выражений возбуждения огня I, 86

Beiträge zur Geschichte der ungarischen sprachlichen Ausdrücke des Feuerschlagens I, 86—87

Einige Namen der Bodenformen Schallnachahmenden Ursprungs 5—6:62

Zur Etymologie einiger ungarischen Wörter 7:83

Etymologien II, 8:63

Zur Geschichte der mit -ó, -ő gebildeten ungarischen Partizipien 9:32

Forschungsergebnisse der Handschrift „Münchener Kodex” 10:54

Ocsák, Miklós

Mundartliche Texte aus Cikolasziget 10:83

Ördög, Ferenc

Die Koseformen der Vornamen in Gyulaj 5—6:83

Pálfalvi, Etelka

Die Bedeutungsentwicklung des ungarischen Wortes *korán* 5—6:53—54

Hat es eine Wortform *incs* für *nincs* im ungarischen einst wirklich gegeben? 7:43

Eigentümlichkeiten der Frühperiode der ungarischen Literatursprache 10:73

Pósa, Péter

Письмо Атила Йожеф к Бела Теттаманти I, 139
 Ein Brief Attila József's an Béla Tettamanti I, 139

Rácz, Endre

Die stilistische Rolle der Konsekutivsätze 5—6:27
 Die Geschichte der beigeordneten folgernden Sätze im ungarischen bis zum Beginn
 des 16. Jahrhunderts 7:28—29
 Notizen zu der ungarischen Satzbildung 8:39

Sipka, Sándor

Beiträge zur sprachwissenschaftlichen Tätigkeit von Sándor Imre 7:53
 Die Methoden der Versanalyse nach zwei Werken in englischer Sprache 9:107

Szabó, József

Mundartliche Texte aus Nagykónyi 7:106

Szathmári, István

Die Anfänge der ungarischen Stilistik (Die heutige Stilistik und die Forschungsprobleme in der ersten Periode der Geschichte der ungarischen Stilistik) 9:39
 Was beweisen die orthographischen und sprachlichen Modifizierungen György Komáromi Csipkés in der Károli-Bibel? 10:68

Szécsi, Pál

Die Spuren der Eingliedrigen Benennung und die Kosenamen in den Matrikeln von Kaba 7:111

Velcsov, Mártonné

Заметки к некоторым данным исторического словаря венгерского языка I, 132
 Einige Bemerkungen zu den Angaben des Nyelvtörténeti Szótár: von und vonsz I, 132
 Дialeктическое воззрение морфологии венгерского языка. 5—6:19
 Die dialektische Betrachtungsweise der Morphologie der ungarischen Sprache 5—6:19—20
 Die Funktionveränderung der Suffixe 7:37
 Redewendungen mit den Wörtern *arasz* 'Spanne' und *ujj* 'Finger' 'Ärmel' 8:47
 Aus Übersetzungsfehlern entstandene archaische Stilmittel 10:61

Végh, József Mihály

Über die Fragen des Prosarhythmus 9:55
 Über den Prosarhythmus der Volksdichtung 10:24

II. TÁRGYMUTATÓ

1. MAGYAR TÁRGYMUTATÓ

a-hang története 8:26 k
-aj, *-ej* névszóképző 5—6:61
 „A kétségbeesés az én reménységem” (Arany) 3—4:5
 alany-állítmányi (predikatív) funkció ME:170
 alany és állítvány Arisztotelésznél 3—4:129 k
 alany és állítvány funkciós viszonya 8:51
 alany és állítvány meghatározása 3—4:132
 alany és állítvány nyelvtani (formális), logikai (tartalmi), lélektani (funkcionális) meghatározója 5—6:35
 alany és állítvány tartalmi, formális és funkcionális szempontból 7:75 k
 Gabelentz-féle lélektani alany-állítvány 3—4:131; 5—6:35
 lélektani alany és állítvány Wundtnál 3—4:131.
 lélektani, logikai, grammatikai alany-állítvány 9:41 k
 lélektani, logikai, nyelvtani alany-állítvány egybeesése 9:44
 igei és névszói állítványú mondatok sajátos természete ME:167
 alanyi és tárgyas ragozás vonatkozó névmási tárgy esetében 1:99
 alapszó jelentésének besugárzása a képző jelen-tésébe 5—6:15
 állított bor készítése 7:137
 alvilág és nap kultusza a körbenjárás ritusában 9:12 k
 anakolut mondatszerkezet 1:101
 Arany János főtítkári jelentése Bérczy Károly elhunytakor 2:22
araszt(t) szóval alakult csúfolódó népi mondókák 8:43
araszt i-jének eredete 2:60 k
 archaizálás Babits: Jónás könyvében 10:58 k
 archaizálás az alaktan területén Babits: Jónás könyvében 10:58 k
 régies szavak Babits: Jónás könyvében 10:58
 archaizálás szerepe Babits: Jónás könyvében 10:61
-ár, *-ér* végződés I, 113
 aszalt gyümölcs mosása musttal 7:138
 aszalt szőlő, mazsola készítése 7:136

asszonyok elnevezése leánynevükön (palóc) II, 106
-at, *-et* képző 5—6:16
 átjavítások, korrigálások stilisztikai jelentősége 10:63
 azonos családnevek a palóc falvakban II, 110
 azonosítások elemzése 8:53
 azonosítások elemzésének módszere 8:55 k
 azonosítások elemzésével kapcsolatos nehézségek 5—6:30 k
 szabályok az azonosítások elemzésére 1:131 kk
 azonosság és különbözőség a fogalmakban 1:133
 azonosítások — látszólagos azonosítások 8:55 k
 azonosítás és minősítés ME:167
 azonosító mondatok funkcionális alapon való értelmezése 8:49 k
 azonosító mondatok nyelvtani elemzése 8:49 kk
 azonosító mondatok nyelvtani elemzése Elekfi szerint 10:77
 Babits: Jónás könyvének tartalmához illő nyelve 10:58
 bakszán készítése 2:74
 Bécsi Kódex szó szerinti fordításai 10:70 k
 BK. és MK. *e*-féle hangjainak jelölése ME:134 kk
 BK. és MK. helyesírása ME:133 kk
 Farkas Gyula véleménye a BK. és a MK. *e* hangjainak jelöléséről ME:134
 BK. és a Székelyudvarhelyi Kódex fordításának összehasonlítása 10:70
 BK. és a SzékK. jelentősége 10:69
 becézés II, 133
 — a keresztnév *b* vagy *p* kezdetű megismétlésével 2:43
 — életkor szerint Gyulajon 5—6:81
 — megkülönböztetés céljából II, 135
 — módjai (rövidülés) II, 138; 3—4:69 kk
 becézett alakú férfinevek 2:44
 — alakú női nevek 2:46
 — névalak használatának okai a kabai anyakönyvekben 7:110
 becézó alakok a gyulaji keresztnevekben 5—6:79
 — alak önálló névként II, 135
 — alakok önállósulása II, 138
 — képzők (*-cs*, *-csi*, *-csk*, *-csó*) ME:147
 — képzők 3—4:71

- név „komolyítása” II, 137
- név ragadványnévként II, 137 k
- névalak funkciója II, 133
- névalak Kabán 7:110 k
- nevek családnévvé válása II, 138
- nevek Gyulajon *-ka*, *-ke* képzővel 5—6:79
- nevek Gyulajon különböző képzőkkel 5—6:79 k
- nevek Gyulajon pejoratív jelleggel 5—6:83
- nevek magánhangzón kezdődő nevekből 2:44
- Békés megyei néphagyományok Rózsa Sándor-ról 2:117 kk
- betűejtés 3—4:6
- birka- és marhatartás Újkígyóson 3—4:94
- birtokos személyrag elhomályosulása egyes szavakban 7:35 k
- birtokos személyragok a mai kedveskedő — udvarias nyelvhasználatban 7:31 k
- birtokos személyragok a régi udvarias beszédben 7:32 k
- birtokos személyragok személyek köznévvél vagy ilyen értelemben használt melléknévvél való megnevezésekor 7:31 k
- birtokos személyragok udvarias értelmű használatának magyarázata 7:33 kk
- bokály (aradi—szegedi) 7:125 kk
- (aradi és szegedi) megkülönböztetése
- Dél-Erdélyben 7:126 k
- 7:128 k
- jellemző tulajdonságai 7:128
- (vinci) 7:132
- borecet készítése Nagykönyiban (nyj. szöveg) 7:102
- borköszöntés lakodalomkor Újkígyóson 3—4:91
- Brodskij-magyarázat az Anyeginhez 2:21
- búcsú Szent Dömötör napján Szegeden 5—6:87
- cigány jövevényszók a haraszi nyelvújrásban 3—4:148
- cikolaszigeti nyj. szövegek 10:81 kk
- csa képző augmentatív-féle szerepe 8:59
- csa képző a nyelvújrássokban a köz- és az irodalmi nyelvben 8:59
- csa képző <cs és a kicsinyítő képző 8:59
- családnevek Harasztiban 3—4:142
- családtagok vérségi viszonyainak elnevezése II, 108
- csángó népdal 3—4:10
- Csefkó Gyula munkássága (bibliográfia) 5—6:95 kk
- Csokonai kiadatlan rögtönzött verse 2:24
- Csokonai Lillája 2:24 k
- csuklik*, *habzik*-féle igetőtípus 5—6:17
- d*-hang 8:24
- d <vog. és osztj. -nt II, 116
- d becéző képző II, 138 k
- d gyakorító képző 5—6:15
- d igeképző 8:60
- d képző különböző funkciói 5—6:15
- d < fgr. -nt II, 105
- d < fgr* -nt kicsinyítő képző 8:60
- Dávod község nyelvjárása 7:93 kk
- dávodi földművelés szókincse 7:93 kk
- dialektikus módszer alkalmazása a nyelvtudományban 5—6:7 kk
- dialektikus törvényszerűségek a mondataktan területén 5—6:18 kk
- dialektikus törvényszerűségek a szófajok területén 5—6:9 kk
- dialektikus törvényszerűségek a szóképzés területén 5—6:12 kk
- dialektikus törvényszerűségek a szóösszetételek területén 5—6:11 kk
- dialektikus törvényszerűségek a szótövek területén 5—6:16 kk
- dohány bálozása 8:15
- bugázása 8:12
- csomózása 8:14
- élvezete 8:15
- fajtái Szegeden 8:10 k
- fódózása 8:12
- földjének művelése 8:11
- fűzése 8:13
- -hoz fűződő mondák 8:15 k
- kacsazása 8:12
- kertészek, gányók, kukások 8:8
- kertészek kirajzása 3—4:85
- kertészek Szegeden 8:8
- kóro felhasználása 8:13
- kultúra Szegeden 8:7
- levelek osztályozása 3—4:93
- mag és palánta kezelése 8:11 k
- művelése Újkígyóson 3—4:92 kk
- nagyolása 8:14
- növény részei 8:11
- növény talaja 8:11
- palánta ellenségei 8:12
- palánta kezelése 8:12
- szárítása 8:13
- termelők és az uradalom viszonya 8:8 k
- természetes megszűnése Szegeden 8:9 k
- dologi összefüggések logikája a nyelvi jelenségek vizsgálatában ME:171 kk
- dudások Szeged környékén 5—6:88
- Du Bellay: Nostalgie c. költeményének elemzése 8:85 k
- e betűváltozatok a BK.- és a MK.-ban (Farkas Gyula szerint) ME:134
- ē > e változás (h előtt) 9:31
- ē eltűnése a középkor végén a magyar nyelvből (Farkas Gy. szerint) ME:136 k
- é-féle hangok jelölése Dévainál ME:139
- — — Heltainál ME:140
- — — Sylvesternél ME:140
- egyeztetés a vonatkozó mellékmondatokban 1:87 kk

- alany és állítmány egyeztetése 8:54
különböző személyű alanyok egyeztetése az állítmánnyal 8:37 k
állítmány egyeztetése különböző személyű tárgyakhoz 8:38 k
állítmány személybeli egyeztetése a vonatkozó mellékmondatokban 8:36 k
-ék képző 8:26
elbeszélő költemény elemzése 9:102
-ént rag 1:83
-ént>-int (határozórag) II, 124
Érdy Kódex
adattár a nyílt rövid *e* hangú szavakhoz az Érdy K-ben 7:61 kk
a nyílt rövid *e*-vel hangzó egytagú és többtagú szavak az Érdy Kódexben 7:59
a nyílt rövid *e*-vel hangzó egytagú és többtagú szavak *e* jelölése az Érdy K-ben 7:61
az *e* és *ē* (*e* és *ē*) jelölése az Érdy K-ben 1:112 kk
az Érdy K. írójának sajátkezű javításai 1:113 kk; 2:79
betűk pótlása az Érdy K-ben 2:79
e hang időtartamának jelölése az Érdy Kódexben 2:79
hibák Suhajda Lajosnak az Érdy K. magánhangzóiról szóló tanulmányában 1:119 kk
hibás és javítatlan közlések az Érdy K. íráshibák az Érdy és a Jord. K-ben 1:117 kk
Volf-féle kiadásban 2:89
kancelláriai helyesírás az Érdy K-ben 1:116
kétbetűs magánhangzók az Érdy K-ben 1:111 kk
magánhangzók hosszúságának jelölése az Érdy K-ben 1:111 kk 2:87 kk
összefüggő szövegrész vagy egy-egy szó pótlása az Érdy K-ben 2:79
vélemények az Érdy K. írásának idejéről ME:175 kk
értelmező jelzői mellékmondatok 1:89
rejtett alanyra vonatkozó értelmezői mellékmondat 1:89
értelmezős szerkezethez tartozó vonatkozó mellékmondat 1:90
értelmezett szó elmaradása 1:91
esztendő jeles napjaihoz fűződő hagyományok Újkígyóson 3--4:88 kk
ételek Újkígyóson 3--4:95
étkezés a házközösség idején Harasztiban 7:141
étkezések jeles napokon Újkígyóson 3--4:95 k
etimológiai kutatások 9:17
„explication de texte” módszer: tanulságai 8:97
faipar Szegeden ME:185
fazekasság Szegeden (XVI. század) 7:129 k
az aradi és a szegedi fazekasipar kapcsolata 7:133
idegen (olasz, raguzai) hatás Szeged fazekas iparában 7:132
idegen hatások Arad fazekas iparában 7:133
a szegedi fazekasok kapcsolatai törökökkel 7:131
férfiak táplálkozása Harasztiban 7:141
festőviselet Szegeden 7:154
fi -i-je 3--4:59
fogalmi gondolkodás és a nyelv viszonya 1:125
fonó Harasztiban 2:97
fordítási elvek (az Anyeginhez) 2:17
források felhasználása a stilisztikatörténet kutatásában 9:38
funkcionális szemlélet 9:20
funkcionális mondattani szemlélet 1:27
-g járulékhang (szó végén) ME:162
germán eredetű magyar személynévek II, 65 kk
-gol képző I, 116
gombafélék felhasználása Harasztiban 7:143
gondolatközlés — predikatív viszonyítás ME:170
gondolkodás és a valóság viszonya 1:128
görög, latin jövevényszók a haraszi nyelvjárásban 3--4:147
görög nevek átírásának problémája 5--6:117
gyékény kihúzása szedés után Tápén 3--4:155
gyékény kötése Tápén 3--4:155
gyékény levágása és hazaszállítása Tápén 3--4:151 kk
gyékény sodrása Tápén 3--4:158 k
gyékény terítése Tápén 3--4:155
gyékényből való készítmények Tápén 3--4:164 kk
gyékényfajták Tápén 3--4:153
gyékénykészítmények értékesítése Tápén 3--4:166 kk
gyékényszedők Tápén 3--4:151 kk
gyékényszöves eszközei Tápén 3--4:159
gyékényvágás Tápén 3--4:152
gyékényvágó kasza Tápén 3--4:154
gyerekek kedvenc ételei Harasztiban 7:143
gyermekhangszerek Szegeden 5--6:89
gyümölcslekvár musttal 7:138
h-~finn k- (veláris hangrendű szavakban) II, 105
had gazdasági élete II, 108 k
had jelentése és szervezete a palócoknál II, 105 k
hadas település II, 111
hagyományos grammatika vizsgálati módszerének elve és ennek megvalósulása 10:75
„hagyományos” nyelvészet 9:15 kk
hajviseletek (régí magyar) 3--4:61
halállal kapcsolatos hiedelemvilág Újkígyóson 3--4:91
halászat maszlaggal II, 141
halott-kultusz és az ősök tisztelte 9:10
halott továbbélésének képzelete és magyarázata 9:10 k
halottastánc 9:12
halotti tor 9:12

- halottól való félelem, védekezési mód 9:13
 hangrendi átcsapás ($o > \ddot{e}$) 1, 112
 hangsúly mint a nyelvtani állítmány nyelvi jele 5—6:30
 hangsúly szerepe a nyelvi ritmus keletkezésében 9:47
 hangutánzó eredetű térszinforma nevek 5—6:55
 hangutánzó és hangulatfestő szók a haraszti nyelvjárásban 3—4:141
 hangutánzó szavak hangtani sajátosságai 5—6:55 k
 hangutánzó szavak jelentésviszonyai 5—6:56
 hangutánzó szavakra utaló jelenségek 1:74
 hangváltozások 9:16
 hangzóhiányos változatú névszó- és igetövek 5—6:16 kk
 hangzótolldó, hangzóvesztő névszótövek (*hatalom, bokor* típus) 5—6:16 k
 Haraszti (szlavóniai nyelvjárásziget) 3—4:135
 Haraszti község leírása 2:93
 — asszonyok sorsa 7:141
 haraszti nyelvjárás alaktani sajátosságai 3—4:136
 — — hangtani sajátosságai 3—4:134
 — — mondattani sajátosságai 3—4:137
 — — szókincse 3—4:135 k
 — táplálkozási hagyományok 7:141 kk
 hasonlító és következményes mellékmondatfajta váltakozása 5—6:23 k
 hasonlítás mint a mértékmegnevezés módja 2:51
 hasonlító mondatok a fokozás, túlzás stilisztikai szerepére 5—6:23 k
 határozószó mellett állítmányként előforduló létige ME:166
 házépítés Újkígyóson 3—4:93
 hétköznapi ételfélék (Haraszti) 7:142
 hidegtelelés stb. gyógyítása: kemence segítségével 5—6:73
 hordó lefűjtása 7:137
 Hunfalvy Pál levelei Imre Sándorhoz 7:46
 huszita nyelvemlékek története ME:139
 igeekötők (ősi magyar) 3—4:195
 igemódok tudatosan téves archaizáló használata Babits: Jónás könyvében 10:59 k
 igenév igei állítmányként 1:108 kk
 igeneves mondat szó szerkezetté válása 9:28
 félreértés elkerülése az igeneves szerkezetekben 8:35 k
 félreérthető igeneves szerkezetű mondatok 8:34
 határozói igenév 1:106 kk
 jóhangzás a melléknévi igeneves szerkezetekben 8:33
 melléknévi igeneves szerkezetek használata 8:33
 -ó, -ő képzős ige nevek mint „céljelzők” 9:27
 -ó, -ő képzős ige nevek története 9:23
 -ván, -vén (-va, -ve) képzős igenév 9:27
 ikeralakulatokból való kiválás a becéző nevekben 2:44
 ikerítéssel alakult becéző nevek Gyulajon 5—6:80
 ikes ragozás létrejötte 5—6:18 k
 irodalomelméleti ismeretek tanítása 9:107
 irodalom és népköltészet 10:19
 irodalmi nyelvi szokásaink a nyelvújítás korában (Kazinczy tájsohasználatára alapján) 8:89
 a könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására (1527—1576) 8:90 k
 a magyar irodalmi nyelv kialakulása időpontjának meghatározása 10:69
 zsenge magyar irodalmi nyelv 10:69
 Imre Sándor egyetemi előadásai 7:48 k
 Imre Sándor: Magyar szóképzés c. munkája 7:52 k
 Imre Sándor nyelvtudományi munkásságának értékelése 7:45
 Imre Sándor nyelvtudományi munkásságáról 7:45 kk
 „ineplő ételcsék” Harasztiban 7:142 k
 iskolai leíró nyelvtan 3—4:11 kk
 iskolai nyelvtanítás elvei 3—4:11 kk
 isten szó elválasztásának javítása a MK-ben 10:53
 ítélet (a megismerés egységes áktusa) 1:126
 ítélet dialektikája 1:133
 ítéletek fajtái 1:126 k
 ítélet és mondat 1:125 kk
 rejtett (implicit) ítélet 1:127
 -j- hiátustöltő 8:26
 jelentésfunkció és mondatfunkció kölcsönhatása 5—6:38
 jelentés objektivitása 7:73
 jelentés szempontjának kiküszöbölése a nyelv leírásából 7:72
 jellemző jelentésvaltozatok a haraszti nyelvjárásban 3—4:140
 jövevényszavak a haraszti nyelvjárásban 3—4:142
 -k- < * η k 8:27
 -*k igenévképző 9:31
 -k többesjellel ellátott családnevek 3—4:194
 kakukkhöz fűződő babona 3—4:8
 kalácsfélék Szegeden 5—6:74
 kapitányságok a szegedi tanyavilágban ME:182 k
 Károli- és a Komáromi Csipkés-féle biblia hangtani és alaktani jelenségeinek összehasonlítása 10:66
 Károli- és a Komáromi Csipkés-féle biblia helyesírási elveinek összehasonlítása 10:65 k
 Károli- és a Komáromi Csipkés-féle biblia összehasonlítása szóhasználatbeli, mondat szerkesztésbeli szempontból 10:67 k
 Katica szép leány népballada és a csángó népballadák hasonlósága és különbsége 9:58 k

- Katicá szép leány népballada mint egy ballada-típus változata 9:57 kk
- Kazinczy a nyelvi ideálról és a tájszók irodalmi felhasználhatóságáról 8:89
- Kazinczy tájszavai 8:90
- képfestés alapanyaga 7:151
- képfestés munkafolyamata 7:151 kk
- képfestőmesterség Szegeden 7:145 k
- képfestőmesterség meghonosítása 7:145
- képfestőműhelyek berendezése 7:150
- képfestőműhelyek története 7:145 k
- képfestők vásárlása 7:153 k
- képfestő vásznon értékesítése 7:151 k
- kemence használata Szegeden 5—6:69
- kenyér és kalács a szegedi néphagyományban 5—6:63 kk
- kenyér begyulladásával kapcsolatos hiedelmek 5—6:69
- kenyérrel kapcsolatos szólások, közmondások, találós kérdések 5—6:65
- kenyérsütés Harasztiban 7:143 k
- kenyérsütéshez fűződő hiedelmek Szegeden 5—6:68
- kenyérsütés munkamenete Szegeden 5—6:71
- kenyérsütés Nagykönyiban (nyj. szöveg) 7:101 k
- kenyérszegés Szegeden 5—6:64
- kenyértésztából sültt éledelek 5—6:72
- képzők (élő képzők, kihalt képzők) 5—6:14 k
- kérdő mondat 1:126
- keréksínnek a kerékre való kovácsolása ME:156
- keresztnevek Újkígyóson 3—4:88
- kettős szófajúság (főnév-melléknév) 5—6:9 kk
- kikelet ünnepélye id. Wesselényi Miklósnál 3—4:183
- Klemm Imre Antal munkássága (bibliográfia) 9:71 kk
- Komáromi Cispkés György alaktani szabályai 10:64
- — — bibliájának létrejötte 10:65
  - — — életművének jelentősége helyesírásunk számára 10:64
  - — — grammatikájának és egész életművének jelentősége 10:63
  - — — helyesírási és nyelvi módosításai a Károl-biblián 10:63
  - — — Hungaria Illustratajának hangállapota 10:64
  - — — nyelvi hatása 10:64
  - — — nyelvi tudatossága 10:63 k
  - — — stilisztikai és nyelvhelyességi értékei 10:64
- korán szavunk önállósulása 5—6:51 k
- „korbáncsullás” Nagykönyiban (nyj. szöveg) 7:103 k
- „kotyullás” Nagykönyiban (nyj. szöveg) 7:104 k
- kovász készítése 7:138 k
- költői képek elemzése 9:105
- kötelet ver (a kötélverés munkája) II, 119 k
- kötélverés szerszámjai II, 120
- következményes-mondatok osztályozása 5—6:23 k
- következményes mondatok a cselekvés-, tulajdonság-, mennyiségfogalmak erősítésére 5—6:21 kk
- következményt kifejező mellékmondatok 5—6:24 k
- következtető és következményes mondatok közti egyezés és eltérés 7:19
- következtető mondatok és, s kötőszóval 7:21 k
- következtető mondatok időhatározói eredetű kötőszavai 7:28
- következtető mondatok kötőszavai 7:19
- következtető mondatok kötőszó nélkül 7:20 k
- következtető mondatok módhatározószói eredetű kötőszói 7:25 kk
- következtető mondatok okhatározószói eredetű kötőszavai 7:23 k
- következtető mondatok saját kötőszóinak kialakulása 7:22 k
- következtető mondatok története 7:19 kk
- közmondások Móra írásaiban 7:88
- kun puszták Szeged környékén ME:180
- kun puszták története ME:181
- l nomenképző 8:29
- .*lk- 8:25 kk
- .*ly- 8:25
- l->-r- változás mássalhangzó előtt 8:60
- lakodalom Újkígyóson 3—4:90
- langue és a parole összefüggése 10:79
- langue: hang, szó, szó szerkezet — parole: mondat 1:27
- latin nyelv hatása korai nyelvm emlékeinkben 10:55
- leíró költemény elemzése 9:103
- leíró nyelvészet kutatásának célja 7:72
- leíró nyelvészet mondatelemzése 7:76
- leíró nyelvészet tárgya és módszere 7:71 k
- len áztatása Harasztiban 2:95
- lenföld előkészítése Harasztiban 2:94
- len gerebenezése Harasztiban 2:96
- a lennyűvés Harasztiban 2:94 k
- len szárítása (Haraszi) 2:95
- lentermelés és feldolgozás Harasztiban 2:94
- lentermelés és feldolgozás szójegyzéke (Haraszi) 2:98 kk
- len tilolása (Haraszi) 2:95
- len törése (Haraszi) 2:95
- len vetése (Haraszi) 2:94
- lepénnyel kapcsolatos szólások Szegeden 5—6:76
- liszt előkészítése kalácssütéshez 5—6:73
- logikai elemzés (mondatelemzés logikai úton) 1:129
- logika és a nyelvtan viszonya 1:125 kk
- lőtenyésztés Újkígyóson 3—4:94
- magyar nyelv alaktanának dialektikus szemlélete 5—6:7 kk

- magyar nyelv szláv jövevényszavai (Kniezsa István) I, 107 k
- magyarországi uráli nyelvészet 9:15 kk
- makáma Móránál 7:90
- malmok Szegeden 5–6:64
- matat, vatat* szókezdő *m-, v-* hangjai 1:75
- matriarchatus nyomai magyar népi családnevekben II, 104
- megszólítás (értelmezett személynévmas) 1:92
- megszólításra vonatkozó jelzői mellékmondatok 1:93
- menyiségi változások — minőségi változások a szófajok alakulásában 5–6:10
- mérték meghatározások nyelvi hasonlat formájában 2:51 k
- megőrzött régiségek a haraszi nyelvjárásban 3–4:137 kk
- Mészöly Gedeon életművének méltatása ME:5 k
- Mészöly Gedeon munkássága (bibliográfia) ME:13 kk
- Mészöly Gedeon nyelv szemlélete 2:42
- Mészöly Farkasról ME:9 k
- metatézis 8:25 kk
- minősítés és azonosítás 1:131 k
- minősítések elemzése 8:53
- modern leíró (strukturális) nyelvtudomány vizsgálati módszerének elve és ennek megvalósulása 10:75
- módszertani megjegyzés nyelvünk eredeti anyagának vizsgálatához 2:30 k
- módtévesztések a latin coniunctivus miatt korai nyelvemlékeinkben 10:55 kk
- monda előtörténete 10:7 k
- monda és a valóság viszonya 10:15
- hiedelem — monda 10:16 k
- a népmonda emancipációja 10:13 k
- a népmonda fogalomkörébe tartozó típusok problémái 10:6
- a népmonda vizsgálata 10:5
- történeti monda 10:16 k
- mondák és művészi követelmények 10:17
- mondakutatás feladatai 10:14
- mondatterminológiák és műfajkritériumok 10:5 kk
- mondat típusok, terminológiák szaporodása 10:10
- mondat alany — állítmányi viszonya 10:79
- alkotásának folyamata 1:29 kk
- általános és különös oldala 7:77
- általános nyelvi jellege 8:54
- beszélő és hallgató szempontjából 1:30
- belső és külső valósága 9:43
- életfunkciója 1:27
- funkciója 1:28
- helyes elemzése 8:52
- jelentése 10:78
- keletkezése ME:170 k
- meghatározása 1:29 kk
- jelentésviszonyai ME:168
- mint jelentés és mondatfunkció egysége 10:79
- mint konkrét beszédanyag ME:165
- mint objektívítás és szubjektívítás egysége 9:45
- mint struktúra és gondolat egysége 7:77
- mint valóság helyzetben gondolatot közlő nyelvi jel 9:41
- nyelvtani, logikai, lélektani elemzése ME:173
- parole jellege ME:165; 5–6:33, 10:79
- részeinek és az ítélet elemeinek összefüggése 1:128 kk
- (és) struktúra 7:71 kk
- szerepe 10:78
- (és) szójelentés 5–6:29 kk
- szubsztancia- és akcendencia fogalmai 5–6:34
- valósága 8:52, 9:41
- mondat elemzés a beszéd helyzet ismeretében 5–6:36 k
- grammatikai, logikai, lélektani szempontból 1:130, 3–4:133
- intuitív alapján 9:44 k
- lélektani szempontból 1:129, 5–6:33
- tartalmi és funkcionális szempontok együttes érvényesítésével 5–6:35
- valóság vonatkozásaival együtt 9:42
- mondatrészek (alany és állítmány) 1:130 k
- (tárgy, határozó, jelző) 8:51 k
- mondattani funkció 8:51
- mondattípusok az azonosítás szerkezeti sémája alapján 5–6:32
- két fajtája (azonosítás és minősítés) 5–6:29
- a minősítés szerkezeti sémája alapján 5–6:32
- mondóka hanglejtésmódosító szerepe prózai szövegben 7:85
- hangulatkeltő szerepe 7:86
- stilisztikai szerepe (Móra Ferencnél) 7:85 kk
- zenei hatása prózai szövegben 7:85
- Móra mondókáinak eredete 7:86 k
- Móra mondókáinak ironikus szemlélete 7:87
- morfémák és alternánsok 10:76
- morfémák és alternánsok viszonya 7:74
- munkásmozgalom nyelve 3–4:31
- mustban áztatott kompót 7:138
- műelemzés szerepe a francia középiskolákban 8:84
- Müncheni Kódex betűhű kiadása a JATE Magyar Nyelvtudományi Tanszékén ME:142, 10:39
- betűhű kiadásának előkészítése 10:40
- betűhű kiadásának szükségessége 10:39
- *L* betűjének eredete 10:51 k
- MK eredeti kézírata 10:39 kk
- *e* betűinek hangértéke 10:46 kk
- Farkas-féle kiadásának és eredeti kézírátának viszonya 10:40

- Farkas-féle kiadásának hiányosságai 10:42 kk
- másolói ME:138, 10:44
- paginálása 10:46
- *ē* betűjének diakritikus jele ME:135 k
- olvasása (Farkas Gy. szerint) ME:140 k

n deverbális nomenképző 1:105

-n igei személyrag 1:105 kk

-n igei személyrag eredetéről 3–4:184

-n lokatívuszi rag *>-n* igei személyrag 1:105 kk

Nagykönyvi község nyelvjárása 7:101 kk

nap lévő színöd-féle szerkezetek alakulása 9:25

nap lévő-féle szerkezetek elemzése 9:27

német jövevényszók a haraszi nyelvjárásban 3–4:147

nemzetőrségi öltözeti szabályok 2:27

népköltészet hatása írónk prózaritmusára 10:19

népköltészet prózaritmus 10:19 kk

népmesék Újkigyóson 3–4:88

név elhagyásának okai (egyelemű név a két-elemű helyett Kabán) 7:108

névben lévő mássalhangzó kitétele a név elejére ME:145

névmások

(*a*)*ki*, (*a*)*mely* névmás használata 1:93

dativus possessivusként szereplő *akinek* névmás 1:101

személynévmási birtokos jelzőre vonatkozó mellékmondat 1:90

visszaható névmás vonatkozó mellékmondatban 1:102

visszaható névmásra vonatkozó értelmezői mellékmondat 1:90

vonatkozó névmás az összetett állítmány névszói részeként 1:96 k

vonatkozó névmás melletti második személyre utaló tárgyas igealak 1:99 k

vonatkozó névmás mint alany 1:90

névrendszer (rég Magyar) 3–4:73

egyelemű név a foglalkozás megjelölése mellett (Kaba) 7:108 k

egyelemű névadás nyomai a kabai anyakönyvekben 7:107 kk

p vagy *b* kezdetű változatokból alakult névkettőzések 2:48

társadalmi helyzet jelölése egyelemű név használatával (Kaba) 7:108

-ni infinitívus-képző 10:35, ME:124 kk

-ni, *-nyi* rag 10:31

nomádpásztorokodás életformája II, 116

-nott, *-nól*, *-ni* rag 10:30 kk

nők munkája a hadban II, 109

-nyi képző kialakulása 5–6:14

nyelvatlasz 3–4:191 kk

nyelv elsődleges és másodlagos célja 8:50

nyelvemlékek betűhí kiadásának fontossága

(a párhuzamos latinnal együtt) 10:39

nyelvi fogalmi gondolkodás ME:169

nyelvi jelek nyelvi és beszédbeli (langue és parole) szerepe 8:50

nyelvi jelenségek „bihéviarista” értelmezése

10:76

nyelv kettőssége 3–4:132

nyelvi viselkedés — nyelvtani jelentés 10:75 kk

nyelvtani elemzés (mondatelemzés nyelvtani

úton) 1:129

nyelvtani elemzés módjai (Elekfi szerint) 10:76 k

nyelvtani nemek különböző nyelvekben 1:126

nyelvtanok szerepe a nyelvi norma, az irodalmi

nyelv kialakításában és terjesztésében 10:63

nyelvtudomány fellendülése 9:36

— és logika 3–4:130

— újabb irányzatai 9:14 kk

nyiltabbá válás 8:31

palatoveláris mássalhangzók velarizáló hatása az ősmagyarban 8:23 kk

paprika betegsége 2:13

— elnevezése 1:7

— elterjedése 1:9 kk

— fajtái 1:24 kk

— minősége 1:25

— őrlése 1:24 kk

— termelésének szakaszai 2:5

— termesztése Szegeden 2:5

— termesztése (csipősségmentes) 2:13 kk

parasztbanda (zenészek) tagjai 5–6:92

parasztbanda (zenészek) társadalmi összetétele Szegeden 5–6:91

parasztzenészek a lakodalomban Szegeden 5–6:91

pillekészítés Nagykönyyiban (nyj. szöveg) 7:102 k

pipafajták 8:20

pipa részei 8:20 k

pipához kapcsolódó szólások 8:19

pipáláshoz való felszerelés 8:20

pipaszár készítése 8:17

pördalok 10:8

pörregék, népmondák Petőfi korában 10:8

predikatív szintagma 3–4:130

— szintagma jelentése 10:79

— viszony 3–4:130 kk

— viszonyítás 1:28 kk

predikatív viszony magyarázata logikai és nyelvtani szempontból 5–6:29

próza jellemzői 9:50

prózaritmus erősítő tényezői 9:51 k

— jellemzői 9:49 k

— kérdései 9:47 kk

— tudatossága 9:50

ő, *u* hang 8:29

-ő, *-ő*, *-á*, *-é*, *-va*, *-ve*, *á*, *-é* (időjel) <tővéghangzó + fgr. latívusi *-*k* ugor> *-γ* 9:27

Odisszea fordításáról (Mészöly-féle) 3–4:186 kk

-*őhá, *-*őyá* hangkapcsolat 8:29

ő-zés Újkigyóson 3–4:86

öltözködés, viselet Újkigyóson 3–4:97

Őreg pincér (Arany) 3–4:6

Örségi és hetési nyelvatlasz (Végh József)

3—4:191

Ötszáz bizony dalolva ment / Lángsírba velszi
bárd 3—4:5

összetett szavak keletkezése két ragtalan, jeltelen
szó összekapcsolásával 5—6:11

összetett szavak keletkezése a mondatban való
összetapadással 5—6:11

összetett szó utótagjának képzővé válása
5—6:12 k

r akusztikai hatása és hangulata 2:31 k

-r képző 3—4:58

-ra, -re, -ról, -ről rag 10:37

Radó és Ruzsinka (mese) 3—4:10

ragok képzővé válása 5—6:14

„ráskolás” Harasztiban 2:96

reggelire való ételek Harasztiban 7:141 k

rege és monda fogalmának elhatárolása 10:11 kk

regék virágkora 10:7 k

regölés ideje Vásárosdombón 10:25

regösök éneke Vásárosdombón 10:25 k

regösök kellékei Vásárosdombón 10:25

ritmikus részek tudatos alkalmazása Móra pró-

zájában 7:91

ritmus jellemzői a nyelvben 9:47

— a közmondásokban 10:20

— a közönséges beszédben 9:48

— a mese szerkezeti felépítésében 10:23 k

— a prózai szövegben (Móra) 7:88 kk

— a szólásokban 10:20

— -fajták a népköltészet prózájában 10:21 k

— különbség a vers és a próza között 9:48 k

— létrehozói a prózában 9:51

ritmusok (vers és nyelvi ritmus) összefüggése
9:47

ritmusos mondatok gyakorisága Eötvös Károly:

Répa Rozi története c. elbeszélésében 9:52 kk

ritmusság oka a szólásokban és közmondások-
ban 10:20 k

ritmusra való törekvés a népköltészetben 10:21

ritmusra való törekvés szókeletkezésekben és iker-
szavakban 10:19 k

rögdobás a sírba engedett koporsóra 9:13

rövidítések továbbképzése a becéző nevekben
3—4:73 kk

rövidüléssel alakult becéző nevek elterjedtsége
(XIV. sz.) 3—4:81 k

rövidüléssel alakult női nevek 3—4:76

— alkotott nevek társadalmi megoszlása

3—4:83

— és továbbképzéssel keletkezett becéző ne-
vek Gyulajon 5—6:79 k

— keletkezett becéző nevek Gyulajon
5—6:79

egytagú nyílt rövidülés 3—4:70

egytagú zárt rövidüléssel alakult férfinevek

3—4:74

kéttagú nyílt rövidülések becéző nevekben

3—4:76 kk

kéttagú zárt rövidülések becéző nevekben

3—4:80 kk

*š- < *š' 8:29

-ság, -ség képző kialakulása 5—6:13

sajátos összetételek a haraszi nyelvjárásban
3—4:141 k

sajtóhiba Arany: Álom—Való c. versében

3—4:8

sajtóhiba Arany: Bajusz c. versében 3—4:9

Sándor Kódex (a megszentelt üreskalácsról)
5—6:75

Sárközy István kiadatlan levele Csokonaihoz
2:22

sír körüljárása 9:5 k

sír szelének letaposása 9:7

sírkészítés az erdélyi szászok körében 9:9

— magyarázata 9:6 k

stilisztika életörvénységének magyarázata 9:33 k

— feladatai 9:35 k

— gyakorlati jellege 9:33 k

— korszakai 9:37

— szerepe az irodalmi művek teljes értékű
megértésében 9:34 k

stilisztikai megjegyzések szerepe a stilisztika-
történet kutatásában 9:38

stilisztikátörténet forrásai és módszerei 9:37 k

funkcionális stilisztika létrejötte 9:36

mai stilisztika és stilisztikátörténetünk kez-
deti szakaszának vizsgálati problémái

9:33 kk

nyelvtanfélék a stilisztikátörténet kutatásá-
ban 9:38

nyelvtanok a stilisztikátörténet kutatásában
8:37 k

önálló fejezetek fejtegetések rendszerezést
tartalmazó könyvek a stilisztikátörténet-
ben 9:38

Solymossy Sándor életrajza 7:114 k

— a kapitalista bérmunkáról 7:121

— érdeklődése a munkásosztály iránt 7:116

— felfogása a szocializmusról 7:118 k

— társadalomfilozófiai nézetei 7:120

— véleménye az ipari munkáról 7:119

— — a kapitalizmus kialakulásáról
7:120 k

— — a nagytőke kialakulásáról
7:117

— — a proletárról 7:117 kk

— — a szociológiáról 7:116 k

sütőlapáthoz fűződő hiedelmek 5—6:70

strukturális nyelvtenak 7:71

strukturális nyelvtenak 9:15 kk

sz- < fgr. s' I, 79

-sz névszóképző 2:71

sz-szel bővülő v-tövű igék I, 123

szabadságharc emlékei 1848-ból 2:26 k

származékszó jelentésének hatása a képző alaku-
lására 5—6:16

szatyor szövése Tápén 3—4:162 kk

- Szeged határáról, kiterjedéséről szóló vers (Vedres István) ME:182
- szegedi cigányok mint muzsikuskok 5–6:90
- szegedi határ birtoklástörténete ME:179 kk
- szegedi népi hangszerek 5–6:85 kk
- személyátsugárzás a főmondatból a vonatkozó mellékmondatra 1:88 kk
- az állítmányi mellékmondatokban 1:95
  - határozói mellékmondatokra 1:98
  - hatása a vonatkozó mellékmondatban levő birtokos személyragos szó ragjának egyeztetésére 1:100 k
  - (látszólagos) 1:96
  - névszói állítmányon keresztül 1:94
  - (második személy) vonatkozó mondatra 1:99
  - vonatkozó névmási tárgyra 1:98
- személyek megkülönböztetése latin ill. magyar névvel II, 139
- személyraghasználat grammatikai funkció nélkül 7:36 k
- szemveréssel kapcsolatos hiedelmek Nagykönyiban (nyj. szöveg) 7:105 k
- szer (rag) 3–4:66, II, 127
- szeres település II, 111 k
- szerű képző II, 125 k
- Székelyudvarhelyi Kódex szabadabb fordításai, összehasonlításuk a Bécsi Kódex megfelelő részeivel 10:71 k
- szintaktikai jelentés 10:79
- szivar a parasztvilágban 8:21
- szláv jövevényszavak a haraszi nyelvújításban 3–4:143 kk
- szó funkciója 8:50 k
- szójegyzék a tápai gyékényszövésekből 3–4:168 kk
- szófajok létrejötte ME:172 k
- szókapcsolat és összetett szó viszonya 5–6:12
- szó nyelvi (langue) és mondatbeli (parole) funkciója 5–6:37 k
- szóösszetétel elhomályosulása 5–6:12
- szórend 3–4:5
- szó szerkezet és mondat közti különbség 1:27 kk
- szó szerkezetek alanyi-állítmányi funkciója 1:31
- szó szerkezetek kialakulása 1:30 k
- szó szerkezetek tartalmi viszonya 1:31
- sző ő-je <palatális magánhangzó + -k- > -y- > -β- 3–4:59
- szőlő eltevése és felhasználása 7:135
- szőlő és must a szegedi tanyák népének téli táplálkozásában 7:135 kk
- szőlőbefőtt készítése 7:136
- szőlőlekvár készítése 7:137
- szővegelemzés kérdései 8:83 k
- szővegelemzés mozzanatai a francia érettségien 8:84
- sztrájk fogalmának kifejezései a XIX. sz. közepe táján 3–4:33 kk
- ta kicsinyítő képző 8:26
- táncok Újkigyóson 3–4:91
- tápai gyékényszövése és szókincse 3–4:149 kk
- tapló készítése I, 76
- tárgy (összetett) 1:97
- (a)ki, (a)mely, (a)mi mint határozott tárgy (régí nyelvben) 1:99
- tárgyra vonatkozó mellékmondatok 1:89
- tej fölhasználása Harasztiban 7:142
- tekerő hazai múltja, leírása 5–6:86
- tékozol (egyalakú töből továltakozás) 5–6:17
- téma az elemzésben 9:105
- temetési rítusok vizsgálata archeológiai és ethnographiai szempontból 9:5
- temetkezés a hadban II, 113 k
- európai és távolabbi analógiák a temetési rítusokban 9:9 k
  - fiatal leány vagy legény temetése 9:8
  - ősök tisztelete a temetési szertartásban 9:14
- testrésznevekből alakult mértéknevek 3–4:115 kk
- testrésznév mint elvont mértéknev 2:54
- testrésznevekkel való alkalmasszerű mértékjelölés 2:49
- Tisza nevének hangalakja különböző korokban 3–4:99 kk
- Tisza nevérol alkotott új megállapítások 3–4:108 kk
- Tisza nevérol alkotott vélemények 3–4:103 kk
- tól, -ről rag 10:37
- toldalakok funkcióváltozása 7:31 kk
- Tompá Mihály Ferenc Józsefet elátkozó verse 2:29
- tökbefőtt musttal 7:138
- töklekvár musttal 7:138
- totemisztikus eredetű személynevek II, 114
- totemisztikus névadás 2:32
- totemisztikus nevek 7:82
- tűzcsiholás I, 74
- tűzgerjesztés nyelvi kifejezései I, 73 kk
- u > v hangváltozás I, 115
- ú, -ű melléknévképző 7:80
- új fogalom elnevezése 3–4:55
- ujj szóval alakult állandó szókapcsolatok 8:43
- szóval alakult keveréktípusú frazeológiai kapcsolatok 8:46
  - szóval alakult szólások 8:43
- ujjnyi szóval alakult közmondások 8:45
- Újkigyós mint nyelvújrási sziget 3–4:87
- Újkigyós szegedi vagy Szeged környéki családjai 3–4:87
- ul, -ül, -él határozórag II, 128
- utótagszerű képzők 5–6:13
- *ü hang 8:30
- ü > ő I, 112
- va, -ve, -vá, -vé igenévképző 1:106
- válakozás a hadban II, 110 k
- változások a regös ének szövegében Vásárosdombón 10:27
- ván, -vén igenévképző 1:106

vásárosdombói regölés 10:25
 verselemzés módszerei 9:101 kk
 vers hangnemének vizsgálata 9:105
 verstani elemzés 9:103 kk
 vonatkozó mondatok (jelzői és állítmányi mellékmondatok) 1:88
 zindelykészítés (gépi) ME:190
 zindelykészítés mint manufaktúra jellegű ipar (Szeged) ME:190 k
 zindelykészítés szerszámai ME:190
 zindelykészítők Szegeden ME:186
 zindelyvágás munkamenete ME:186 k
 zindelyvágó mesterség (Szeged) ME:185

2. URÁLI (FINNUGOR) TÁRGYMUTATÓ

Uráli nyelvek általában

hangtörténet: *č- ME:130, *η- 5-6:47, *š- ME:130, *u 7:13
 határozók: ragtalan határozók ME:121
 névutók: 10:36
 ragok: primér ragok kialakulása 10:32 kk., lativusragok ME:130 kk., 10:35, *k- lativusrag ME:128, *ta, *tä ablativusrag 10:35
 sámánénekek formái sajátosságai 3-4:28

Finnugor nyelvek általában

hangjelölés 9:16
 hangtörténet: hosszú magánhangzók 8:28, *k- 1:79, 3-4:59, 5-6:41 kk., *η- 5-6:41 kk., *s- 2:70 kk., *š- 3-4:59, *š- 1:78
 jelek: többesjelek 7:10
 képzők: *ka kicsinyítő képző 1:81, *ηc kicsinyítő képző ME:129, *r 3-4:62 kk., matriarchátus nyomai a finnugor népeknél II:103
 névmások: *iğ- névmástő 10:37
 nomen-verbumok 3-4:57 kk.
 az ős istenként való tisztelete a finnugor népeknél II:115
 ragok: *č- lativusrag ME:129, *k- lativusrag 9:27, *ñc ME:129
 társadalmi szervezet a finnugor korban II:103 kk.

Finn

csonka tö kialakulása 8:28
 hangtörténet: *ä* 8:28, *k- 8:28, *η- 8:24, *ηδ- 8:24, *y- 3-4:58
 képzők: *ise, *itse ME:129, *r igeeképző 3-4:58
 ragok: *tse, *tši prolativusrag ME:129

Lapp

képzők: *š* ~ *ž* *ž* ME:129

Mordvin

képzők: *tše sorszámnévképző ME:129, *tšak adverbiumképző ME:129, *ž igenévképző ME:130

Cseremis

képzők: *aš igenévképző ME:125, *ž névszóképző 2:71
 ragok: *š lativusrag ME:125

Votják

hangtörténet: *g- (<*η) 5-6:46, *o- 5-6:46
 képzők: *ka kicsinyítő képző 1:81, *š igenévképző ME:130
 metatézis 8:26
 ragok: **od'ž*, *ož terminativusrag ME:129

Zürjén

hangtörténet: *e- 5-6:46, *g- (<*η) 5-6:46
 képzők: *ka igenévképző ME:130
 metatézis 8:26
 ragok: **ed'ž* terminativusrag ME:129

Permják

képzők: *edž sorszámnévképző ME:129

Vogul

hangtörténet: *ä- 3-4:58, *γ- 5-6:43, *i 5-6:42, *i 5-6:42, *k- 3-4:58, *š 8:27, *ü 8:28 kk.
 képzők: *γ kicsinyítő képző 1:81, *nə igenévképző ME:125, *nə, *pä igenévképző 9:24 kk., *s igenévképző ME:130, **(i)š* adverbiumképző ME:129
 parallelizmus 9:26
 ragok: *nə, *nä, *n lativusrag ME:125, 9:27, 10:31, *nəl ablativusrag 10:31, *nät comitativusrag 10:31

Osztják

hangtörténet: *e 8:27, *əγ- 5-6:45, *γ velarizáló hatása 8:23, *k, *η velarizáló és labializáló hatása 5-6:45, *ö 8:27, *ö- 5-6:45, 8:28, *öγ- 5-6:45, *w- 5-6:45
 indulatszavak 3-4:28
 képzők: *χ kicsinyítő képző 1:81, *r kicsinyítő képző 3-4:65, *s igenévképző ME:130, *s, *t névszóképző 2:71
 metatézis 8:25
 ragok: *É, *na lativusrag 10:31, *š, **t'* lativusrag ME:129

Szamojéd nyelvek általában

hangtörténet: *ä- 10:30, *n-, *ñ- 10:29 kk., *o- 7:12
 névmások: visszaható névmások 7:12 kk.
 ragok: ablativus és locativus 7:7 kk., prolativus 7:11

Nyenyec

hangtörténet: -j- 5-6:47
 indulatszavak 3-4:27
 képzők: -хая' (-заа', -каа') igenévképző ME:127, -j kicsinyítő képző 3-4:23, -s' (-з-í's') igenévképző ME:124 kk., -sa, -sai igenévképző ME:130, -sa, -se, -sei igenévképző ME:130, -ββanž, -ββant'š, -manž igenévképző ME:126
 névmások: személyes névmások nyomósított alakjai 7:14 kk.
 nomen-verbumok ME:125 kk.
 ragok: birtokos személyragok (Pxsg 1.) 3-4:23, 7:13 kk., -xa lativusrag ME:123, 127, -ñäe essivus-translativusrag ME:121, -n' dativusrag 7:13, -š lativusrag ME:121 kk.
 töltőhangok, töltőszótagok 3-4:19 kk.

Enyec

határozók: szám-állapothatározó ME:127
 képzők: -sei igenévképző ME:130, -š(i), -d'(i), -í(i) igenévképző ME:127

Nganaszan

határozók: szám-állapothatározó ME:127
 képzők: -sa, -se, -si, -ja, -je, -ji igenévképző ME:127, -su igenévképző ME:130

Szellkup

képzők: -lä adverbium- és gerundiumképző ME:128, -qo igenévképző ME:128, -s, -se igenévképző ME:130
 mellérendelő szerkezetek 7:10
 ragok: ablativus- és locativusrag 7:5 kk., 10:30, -qo lativus-translativusrag ME:128, -sā instrumentális rag ME:127
 többesjelek: -lmy 7:9

Kamassz

képzők: -la', -le', -le' gerundiumképző ME:128, -set, -sit, -zet, -zit igenévképző ME:127
 ragok: -go, -yo számhatározórag ME:128, -se, -še, -že, -ze instrumentális-comitativusrag ME:127, 130, -t dativusrag ME:127

III. SZÓMUTATÓ

1. MAGYAR SZÓMUTATÓ

abba(n) hagyja a munkát 'sztrájkol' 3—4:51
 acél I, 73 kk
 A(da)lbert(us) II, 66
 Adilbreth II, 69
 Affia II, 69
 Aga II, 69
 Agabut II, 69
 Agard II, 71
 Agelista II, 69
 Aglent II, 70
 akar 8:27
 Aladar(i)us II, 70
 aláeresztő 1:26
 aláeresztőszíj aláeresztő 1:21
 aláhúzás 2:12
 Alard II, 71
 Alber II, 71
 Alberd II, 72
 Albert(h) II, 72
 Albeus II, 72
 Albre(c(h)t) II, 7
 Aleman(nus) II, 73
 Algyó ME:179
 Aliger II, 73
 áll (főnév) 8:25 kk
 áll a virgína 5—6:85
 állani való szőlő 7:135
 Allethe II, 73
 Allman(nus) II, 73
 Alpert(us) II, 74
 Altaman II, 74
 Althmar(us) II, 74
 aludt-szén, holt-szén I, 81
 Aman(us) II, 74
 Ampudin II, 74
 András Andi—Bandi 2:43
 András Bandi, Bangyi stb. 2:44
 Angland(us) II, 75
 ángyomasszony 3—4:86
 Anna: > An 3—4:70
 Anna:Panna, Panci, Pancsa 2:46
 Antal: > Anta 3—4:79
 anyakövész, anyatészta 5—6:71
 apol 'csókol' (Haraszi) 3—4:139
 arany való ruhaalj 9:24
 arasz 2:49, 54, 70

araszkorá 2:69
 arasznyi 2:67
 araszol, megaraszol 2:69
 araszos arasztos 2:68
 arasz(t) 8:41
 araszt (mértéknév) 2:59
 Arc(h)inus II, 75
 árdéj < román ardieu 'tüzes, égető' 1:8 k
 Arnald(us) II, 75
 Arnoch II, 75
 Arnoldinus II, 76
 Arnold(us) II, 75
 Arnolt(h) II, 76
 Arnoth II, 76
 Art(h)inus II, 76
 Artolph(us) II, 77
 Arym II, 77
 Ásotthalom ME:183
 ászok 7:138
 asszony 'tizes a kártyában' (Újkígyós) 3—4:90
 Asszonyszállás ME:179
 Athe II, 77
 Atimouata II, 77
 Átokháza ME:179
 Átol árok ME:180
 Atta II, 78
 Attun II, 78
 Augmerius II, 78
 Aynard(us) II, 78
 Baal II, 78
 Baga II, 79
 Bagin II, 79
 Bagitha II, 79
 bagó, pipaszutyak ~ pipamocskok 8:21
 Bago(u) II, 80
 Bagun II, 80
 bak ~ közösül < dug, döf, szúr > hurkol 2:77
 bak (ige) 2:76
 bak > bakó 2:74
 bakarasz 2:62
 bakik 2:76
 bakó 2:73
 bakó ~ hurkoló, akasztó 2:77
 bakó 'tarisznya, szánkó, hóhér' 2:75
 bakol 2:75
 bakszán ~ bakó ~ bakóca ~ bakonta ~ bakonca
 2:74

- Balad II, 80
 balanciroz ~ lémázsál I:19
 Balamcer II, 80
 Balassa fája ME:180
 Balduin(us) II, 80
 Baldus II, 81
 Balk(o) II, 81
 Balow II, 81
 Band(o) II, 81
 Bánfalva ME:179
 Bank(o) II, 82
 Bar II, 82
 barack I, 108
 báránycsecs tapló I, 76
 Barla > Balla, Bolla 3—4:84
 barlang 'ásott gödör' I, 16
 Barouch II, 82
 Barthol II, 82
 Bas II, 82
 Basoch II, 83
 Bat(h)a II, 83
 Bat(h)and II, 84
 Batyz II, 84
 Bazoch II, 84
 Baxa II, 80, 84
 Bayko II, 84
 beállítja a munkát 'sztrájkol' 3—4:48
 becsap 'rászed, félrevezet' 8:61
 becsapott had, becsapott csata 8:61
 becsapta, mint Balogh az ördögöt 3—4:86
 Beer II, 84
 begyegel 2:70
 békász 2:35
 Beker II, 84
 belekottyán 5—6:57
 Belger II, 84
 Belta II, 85
 Benata II, 85
 Bene ME:180
 Benedek: > Bene 3—4:77
 Benedek Benk, Benke, Benkus 3—4:72* k
 Bénihalasa ME:180
 Beoda II, 85
 Berci ME:146
 Bercha II, 85
 Beremerko II, 86
 Berend II, 86
 Berges II, 86
 bérharc 'sztrájk' 3—4:31
 Beringuer II, 86
 Bernalch II, 86
 Bernald(us) II, 86
 Bernalth II, 86
 Bernard(us) II, 86
 Bernold(us) II, 87
 Bertho II, 87
 Bert(h)old(us) II, 87
 Bertolth II, 88
 Bertramus II, 88
 Bertrand(us) II, 88
 Bertu II, 88
 Berveinus II, 89
 Besso II, 89
 beszűnteti a munkát 'sztrájkol' 3—4:52
 beveszi a maszlagot II, 141
 Beyn II, 89
 biber 1:8
 bibolya ME:146
 bika semlyéke homokja ME:180
 Biterolf II, 89
 Bither II, 89
 Bitho(u) II, 90
 Bithov II, 91
 Bit(t)er II, 89
 blanclager ~ körösztfejagy 1:22
 Boca II, 91
 Boch II, 91
 Bocsa II, 91
 bodag 5—6:76
 Bodin II, 91
 Bodoglár ME:180
 bodnár 5—6:117
 Bodmer II, 91
 Bod(o) II, 91
 Bodon halma ME:180
 bogár 2:32
 Bogárhoz homokja ME:180
 bognár 5—6:117
 bojtorjány ME:162
 Bok II, 93
 Bokoch II, 94
 Bokuch II, 94
 Bolcer II, 94
 Boldogasszony ágya 3—4:91
 Boldogasszony pohara 3—4:91
 bolgárgyékény (Tápé) 3—4:164
 bolondos (szüvöttgyékény fajta) (Tápé) 3—4:164
 Bolt II, 95
 Bongh II, 95
 Bontha II, 96
 Bontho II, 96
 bönung ME:162
 borélesztő, pár, borpár 5—6:69
 borocka, boroszká I, 108
 Boroneg II, 96
 borpár, borélesztő, borkomló 7:138
 bors 1:8 k
 Bort(a) II, 96
 Bo(a)rto(a)lo(a)m(n) > Bortol, Bartal 3—4:80
 Bosar II, 97
 Bosoch II, 97
 Bosov II, 97
 bosztán 3—4:85
 Bozo(u)ch II, 97
 Bozou II, 97
 bozsékol 3—4:86
 Boxa II, 97
 böngyöle 5—6:63
 böngyölekinyér, böngyölepogácsa 5—6:63
 Brach II, 98

- Branda II, 98
 braziliai bors 1:9
 Bryn II, 98
 buborka ME:146
 Bucan II, 99
 Buck II, 99
 Budar II, 99
 Budrin(us) II, 99
 Bugac ME:180
 búgattyú 5—6:90
 Buken II, 100
 buksza I, 117
 Bunch II, 100
 Bur II, 100
 Burd II, 101
 Buscard II, 101
 Buzgán halma ME:180
 buzogányfű 2:39
 bükkfa-tapló I, 76
 bürduda, kecskeduda, kecskebürduda, juhász-
 duda, dernyő 5—6:87
 Bynadi II, 101
 Bytha II, 101
 Byt(h)er II, 90
 Byt(h)o(u) II, 101
 Byt(h)ow II, 101

 Calan 1:33
 Calud 1:33
 Campa 1:33
 Carol(us) 1:33
 Cecilia: > Cece 3—4:78
 Cenci ME:146
 Chebe 1:34
 Chef 1:34
 C(h)ikuid 1:35
 Chon 1:35
 C(h)ot 1:35
 Chotina 1:36
 Chotober 1:36
 Chuhouigh 1:34
 Chule 1:37
 C(h)urt 1:37
 C(h)ybak 1:37
 C(h)yko(u) 1:38
 Chynt 1:38
 Chyper 1:38
 cigány lössz (a kenyér) 5—6:69
 cigaretta, cigërëttä, cigaretli 8:21
 cimbalom 5—6:89
 citura, citora, tambura, asztaltambura 5—6:88
 Ciquilou 1:39
 Cocu 1:39
 Colov 1:39
 Compoldus 1:40
 Condram 1:41
 Conrad 1:41
 Cornolt 1:43
 Cothob 1:43
 cuharé (Újkigyóson) 3—4:89

 Cumpurd 1:44
 Cunch 1:44
 Cunold 1:45
 Cunon 1:44
 Cusula 1:46
 Cziglyn 1:46
 Czyller 1:46
 csajbókos II, 142
 csap 1:22
 csap < kfn. zapf I, 109
 csatorna ~ sipóka 1:22
 csentrös 3—4:86
 cserefapudva I, 75
 cserény II, 131
 csérpák 2:10
 Csicsa ME:143 kk
 csicsa 'szamár, stupidus' ME:149
 Csicsó ME:143
 Csicsók ME:144
 csikász 2:34
 Csikos semlyékje ME:180
 csipmentes mag 2:6
 csipödi 1:15
 csipödött, zúzott (paprika) 1:23
 csírásmag 2:6
 csivajog I, 13
 csólyos ME:180
 csomós tapló I, 76
 Csorva ME:179
 csök 3—4:91
 csököny 'sztrájk' 3—4:31
 Csöngöle ME:179
 Csöre ME:144
 csörmő 1:15
 csucok (Haraszti) 3—4:139
 csutkó II, 141
 csutkó alá szorul II, 141
 csutkózni II, 141
 csúvár, csúvárkodás 1:24

 Daan 1:47
 Dabouh 1:47
 Dacho(u) 1:47
 dagad 8:23
 dagasztaltmag 2:6
 dagasztás 5—6:71
 dagasztóteknő, sütőteknő 5—6:70
 Dáli ME:145
 Damana 1:48
 Dandi ME:145
 Dándó ME:145
 Danubios 3—4:111
 daru ~ karvas 1:20
 darukapocs 1:20
 daruköröm 1:20
 darvász 2:35
 Dávid (és becézései: Dausa, Dowsa, Dosa)
 3—4:71
 Dávod község neve 7:93
 Ded(a) 1:48

- Deg 1:49
 déjászatyor (Tápé) 3—4:165
 Demeter: > Deme 3—4:77
 Depre(c)ht(us) 1:49
 derék (mértéknév) 2:50
 Detbor 1:49
 Det(h)mar(us) 1:50
 Deth(y)linus 1:50
 Detram 1:50
 Detric(us) 1:51
 Deym 1:51
 Deyz 1:52
 D(h)enle 1:52
 diófa-tapló I, 76
 Dithk 1:53
 dobban 5—6:57
 dobog 5—6:57
 dobogó 5—6:57
 Dobos széke homokja ME:180
 Doch 1:53
 dohány 3—4:85
 dohányfűrű, palántaültető-fűrű 3—4:92 k
 dohánykuka 8:14
 dohányszín 8:13
 dohányszödés 3—4:93, 8:13
 dólé~csapszög 1:22
 dolog-té nap 9:29
 Doman 1:53
 Domaszék ME:183
 Dominika > Dom 3—4:76
 Donk 1:53
 Donus 1:54
 Doroskutyai halom ME:180
 Dorozsma ME:179
 Dózsá 3—4:72
 döccen 5—6:56
 döccenő 'rázódo székér v. ember' 'kisebb mélye-
 dés' 5—6:57
 Dödl, Dödici, Dödike (Ödön) ME:145
 döf I, 118
 döng, dönög 5—6:57
 döngöl~dengel 5—6:57
 döngölet~döngület~döngelet 5—6:57
 döngöletes 5—6:57
 dörgöl I, 116
 Dragh 1:54
 Duba 1:54
 Duda 1:54
 Dulika ME:145
 Dwthko 1:55
 Eberhardus 1:55
 Eberweyn 1:55
 Ecche 1:56
 Eccul 1:56
 Echardus 1:56
 Edelin 1:57
 Edemen 1:57
 édősbör~fűjtött bor~kontyalávaló 7:137
 édőskü 1:16
 édősmalom 1:16
 édősmónár 1:16
 Edu(s) 1:57
 eeh orozlan 9:30
 é-föt 9:29
 ég (főnév) 8:30
 é-kopp, é-kop 9:30
 eger 1:122
 egér 8:30
 égő szén 'égő szerelem tüze' I, 82
 egyágú, egy lábú 2:78
 egybevalókú~tótókú~daráskú 1:19
 eggyenlítő~eggyenlítőluk 1:18
 egy kinyérőn vannak 5—6:65
 egyöm (Haraszi) 3—4:139
 egy sütetből öleg egy lepény is 5—6:76
 egyszerte, kétszerte, hétszerte II, 127
 éh, éh, éh 9:29
 éh, éhes 3—4:10
 éh~ih<juh~joh<junh~jonh 3—4:11, 9:29
 éha, éhában, éhának 9:29
 éh farkas 9:30
 éhösöm van 5—6:65
 éhözöm van 5—6:65
 éh-nyál 9:29
 éh valék 9:30
 Einhard 1:58
 ekekapáz 2:9
 Elderbo 1:58
 Elemer(us) 1:58
 Elenta 1:59
 éleszd meg a szemet I, 80
 eleven szén I, 81
 elhagyja a munkát 'sztrájkol' 3—4:52
 Elisabeth:>Els 3—4:76
 el-kotródik 1:75
 él-kottyánik 5—6:57
 él-kutal~el-kudal 1:75
 elő-arasz 2:62
 előri 1:26
 előzúzó~kalapácsos daráló 1:25
 Embel 1:59
 emberöltő 3—4:7
 emelőcsavar 1:18
 Ende(s) 1:59
 Endre:>Bende stb. 2:45
 Enge 1:60
 Engi homokja ME:180
 Eötöczéki halom ME:180
 épkezláb 7:79 k
 Erecu 1:60
 ereszáór 'gyeplőszár' 3—4:139
 Erik 1:61
 Erhard 1:60
 Ermelaus 1:61
 Erne(i) 1:61
 Ernel 1:63
 Ernő — Bernő 2:43
 Ernsth 1:63
 erőskü 1:16

- erősmalom 1:16
 erősmónár 1:16
 erszín I, 74
 Ertueg 1:64
 Ertudo 1:63
 Erzsébet: Bözse, Bözsi, Bösze, Bözsi 2:46
 Erzsébet: Pöre, Pöri, Pösze stb. 2:48
 Erzsébet: >Zsóka: >Zsó 3-4:69
 Erzsók — Perzsók 2:43
 essös kalács 5-6:76
 Están — Bestán 2:43
 észik 9:31
 észik : é (múlt idő egyes sz. 3. sz. tárgyaz rag.)
 9:29
 é-szër, ie-szër 9:29
 Eszti — Beszti 2:43
 Eszter — Peszter 2:43
 Eszti — Peszti 2:43
 ev 'gennyedtség' 2:71
 é vagyok 9:30
 Eyze(ch) 1:64

 faféder, féder 1:21
 fagy (főnév és ige) 3-4:57
 faj, fajta 8:26
 fajsz 3-4:195
 fakoszorú ~ koszorúfa 1:18
 faköze I, 75
 fakutya ME:188
 falarasz 2:66
 Falko 1:65
 falu 8:25
 falu ~ vog. paul ~ osztj. pöyöl II, 113
 fánk 5-6:76
 fapofák ~ falógerok, rézpofák ~ rézlógerok 1:22
 Fara 1:65
 farag 3-4:140
 Farkas 7:82, 8:62 k
 fasina ME:164
 fasing ME:164
 fasing ~ facsing ME:164
 Fazékszer 7:130
 féderszíj 1:21
 fehértapló I, 76
 fej (mértéknév) 2:50
 fej fok II, 131
 fekete 8:27
 feleközet 'nagy család, ágazat, genus' 3-4:138
 felhordó 1:17
 felleg 8:25
 félmagzik 7:81
 fél szer hárm II, 122 k
 félmagzik 7:81
 fenyőtapló I, 76
 Ferdinand 1:65
 Feri — Beri 2:43
 fészek 2:71
 fészök 2:6
 fi ~ faj II, 131
 fike (Haraszi) 3-4:138

 Fita 1:65
 fiú 8:27
 Flins 1:65
 fódózás 2:12, 3-4:93
 fog ~ kezd 8:60
 fog (főnév) 8:30
 fogasol 2:9
 Foluyné 1:66
 fon 3-4:60
 font háló 3-4:60 k
 fontoskalács 5-6:74
 Fornos 1:66
 forrasztópáka 2:40
 Forro Somboja ME:180
 fostos 2:8
 Fő Ere ME:180
 főhordó 'felhordó' 1:18
 fölőlebel 'főlnyalából' 3-4:124
 fölöntő 1:14
 főlőkű ~ forgókű 1:18
 főzöl I, 116
 Franc(iscus) 1:66
 Frank(o) 1:67
 Frid(e)ricus 1:67
 Froka 1:69
 Frych 1:69
 Fulbirt(us) 1:69
 Fulco 1:69
 Fulcumar(us) 1:70
 Fuldric 1:70
 Fulguran 1:71
 fűrű ~ fáfűrű ~ bulgárfűrű 2:8 k
 fut, mint a maszlagos hal II, 142
 fül 2:71
 füves 2:35
 fűzés 2:15
 fűzfa-fütyűrű 5-6:89
 fűzfatapló I, 76

 gányó 3-4:86
 garagyláb ~ garagytartó 1:21
 garas I, 110
 Garas(d) I, 110
 garat 1:14
 garatos 1:17
 Garga homokja ME:180
 Gellén homokja ME:180
 gém 1:84
 geréb I, 114
 gërzd I, 112
 Gikin 2:40
 gonosz-tévé ember 9:27
 Göcsej 5-6:61
 göcsejes 5-6:61
 göcsös 5-6:61
 göhej 5-6:61
 göndöcskaptár 3-4:95
 göndör I, 112
 gözmalom 1:15
 gudúc 3-4:86, 5-6:74

- gugyor 5—6:58
 gulya 2:38
 gügyü 'nadszálakból álló nyaláb a kemence fű-
 tésére' 5—6:69
 Gyála ME:182
 gyalog 8:25
 gyalukü 1:20
 gyékényszima 3—4:165
 gyékénypáklya 2:39
 gyékénypapucs 3—4:165
 gyékényszék 3—4:165
 Gyestók ME:144
 gyopártapló I, 76
 Gyorkó ME:144
 györpáros 'szatyorfajta' 3—4:166
 gyufa I, 73
 Gyula — Bula 2:43
 gyűgyü 3—4:90

 had II, 103 kk
 hadakozik II, 115
 haj (indulatszó) 3—4:26
 hajtogatott 'tésztafajta' 5—6:72
 (meg)hal~finn kuole- II, 105
 hal~finn kala II, 105
 halad 8:26
 halatköz (Haraszti) 3—4:140
 halóka 'fűl' (Haraszti) 3—4:139
 harap (főnév) 5—6:116
 harcra 8:59
 hargaská (Haraszti) 3—4:139
 hárit 1:74
 három~finn kolme II, 105
 három:harmad 5—6:18
 hasítás 1:15, ME:188
 hat~finn kunte- II, 105
 háta-hopás 5—6:58
 háta hoporjás 5—6:58
 hátalás 1:19
 hátaláskarika~hátallókarika, hátallóabrinc
 1:19
 havibúcsú 2:12
 hej (indulatszó) 3—4:26
 hengeröl 2:9
 hermonika, hermuzsika 5—6:89
 Hestör, Östör (Eszter) ME:147
 hétszerő kötél 3—4:62 k
 higul, elhigul 'elájul' (Haraszti) 3—4:139
 himel~meghimel 2:76
 himelés 2:76
 Hogy ősi mög az embör kinyerinek javát? (tal.
 kérdés) 5—6:65
 hólévő 9:24
 hónalj 2:10
 hónalj (mértéknév) 2:50
 hop~hopp 5—6:58 k
 hopmester I, 118
 hoportyagos 5—6:58
 hoppós 5—6:59
 Horgos ME:181

 horhó, horha 5—6:60
 horgolás ME:188
 hosszabbítólámpa 1:20
 hőlesbors 'hüvelyes paprika' 1:8
 högypaprika 2:15
 hörög 5—6:60
 hörpenyeg 5—6:60
 huja 'sztrájk' 3—4:31
 Hun szokás mögszegni a kinyeret? (tal. kérdés)
 5—6:65
 hupart 5—6:59
 hupartos 5—6:59
 huporc~hoporc 5—6:58 k
 huporcós 5—6:58 kk
 hupp 5—6:59
 hurok — hurkol 2:75
 húzgol I, 116
 hüvelyk (mértéknév) 2:54

 ia-fia 7:80, 8:30
 Ica, Ici, Icu ME:148
 Ica-Bica 2:43
 Icsa ME:145
 Icsó ME:145
 ideg 'mestergerenda' (Haraszti) 3—4:138
 idejekorán~idején korán 5—6:51 k
 Ignác:>(Igna) Bigna 2:45
 így ME:129
 ij 8:26
 Illés:>(Ijje) Pijje 2:45
 Ilon~Ilony 5—6:79
 Ilona~I-ca, I-ci, Icu 3—4:71
 Ilona:>(Ila) Pila 2:46
 Imre:>(Imci>Inci) Binci 2:45
 Imre:>Binyu 2:44
 incs 7:39 kk
 indiai bors 1:7
 indián bors 1:9
 ipse 1:73
 Irén:>(Iri) Biri 2:46
 Irmóka>Móka ME:146
 isten II, 115
 István:>Ist 3—4:70
 István:>Ista~Pista 2:43
 István:>Pista, Pesta, Pestya, Pisti stb. 2:45
 Izseő I, 118
 Jakab:>Jak 3—4:75
 János:>Ján 3—4:70
 jeg 1:120 kk
 jég 8:30
 jól-tett uram 9:27
 Jóska—Bóska 2:43
 Jóska-Póska 2:43
 Júcsa-Púcsa 2:43
 Jula-Lula ME:145
 Juli-Puli 2:43

 kacaj, kacag 1:81
 kajtat 1:76
 kalancsolódik 7:82

- kalicka ME:188
 kallantyú, kalantyú 7:82
 kan> megkanol 2:76
 kancahordó 2:10
 kankapocs~himkapocs 2:76
 kanóc I, 110
 kanót I, 110
 Kántor Semlyékje ME:180
 kantus I, 111
 kapor 2:11
 kappan I, 111
 Kara homokja ME:180
 karakóré, kerekóré 'kalácsfajta' 5-6:76
 karó~tuskó~tőke 1:19
 kas 2:37 k
 Kata 7:111
 Katalin:> Ka 3-4:70
 Katalin:> Kata 3-4:78
 kátyú 5-6:58
 kebel, kebelcse (Haraszi) 3-4:137
 kebeles köntös (Haraszi) 3-4:137
 Kecze korhánya ME:180
 kehely I, 119
 kelentyű 7:82
 kell 8:25
 kelő üdő 3-4:183
 kengyelvas~kengyel, emelővella 1:23
 kenyértörésre kerül a dolog II, 110
 kerécsin ME:156
 kerekítés ME:186
 keréksin ME:156
 keréksing ME:155
 kereskédik I, 14
 kereskédő I, 14
 kérög 1:21
 kérögtetj 1:21
 kerti borspaprika 1:7
 kesely paprika 2:15
 keskönygyékény (Tápé) 3-4:164
 kétágú 2:77
 kétfelé szegték a kinyeret 5-6:65
 két szer kötőfék II, 122 k
 keves 1:122
 kez 1:120 kk
 kéz: (mértéknév) 2:54
 kezd 8:60
 kiáll a munkából 'sztrájkol' 3-4:53
 kifogókerék~aláeresztőkerék 1:22
 kiforgat 7:80 k
 kiforgatta vagyonából 7:81
 kikelet 3-44:183
 kilincs 7:81 k
 kilincs-kalács 7:82
 kilincs, kélincs, kölincs: kelliencs 3-4:195
 kinyér, könyér 5-6:64
 kinyérke, kinyerke 5-6:64
 kinyérkosár 5-6:73
 kinyérmosdató víz 5-6:72
 kinyérpiac 5-6:65
 kinyérsütögető asszony 5-6:65
 Király széke ME:180
 kisgaragy 1:21
 kismónár 'szatyorfajta' (Tápé) 3-4:165
 kispacsirta 'kalácsfajta' 5-6:75
 kissapka~kisblanc 1:22
 Kistelek ME:180
 kisutul 7:135
 kivőnni a vaggyát 3-4:6
 kockáz~főkockáz~föhegedül 2:10
 kócszódó 1:22
 kócsag (Haraszi) 3-4:139
 kole 2:8
 komlóélesztő 5-6:68
 komlószáritó, párszáritó 5-6:68
 kompánia ME:188
 konda 2:38
 kondor I, 112
 kopoja 2:10
 koporsó 2:16
 korán 5-6:49 kk
 koronakalapács~buzogány, küverőkalapács 1:20
 korozsma 3-4:91
 koséc 3-4:86
 kotor: kotorász~tokorász~potorász~kotrés 1:75
 kotróvas~kotró 1:21
 kotróvella~kihajítóvella 1:19
 kotyor 5-6:58
 kottyan 5-6:57
 kottyanó 5-6:57
 koryka 5-6:57
 kotymán, kotymány 5-6:57
 kova~koha I, 73
 kovászolás 5-6:71
 kő 8:30
 köből I, 119
 köcsönkinyér visszajár 5-6:65
 köleskinyér 5-6:63
 kölkök 2:16
 kömény I, 111
 Kömpöc ME:180
 könting ME:162
 köntös-kantus I, 111
 könyök (mértéknév) 2:49
 körbenjáró ló 1:15
 körösztféj~körösztféjvas~eggyenlítővas~
 ~blanc~blancvas 1:22
 körösztvagófűrész ME:186
 körösztvessző 5-6:70
 köszen I, 82
 kötél szére II, 119
 kúcsoskalács 5-6:74
 kúdúscipő 5-6:65
 kuglóf 5-6:76
 Kunz~Hont I, 113
 kurtakufa (Tápé) 3-4:167
 kutat 1:74 kk
 kű 'paprikakő' 1:18
 kű besül 1:25

küfészök ~ kütartóvas 1:18
 kúkarika ~ kúabrincs 1:19
 külénia ~ léniafa, léniafas 1:20
 külön kinyérőn vannak 5—6:65
 kűlök 1:19
 kűlű 1:14
 kűpad 1:18
 kűvágás 1:20
 kűvágó csákány 1:20
 kvadrától, négyszögöl 3—4:120

láb (mértéknév) 2:54, 3—4:117
 lábnyom (mértéknév) 2:51
 lábnyomadék 2:51
 lábtörő (Tápé) 3—4:165
 Laca, Laci 3—4:72
 Lackó-Packó 2:43
 lagzikalacs 5—6:74
 láng ~ lángpaprika 1:14
 lángos, lángas 5—6:72
 lángos harap 5—6:116
 lángos-szén I, 81
 lángszita ~ lőszőrszita 1:14
 láóbó (Haraszi) 3—4:139
 lápi ember 2:35, 41
 lapocka 'a kovász fölverésére szolgáló eszköz'
 5—6:70
 László: > La-ca, La-ci 3—4:71
 László: > Lac, Laszk 3—4:75
 lator I, 112
 leendő 9:24
 lefolyólada 1:22
 lel 8:26
 lélek 8:26
 lepény, túrúslepény 5—6:76
 lepénysütőgető kufák 5—6:77
 lepényt kerestek, lókukóra találtak 5—6:76
 lerohan 1:78
 leshetetlen 'türelmetlen' (Haraszi) 3—4:139
 lesi pákászok 2:41
 lesz 9:31
 Letüre(i)nc, Lörinc > Leu, Lew 3—4:70
 levegőcsatorna ~ rémis ~ rémös 1:20
 level 1:122
 lévén 1:106, 3—4:184
 levendő 9:24
 lévő 9:24
 Lili (Ilona) ME:146
 lites-lantos lepény 5—6:76
 lohol, lohog, lohad 1:81
 löcs I, 113
 lön 1:105 kk
 Lörinc 3—4:72
 Lörinc > Nörinc ME:145
 lősz még cipó, lágy kinyér 5—6:65
 lősz még szőlő, lágy kinyér 5—6:65
 lövődék 'pille, pillangó' (Haraszi) 3—4:139
 lúd II, 105, 116
 Lukács: > Luk 3—4:75
 Luli, Luló ME:147

madarász 2:35
 Madaratz tó ME:180
 maga 7:5 kk
 maga keze szennyébe jár (Csököl) 5—6:115
 magas 7:81
 magrűvetött paprika 2:12
 maguk kényerin vannak 5—6:64
 magunk köpe nyálába járunk (Gige) 5—6:115
 magvacská 7:81
 magvazik 7:81
 magyarkalács, parasztkalács 5—6:75
 magyaróskalács, vőfélykalács, szerelőmkalács
 5—6:74
 majd megbékül a maga kinyerin 5—6:65
 Majsa ME:180
 mál 8:28
 malom 5—6:116
 malomkönyv 1:23
 malompallás 1:18
 marha I, 113
 Marisos 3—4:100
 másutt is őznek fehér kinyeret 5—6:65
 maszlag I, 114
 még a kinyerből se őszik öleget 5—6:65
 még a maga kinyerin se köllene 5—6:65
 megbaklik 'megbicsakolja magát, megcsökön-
 sődik' 2:76
 meghörren 5—6:61
 megküvesödik 2:6
 megrökönyödik 5—6:41 kk
 megszünteti a munkát 'sztrájkol' 3—4:52
 megtagadni a munkát 'sztrájkolni' 3—4:53
 megtapogat 'üt' (Haraszi) 3—4:140
 mejes péntőj (Haraszi) 3—4:137
 mejjelés 1:21
 mejjelőcsákány 1:21
 méktüremik 3—4:140
 meleg 8:25
 Meleg szoba ME:180
 mell ~ mál II, 131
 mell 8:25, 28
 merigetőkalány ~ lapicka 1:23
 merigetőkalány ~ paprikalapát 1:26
 mesz 1:120 kk
 messze-é kinyér nélkül 5—6:65
 Mihály > Mi-sa, Mi-si 3—4:71
 Mika, Mike, Mikó 3—4:72
 Miklós (Miku) 2:47
 Miklós: > Myk 3—4:75
 Mi lenne belüetök, ha én nem lönnék, mög
 a pinisz, ki önné mög akkor a kinyeret?
 5—6:65
 Mi lösz a vacsora? Kinyér mög a béle! 5—6:65
 mindig jár a lepénylesője 5—6:77
 mindönszentök kalácsa, mindönszentkalács, kű-
 dűskalács 5—6:75
 mióta kétágú 2:77
 Misa 3—4:72
 mocok (Haraszi) 3—4:139
 molnoddal 5—6:116

mónár 5—6:64
monda, babona 10:10
Monostor ME:180
Mórahalom ME:183
Móricgát ME:180
morkoláb 'határörgróf' I,114
morzsoltka 7:139
mögnyúlik, begyullad (a kenyér) 5—6:69
mögötte mán kinyere javát 5—6:65
munkabeállítás 'sztrájk': 3—4:45
munkafelmondás 3—4:44
munkát elhagyni 'sztrájkolni' 3—4:43
munkát felmond 'sztrájkot előzetesen bejelent'
3—4:44
munkamegbeszélgetés 3—4:44
munkamegtagadás 3—4:49
munkaszünet 3—4:43, 45, 50 kk
munkaszünetelés 3—4:44 kk
munkatörés 'sztrájk' 3—4:31
mustméz 7:137
műhelyt odahagy 'sztrájkol' 3—4:43 kk

Náci ME:146
Nagy állás ME:180
nagygaragy 1:21
nagymónár 'szatyorfa' (Tápé) 3—4:165
Nagyot hall, mint ősszel a mónár 1:14
Nagy pákász 2:33
nagyöntöki kinyér 5—6:65
Náncsi, Nancsi, Nani, Náni, Nanica
ME:146
naplevő ME:119, 9:24 kk
Nathaniel: > Nata 3—4:77
natykufa (Tápé) 3—4:167
náva 'nagy hajó' I, 115
negyedfeles (Tápé) 3—4:164
négyellés ME:188
négyellő balta ME:188
négyrőfös (Tápé) 3—4:164
néhai való 9:24
nehez 1:122
nekem szabad 5—6:10
nem kér kinyeret 5—6:65
nem kinyere a dolog 5—6:65
nem legényök, hanem lepényök 5—6:76
Némvaló, Némvagy ME:119
nemzet 'fajzat' 3—4:138
nemzetség 'nagycsalád' (Haraszi) 3—4:138
nép 7:80
Neste 3—4:79
nesz 5—6:55
nev 1:120 kk
néz 3—4:65
nő (főnév) 8:30
nősténykapocs 2:76
Nusi ME:146
nyak (mértéknév) 2:50
nyaktőke 1:22
Nyáron ruhádat, télen kinyeredet el ne hagy
5—6:65

nyustok ME:188
nyúzzol I, 116

ódalcsavar 1:18
odu ~ finn onte- II, 105
ól 'fiatal házások kis szobája' 3—4:138
olthatatlan szén 'véghetetlen szerelem' I, 81
Olyan is az, mint a keddi mennyasszony 3—4:86
Olyan mint egy falat kinyér 5—6:65
orr (mértéknév) 2:50
orrtoke 1:21
ősz (ige) 8:27
otthagyja a munkát 3—4:52
őv I, 126, 130, 8:27
Ödön (Ödi): Bódi 2:45
öl (mértéknév) 2:49
öl (főnév) 3—4:115 kk
ölbe fog 3—4:121
ölbe kap 3—4:125
ölbe vesz 3—4:124 k
öleb 'nyaláb' 3—4:124
ölel 3—4:121
öles 3—4:118 kk
öl fa 3—4:121
ölmérő 3—4:118
ölnyi 3—4:123
ölöz 3—4:124
öl-pálca 3—4:118
ölre kap 3—4:125
ölre megy 3—4:125
öl széna 3—4:122 k
ördögös 3—4:10
örölőlap, platt 1:19
örömapa, örömanya 3—4:90
ös < ös II, 114
ősz-búza 7:80
Őszeszek ME:183
Őszög < Őszög < Alsözög II, 112
összekopnak 1:19
öttrőfös (Tápé) 3—4:164
Öttömös ME:179
öz 3—4:11

pák 2:34
pákaseprű 2:39
pákász 2:33 kk
pákászkogyik 2:34
pákász macska 2:33
pákászol 2:33 k
páklya ~ páka 2:39
páklyatartó 2:40
pákosz eb 2:34
pákoszkodik 2:35
pákosztos 2:35
Pál 3—4:72
palántahányó 3—4:93, 8:12
palántaluk 2:9
palántanevelés 2:5
palántaszódás 2:7
pálka ~ pálka 2:41

Panda < Panna < Anna-Panna < Anna (Kaba)
7:110

pankó 'fánk' I, 115

Pap halma ME:180

paprika 1:8

Paprika (családnév) 1:8

Paprika Jancsi 1:9

paprikasződés~paprikaszüret 2:15

paprikató 1:9

paprikaültetés 2:7

parasztarasz 2:66

parasztkemönce, banyakemönce, búboskemön-
ce 5-6:69

Parisos 3-4:100

Part(h)isos 3-4:101

*pekušti I, 117

pelénös (Haraszi) 3-4:138

pemet, pemetelő 5-6:69

pemetrongy 5-6:69

pemetvíz 5-6:70

pendely 2:78

perec 5-6:74

Perzelew I, 115

perzsel, perkel, pergel I, 115

pfeferóni 1:8

pilis 5-6:64

pillatlan szem I, 21

pinküsti I, 117

pint I, 116

piócaszedő 2:35

pipa I, 73

pipárka 1:8 k

pipázás 8:17 kk

pipér 1:8

pirosbors 1:8

pirosítókü~színösítőkü 1:26

Pista, Panna, Bandi stb.

ME:144

piszkafa, piszkavas 5-6:69

plat, küláp 1:20

plundra, pundra, pluder, plundér I, 116

poánybors 1:8

Póli, Apolló, Pipilló (Apollónia) ME:145

polkál~polkáz 'pólyáz' 2:34

popium 2:40

porkoláb I, 114

porozás 2:9

porvető~porfogó 2:13

porzsol I, 115

Pósa, Pócs, Pócsa, Pós, Póka 3-4:74

pozsonyi vagy mészároszatyor (Tápé)
3-4:165

Pöre ME:144

puska, puxa I, 116

Puskás halma ME:180

Puskás homokja ME:180

Pusztamértes ME:179

Pusztaszer ME:183

pünkösöd I, 117

püspök I, 118

raca~racka~kaláris 2:16

ragad 8:23

rajta hagyta keze szemét 5-6:115

rákász 2:35

rakó~rakodó~paprikarakodó 2:10

rakottkü 1:19

rások, rákosol (Haraszi) 3-4:139

rázófa~poroszka 1:21

rázókarika 1:21

ravasz 2:71

reg, rege 5-6:41 kk

reg 8:30

reggel 5-6:41, 7:57

régi 5-6:41, 7:56

regös 7:55 kk

rejt 5-6:41 kk

reked, rekken stb. 5-6:41 kk

rekeszt 'kerítés' 3-4:138

rémösölés 1:20

részeg 5-6:41 kk

rétes ember 2:41

rétségi róna I, 15

reves fatapló I, 76

révül 5-6:41 kk, 7:56

róna I, 15 kk, 3-4:185

róna föld I, 20

róna határ I, 23

rónahely I, 18 k

róna mező I, 23

rónás I, 17 k

rónás ábrázat I, 20

rónaság I, 24

róna sík I, 23

róna táj I, 23

róna tér I, 23

rónáz I, 17 k

Rof I, 118

rohan 1:76 kk

rohanás 1:77 k

rohanó fák 1:76

rohant 'zúdít' 1:78

rokon 10:37

Rosa halma ME:180

rőf ME:160

rőfös szatyor (Tápé) 3-4:165

rőgtön 5-6:41

rögvest 5-6:41

röhencs 1:80

röhög 1:80

Rőszke ME:179, 183

rubint ME:163

ruva 3-4:66

Ruzsa ME:183

ság 8:28

sajtár, zsétér I, 119

Sándor-Bándor 2:43

Sándor:>Sa 3-4:69

Sándor:>Sanyó 2:44

Sankó-Pankó 2:43

- sánta arasz 2:62 k
 Sára :> Să 3-4:70
 saroglya I, 120
 Sasülés ME:179
 Sanyula-Panyula 2:43
 selyömcipó 5-6:66
 ség 8:28
 sejömszatyor (Tápé) 3-4:165
 seng ME:163
 ser II, 131
 sër-dít, sör-dít II, 131
 sër-it, ser-it, sër-itt, sir-it II, 131, 3-4:61
 síkság I, 15 kk
 sík-vér 3-4:185
 sík víz I, 17
 simindzsia, dzsimindzsia, szimindzsia, szimincsia
 5-6:67
 Simonszer, Tubolszer II, 128
 sín ME:152 kk
 sindöjtetj ME:186
 sindöjmadzag ME:188
 sindöjvögyellő ME:188
 sing ME:154 kk
 sing~seng (mértéknév) ME:159 kk
 singcsont ME:159
 singel ME:162
 singes ME:162
 singkora ME:162
 singnyi ME:160
 sing-vas ME:155
 sinkalapács ME:159
 sínzeg ME:158
 sínvas ME:155
 sir-ing, sir-inget II, 131
 solymászok 2:34
 sor~szer II, 130 k
 sora van, mint a lepényövesnek 5-6:77
 sovány, sovánka, sósbadag 5-6:72
 Söjtör I, 119
 sömör-szem ME:163
 sörelesztő 5-6:69
 sörény-ször ME:163
 sörpényő pörsöly 1:22
 sövény-szó ME:163
 spanyolbors 1:9
 stender~küalivas 1:22
 strájk 3-4:38
 streik 3-4:38
 strejk 3-4:38
 stricke 3-4:37
 strickemozgalom 3-4:42
 strik 3-4:37
 strike 3-4:36
 strike-bizottmány 3-4:42
 strike-bizottság 3-4:42
 strike-kassa 3-4:42
 suber 1:22
 sudor 3-4:62
 sugat (mezőtelki nyj.) II, 142
 sugatos hely, sugatos (mezőtelki nyj.) II, 140
 sülj áldott, pirulj áldott! 5-6:72
 sűrű II, 132, 3-4:64
 sütőlapát 5-6:70
 szabadna 5-6:10
 szád~vog. sünt II, 116
 szakajtó (szalma-, gyékény-) 5-6:70
 szakajtókendő, szakajtóruha 5-6:71
 szál (fa) 8:25 kk
 szálep 2:40
 száll 8:29
 szállítókerék~rászállítókerék 1:23
 szállítóvas 1:23
 szálvas 1:22
 szálvaskerek 1:23
 Szamar vót a vízholdó, szúnyog vót a dagasztó
 5-6:71
 Szank ME:180
 szárazmag 2:6
 szárazmalom 1:14 k
 Szatymaz ME:179
 szedőtké (Haraszi) 3-4:139
 szeg (ige) 8:30
 Szeg határ ME:180
 szegről végről rokonok II, 113
 székláb, dagasztóláb 5-6:70
 széllarika 1:20
 szélmalom 1:14
 szempillantás 2:51
 szen I, 79 k, 1:82, 1:120 kk
 szén 1:81
 szén 'tűz' I, 79, 3-4:140
 szenelő, szenelő I, 80
 szén-ház, szín-ház I, 80
 szenes I, 80
 szenes ház I, 80
 szenes laptá, tüzes laptá I, 81
 szemet gyűjt 'tűzet gyűjt' I, 80
 szénhej I, 80
 szénszító I, 80
 Szentiván ME:182
 Szentlászló ME:180
 Szentmihálytelek ME:179
 Szentpéter ME:181
 szénvonó I, 80
 szénvonyó 5-6:69
 szer II, 103 kk, 117, 121, 128, 1:85, 3-4:66 k,
 138
 -szer, -szég II, 113
 -szer, -szerű 1:84
 szerbe-számba szedte II, 123
 szeréz II, 132, 3-4:66
 szeréz, szerző, szerzés, szerzet, szerzetés 1:85
 szergya 2:16
 szerint II, 123 k, 1:83, 3-4:66
 szerkész II, 132
 szerkeszt II, 132
 szerszám II, 122 k, 3-4:66
 szerű 3-4:66
 szerviánpaprika 3-4:86
 szétszegték a kinyeret 5-6:65

sziget I, 16
 szijvezetőkerék ~ lorni 1:23
 szikra-szén I, 81
 szirő 'szérű' (Haraszi) 3-4:138
 szitalás 1:26 k
 szítások 1:14
 szív ~ vog. sim 3-4:11
 szívű ~ kümejj, mejj 1:19
 szorítópfák 1:22
 szó és szerez 'texo' II, 143
 szó 3-4:57, 8:30
 szőghajtókerék ~ tengőlykerék 1:23
 szőn-ik 3-4:58
 szőnt 3-4:58
 Szőreg ME:182
 sztrajk 3-4:37
 sztrájk 3-4:31 kk
 sztrájkbizottság 3-4:42
 sztrájkbontó 3-4:42
 sztrájkmozgalom 3-4:42
 sztrájktag 3-4:42
 sztrájkvezetőség 3-4:42
 Szű Basa halma ME:180
 szűrőfa 1:21
 szusztora, szusztorka, susztora 5-6:70
 szűőfa 3-4:195
 szünetel 'sztrájkol' 3-4:44 kk
 szünt 3-4:58
 szüntös 3-4:58

Tajó ME:180
 tajték 8:26
 talpalás, kútalpalás 1:20
 talpaljányi (mértéknév) 2:51
 talu 8:25
 tamburamuzsika 5-6:92
 tapasztal 1:74
 Tápe ME:179
 tapicskoló 2:6
 tapló I, 73 kk, 2:40
 taplós puska I, 77
 taposott fűzér ~ mögtaposott fűzér 2:16
 tárogatóság 5-6:85
 tarogja 2:16
 tatar 3-4:86
 tatárkabors 1:8
 tavasz-búza 7:80
 té 9:29
 Tekéntő ME:180
 tekerő 'hangszerfajta' 5-6:85
 tel 1:120 kk
 tél 8:26
 teli 8:24 kk
 tél-víz 7:80
 tenős-ól (Haraszi) 3-4:138
 tenyér (mértéknév) 2:54
 térd (mértéknév) 2:50
 Tere halom ME:180
 Teréz > (Teca) Beca, Beci 2:47

Térvár ME:182
 tész 9:31
 téven 1:106
 Tibiskos 3-4:101
 Tibor: > Ti 3-4:69
 Tica ~ Tice 3-4:113
 Tigas, Tisas 3-4:102
 tinó 2:32
 Tisia 3-4:102
 Tissa 3-4:102
 Tisso 3-4:102
 Tissos 3-4:102
 Tisza 3-4:99 kk
 tisztás I, 17
 Titza 3-4:102
 Tivadar: > Tywa 3-4:77
 Tiza 3-4:102
 tízenháromas (Tápe) 3-4:164
 tó-hal 7:80
 toll 8:25
 top ~ topp 5-6:56
 topos ~ potos 2:16
 torkinyér 5-6:67
 tortúrú 5-6:67
 tökevágás, tökebevágás ME:186
 tömöfa 1:22
 tön 1:105 kk
 törökbors 1:7 kk
 tubák 8:21
 tuborék 5-6:74
 tud ~ finn tunte- II, 105
 tudomány köll hozzá, mint a lepényövéshön
 5-6:77
 tulipánt ME:163
 tűhegy (mértéknév) 2:51
 tűz-fa 7:80
 tűzgyújtás 2:40
 tyúkarasz 2:67

ugarolás 2:9
 úgy ME:129
 újítás 2:12
 ujj (mértéknév) 2:54
 ujjnyi 8:43
 újjítás 'a dohány első kapálása' 8:12
 útalás 2:10
 útalógereblye ~ nagybögő ~ hegedű 2:10
 utca szerént, falu szerént, város szerént stb. II,
 124 k
 úttallómadzag 2:6
 Űllés ME:180
 ürmötapló ~ kálvinista v. kálomista tapló I, 76
 üszköl 'kerget' (Haraszi) 3-4:140
 üvöt (Haraszi) 3-4:140

vacsora (vocora) I, 108
 vágány ME:153 k
 vágás ME:153
 vajdaarasz 2:66
 vakarcs 5-6:72

vakróna I, 15
 válé 3—4:86
 válik 8:26
 váll 8:26
 való 9:24
 varsa 2:37 k
 vasúti sín ME:157
 végzésekálacs, végzéslepény 5—6:76
 véka 1:14
 vekni, kifli 5—6:75
 veresbors 1:8
 vetés ME:188
 virgina 'hangszerfajta' 5—6:85
 virginál 'hangszer' 5—6:85
 vissza vonyas I, 129
 vízi malom 1:14
 vízimolnár 1:15
 von I, 123 kk
 vonakodás 'sztrájk' 3—4:31
 vonyas I, 129
 vonsz I, 123 kk
 vő 8:30
 vőgyellés ME:188
 vőgyellős ME:188
 vön 1:105 kk
 vörös törökbors 1:7

Zabos Goré ME:180
 Zács-Zák 3—4:9
 Zákány homokja ME:180
 Zákányszék ME:183
 Zákvár 3—4:9
 ze, szele (Haraszi) 3—4:139
 Zolkó-Polkó 2:43
 Zombori dombja ME:180
 zőhen 5—6:60
 zőhent 5—6:60
 zőhenyös 5—6:60
 zőhentős 5—6:60
 zőldbors 1:8
 Zsibrit I, 114
 zsidóbőr~banyatapló~pötye~topjó~topló~
 toplu I, 76
 Zsuzsanna:>Zsu 3—4:69
 Zsuzsi-Buzsi 2:43

2. URÁLI (FINNUGOR) SZÓMUTATÓ

finn

hiiri 8:30
 jalka 8:25
 jää 8:30
 joki 3—4:60
 jousi 8:26
 kivi 8:30
 köysi 8:26
 -kunta II:105

lőlyly 8:26
 löytää 8:26
 mälvi 8:25
 olka 8:26
 pala 3—4:57
 pilvi 8:25
 poika 8:27
 povi 8:26
 repo 2:71
 salko 8:25
 säästää 8:28
 säie 3—4:59
 steni I:78 kk., 1:82
 siikanen 3—4:60
 sykerö 3—4:58
 sykertää 3—4:58
 sykky, sykkyrä 3—4:58
 syli 3—4:127
 syy 'Faser' 3—4:59
 talvi 8:26
 taula I:78, 1:82
 täysi 8:24 kk.
 tykö (névutó) 10:37
 valkama 8:26
 vävy 8:30

karjalai

palvi 8:25

észti

sü 3—4:59

lapp

N. čadna I:78 kk., 1:81
 N. čidna I:82, 1:82
 K. diw'd 8:24 kk.
 dol'ge 8:25
 gäl'gä 8:25
 N. šallä 3—4:127

mordvin

Jov 'a Moksa folyó' 3—4:60
 pal 3—4:57
 sef 3—4:127
 tejsä (névutó) 40:37

cseremisiz

mongör 7:13
 pələš 2:71
 pəžäš 2:71
 rəžəž 2:71
 šel, šülö 3—4, 127
 šen I:78 kk., 1:82
 šorž 2:70
 tić, cic 8:24 kk.

vojták

aq 8:29
 džog 5—6:46
 ju 3—4:60
 lul 8:26
 mǝgor 7:13
 pi 8:27
 senka I:78 kk., 1:81
 ši, šē 3—4:59 kk.
 sul 3—4:127
 šur- II:130

zürjén

an 8:29
 dǝnǝn (névutó) 10:37
 ju 3—4:60
 lol 8:26
 mǝg 7:13
 nǝr-vom 7:79
 pi 8:27
 regǝd 5—6:46
 ru 5—6:42
 ši, šy 3—4:59 kk.
 sǝl 3—4:127
 sis 2:71
 šort- II:130
 šu 3—4:60
 šylgy 8:29

vogul

É. äykwermt 8:27
 äter II:115
 T. äw 8:30
 Szo. jänk 8:30
 χänt II:115 kk.
 χäntl- II:115 kk.
 kaj! (indulatszó) 3—4:26
 kajjajǝjǝj (indulatszó) 3—4:26
 kaj-ajjuk (indulatszó) 3—4:27
 T. küw 8:30
 lunD II:116
 nǝyr 3—4:65
 É. nǝpəl 'felé' 10:31, 36
 paul II:113
 piy 8:27
 pül 3—4:57
 Szo. rey 5—6:42
 sa'ī, sāī, sā 3—4:58
 saī, sāī 2:71
 É. sanǝ 8:28
 FLV. sēniy I:77 kk., 1:81
 sēr 3—4:64
 ser ünt II:132, 3—4:64
 sew, sou, sowi 3—4:58
 seß-, säy- 'fon' 3—4:57
 sewam 3—4:58
 sim 9:29

šinu I:78
 sir II:117
 sort äjka 'csuka öreg' (nemzetségös) II:114
 sünt II:116
 É. täyl 8:24 kk.
 Szo. tanǝr 8:30
 täplex I:77
 É. tārəs 2:70
 täl 3—4:127
 É. tiyl- 8:29

osztják

V. äyən 8:29
 Šerk. jänk, jǝnk 3—4:66
 V. jänk 'viz' 8:30
 V. jöyäl 8:26
 V. jönk 'jég' 8:30
 kaj! (indulatszó) 3—4:26
 kaj jum (indulatszó) 3—4:27
 käje jui, käjuji (indulatszó) 3—4:27
 Irt. ket 8:26
 V. koyäl 8:26
 V. köy 8:30
 V. löyäl 8:29
 Vj. läyältä 'warten' 8:27
 lol, tet, iöl 3—4:127
 lont II:116
 V. lönkər 8:30
 meləy 8:25
 Vj. möyäl 8:28
 Šerk. natan (névutó) 10:31
 Irt. neñ 8:30
 noyər, nēyər 3—4:65
 V. onǝl 8:25, 29
 ort, urt II:115
 V. öyi 8:30
 Vj. önkertä 8:27
 V. päy 8:27
 Vj. päyta 8:27
 pəl 'fül' 2:71
 pəl, pit- 'fészek' 2:71
 pöyäl II:113
 Vj. pöyäl 8:26
 V. pönk 'Zahn' 8:30
 puyäl 8:26
 pül 3—4:57
 O. rew 5—6:44
 rew 5—6:42
 Vj. rönkintä 8:23
 Ni. rut 5—6:46
 Ni. rūw 8:30
 Vj. sayäl 8:25
 É. sän 1:81 kk.
 É. sän-tuDöñ I:78 kk.
 Surg. sanǝi 8:30
 sänd I:78 kk.
 sänəx 1:81
 seyər 3—4:64
 seü, hajfonat' 3—4:57

səu-, saü-, sauy, V. söy-, səy-, 'fon' 3—4:57,
8:30

sir II:117

E. söres 2:70

V. sönk-, sən̄k- 8:30

Ni. šünk 8:28

šur, šurd II:130

Vj. tel 8:24 kk.

V. tələy 8:26

Vj. tōynəm 8:24

Vj. tōytəŋ 8:26

Vj. tōŋətā 8:23

tšiyd̄t, sänd̄x, tšinq̄ŋ sänd̄x I:77

wayəl 8:26

V. *wōŋ 8:30

szamojéd nyelvek

lējū ny. 5—6:46 kk.

mañ mañktan ny. 7:12 kk.

māñk' ny. 7:12

mungat sz. 7:12

my 'Ding, etwas' sz. 7:9

myqyt (névutó) sz. 7:9

ñā 'barát' ny. 10:31

ñā' (névutó) ny. 10:29

ñāna (névutó) ny. 7:8

nanu (névutó) ng. 7:8

nāŋ (névutó) ng. 10:29

ne (névutó) e. 10:29

neka, neŋa 'oda' sz. 10:30

nene (névutó) e. 7:8

nī 'oda' sz. 10:30

ŋāe 'Wesen, seiend' ny. ME:119

ŋāe 'ist' ny. 3—4:19

fārvua ny. 2:70

ISMERTETÉS

Karel Horálek: Bevezetés a szláv nyelvtudományba (Úvod do studia slovanských jazyků)

Budapest, 1967. Tankönyvkiadó

Sipos István egyetemi tanár fordításában jelentette meg a Tankönyvkiadó egyetemi segédkönyvként K. Horálek ismert cseh szlavista tankönyvét. E korszerű szlavisztikai összehasonlító műnek lefordítása magyarra azért is szerencsés, mert a fordító a szerző könyvének átdolgozott második kiadását használta, amely az első kiadással kapcsolatos bírálatok figyelembevételével készült.

A könyv terjedelme 504 lap, amelyből 62 lapon az általános nyelvtudomány, az indoeurópai összehasonlító nyelvtudomány, a nyelvtudomány története, a balti nyelvek, a szlavisztika köréből téma szerint és a kiadványok jellege szerint csoportosítva több mint 1900 bibliográfiai adatot közöl. (A magyar szerzők közül Király Péter, Sipos István munkáinak bibliográfiai adataival találkozunk). A periodikus kiadványok jegyzékéből viszont hiányzik a „Slavica”, Debrecen, 1961-től és a „Dissertationes Slavicae”, Szeged, 1962-től.

A könyv 13 nagy fejezetből áll, amelyek a következők:

Az I. „A nyelvi rokonság kérdései s a szláv nyelvek összehasonlító tanulmányozása” (9–34.) c. fejezet a nyelvek rokonságának és különbözőségének, eredetüknek és kölcsönhatásuknak kérdését vizsgálja, valamint tárgyalja a szláv nyelvek tanulmányozásának legfontosabb módszereit. A szerző hangsúlyozza, hogy a szláv nyelvek összehasonlító történeti tanulmányozásánál mindig különbséget kell tenni az irodalmi nyelvek s a népi nyelvjárássok állapota között (32.), kiemeli a szociális nyelvjárássok jelentőségét, megállapítja, hogy eddig kevés, szláv anyagot rögzítő nyelvi térkép készült, s hogy a nyelv fejlődésében gyakoriak az olyan változások, amelyeknek közvetlen kapcsolatuk a tökéletességgel nincs (27.). Az összehasonlító történeti módszer érvényesülésének útjában áll az a körülmény, hogy eddig nem dolgozták fel kellő mértékben a nyelv jelentésváltozásainak elméletét. A szakemberek a nyelvek összehasonlító történeti tanulmányozásánál megelégedtek a változások és jelentésbeli összefüggések felületes megállapításával s keveset tettek törvényszerűségeik felfedezéséért. A nyelvtani analógia hatását sem vizsgálták eddig kellően. A tipológiai rokonság fogalmát s a genetikai rokonsághoz való viszonyát sem szabták meg pontosan.

Említést érdemel, hogy a cseh és szlovák nyelvekben a szó első szótagján levő kötött hangsúlyt német és magyar hatással magyarázza a szerző (12. és 55.). Lehr—Sptawinski lengyel nyelvész szerint viszont ez belső fejlődés és nem nyelvi közeledés eredménye (I. Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Sptawinski, S. Urbaniczky, Gramatyka historyczna języka polskiego, Warszawa, 1955, 66–67.).

A II. fejezet „A szláv nyelvek a múltban és a jelenben” (35–57. o.) a szláv nyelvek rokonságának, összehasonlító tanulmányozásának és osztályozásának kérdéseivel foglalkozik.

A III. fejezet címe: „A szláv nyelvek indoeurópai alapja és a baltiszláv egység kérdése” (58–67.). A sok vitát kiváltó baltiszláv egység kérdésével kapcsolatban Horálek álláspontja az, hogy a balti és szláv ág rokonsága nem olyan jellegű, hogy a balti—szláv egység korszaka teljes biztonsággal feltételezhető lenne és a balti—szláv összefüggések leírásánál a balti—szláv nyelvi egységet munkahipotézisként kezeli és így a balti—szláv korszakon egyszerűen a közös balti—szláv változások korát érti (64–65.).

A IV. „A szláv nyelv fő fejlődési tendenciái” (68–85.) c. fejezetben a szláv nyelv fejlődésének általános sajátásaival és történetének korszakaival foglalkozik.

Az V. fejezet „A szláv hangtan történeti összehasonlító áttekintése” (86–145.) összehasonlító alapon, modern munkák felhasználásával tárgyalja a szláv hangrendszer fejlődését.

A VI. fejezetben „A szláv alaktan fejlődésének áttekintése” (146–212) különösen érdekes az a kompenzációs viszony, amelyet a szerző a névszó- és igeragozás fejlődésében az egyes szláv nyelvekben kimutat. Így pl. az orosz névszóragozás konzervativizmusa az igeragozási formák egyszerűsödésével, a bolgárban viszont a deklináció nagymérvű egyszerűsödése a konjugáció formáinak szaporodásával járt együtt. Hiányoljuk, hogy nem foglalkozik a mutatónévmások rendszerének fejlődésével; s az előjárók fejlődésének a bemutatása is kissé elnagyolt. (A bolgárban pl. a *k* előjáró megtartotta vég mássalhangzóját — *към*).

A VII. fejezet „Válogatott fejezetek az összehasonlító mondattanból” (213–251.) a szláv mondattípusokat, azok fejlődési tendenciáit és a mondat szerkesztés eszközeit jellemzi.

A VIII. fejezet „Az összehasonlító lexikológia alapjai” (252–278.) a szótári szókészlet szerkezetét, annak változásait, az etimológia alapelveit és a szláv szóképzés főbb típusait taglalja.

Az utolsó fejezetek címe: „A szláv irodalmi nyelvek történetének rövid áttekintése” (279–333.), „A szláv grafika” (334–349.), „Az egyes szláv nyelvek jellemzése” (350–393.), „A szláv összehasonlító nyelvtudomány történetének rövid vázlata” (394–415.), „Az egyes szláv nyelvek párhuzamos szövegeinek szemelvényei” (416–426.).

A könyv nyomdatechnikai kiállítása szép. Sajtóhiba csak elvétve fordul elő (pl. a 255. lapon Lenin nevének az elírása).

A fordító gondos munkát végzett. Hasznosnak tartottuk volna a cseh példák magyar nyelvű fordításának megadását is. Ez, különösen a frazeológizmusok esetén, megkönnyítette volna az elméleti anyag megértését. Ugyanis a könyv jellegénél fogva gyakran cseh nyelvű példaanyagra támaszkodik. Diákjaink viszont a szláv nyelvek közül elsősorban az oroszot ismerik, s így a szép számú orosz példa mellett is, előadások nélkül némely fejezetnek a megértése nem könnyű.

PETE ISTVÁN

TARTALOM

<i>Ferenczi Imre: A népmonda helye az epikumban</i>	5
<i>Mikola Tibor: Adalékok a finn diftongusok történetéhez</i>	19
<i>Bodnár Ferenc: A mondatszerkezet és elemei</i>	27 <i>MB!</i>
<i>Szathmári István: A nyelvi elemek stilusértékéről</i>	35
<i>Velcsov Mártonné: Tenyeres-talpas</i>	43
<i>Pálfalvi Etelka: A Székelyudvarhelyi Kódex fordítójának önálló megnyilatkozásai</i>	49
<i>X Nyíri Antal: A nemzeti melléknév keletkezése</i>	55
<i>Végh József Mihály: Szabódik szavunk történetéhez</i>	63
<i>Takáts Károlyné — Végh József Mihály, Mikola Tibor közreműködésével: MUTATÓ a Nyelv és Irodalom I—II., a Mészöly Emlékkönyv és a Néprajz és Nyelvtudomány I—X. kötetéhez</i>	69
ISMERTETÉS	
<i>Karel Horálek: Bevezetés a szláv nyelvtudományba (Úvod do studie slovanských jazyků) (Pete István)</i>	109

B 54213